

СУХАНШИНОСЙ

Маҷаллаи илмӣ

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСЙ ВА
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӯДАҚӢ

ISSN 2308-7420

№ 1.
2016

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора наири мешавад*

Муассис: Институти забон,
адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси
хаттии ба номи Рӯдакӣ
Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д. и. ф. Раҳматуллоҳода Саҳидод
Муовини сардабир
н. и. ф. Аскар Ҳаким
Даҳири масъул
н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Нишинии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35,
Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, хӯраи 27,
дафтари маҷаллаи «Суҳаншиносӣ»,
тел.: (+992 37) 221-22-40.
Шохиси (индекси) обуна дар
фөхристи «Почтаи тоҷик» -77755
Сомонаи мо: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба
қайд гирифта шудааст.

Ҳаяти таҳрири:
Абдуҷаббор Раҳмонзода (узви
пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Махмадюсуф Имомзода (узви
пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Носирҷон Салимӣ (узви пайвастаи АИ
ҶТ, д. и. ф.),
Мирзо Муллоаҳмадов (узви вобастаи
АИ ҶТ, д. и. ф.),
Ҷӯрабек Назриев (узви вобастаи АИ
ҶТ, д. и. ф.),
Додихудо Саймиддинов (узви вобастаи
АИ ҶТ, д. и. ф.),
Абдунаబӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),
Faффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),
Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),
Олимҷон Хоҷамуродов (д. и. ф., проф.),
Парвонакон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),
Ҳоким Қаландаров (д. и. ф.),
Қосимшо Искандаров (д. и. т.),
Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),
Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.).

Душанбе © Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии АИ ҶТ, 2016

ISSN 2308-7420

№ 1.
2016

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

**Учредитель: Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан**

Г л а в н ы й р е д а к т о р
д.ф. н. Раҳматуллозода Саҳидод
З а м е с т и л ь
г л а в н о г о р е д а к т о р а
к.ф. н. Аскар Ҳаким
О т в е т с т в е н н ы й
с е к р е т а р ь
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шариф-
джана Хусейнзаде, 35, Институт
языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия им. Рудаки
Академии наук Республики Таджи-
кистан, комн. 27, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.
Подписной индекс в каталоге
«Почтаи тоҷик» -77755
Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Минис-
терством культуры Республики
Таджикистан от 12 ноября 2015 года
за № 0095/мч

Р е д а к ц и о н н а я к о л л е г и я :
А. Раҳмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Муллоахмадов (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
Дж.Назриев (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
Д.Саймиддинов (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
А.Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г.Джураев (д.ф.н., профессор),
О.Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамшедов (д.ф.н., профессор),
Х.Раджабов (д.ф.н., профессор),
К. Искандаров (д.и.н.),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландаров (д.ф.н.),

Душанбе © Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки АН РТ, 2016

МУНДАРИЧА

Забоншиносӣ

Мирзо Ҳасан Султон. Забон ба сифати омили ташаккул ва муттаҳидии миллат.....	5
Офаридаев Н., Ҳолиқназарова С. Теонимияи қасоиди Носири Ҳусрав.....	17
Саломов Маҳмаддовуд. Вижагиҳои услубии баъзе пасвандҳо дар забони шеъри тоҷикию форсӣ.....	33
Шоева Назокат, Икромова Гуландом. Корбасти чанд вожаи ифодагари мағҳуми маъмурӣ дар «Бахористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ.....	39
Душанбиева Нигина. Мавқеи калимаҳои ҳиндӣ дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот».....	54

Адабиётшиносӣ

Шоҳзамон Раҳмонов. Парешонии устод С. Айнӣ дар таълифи «Ёддоштҳо».....	60
Ҳоким Қаландариён. Қисоии Марвазӣ ва таҳаввули рӯҳии ў..	71
Маҳмудҷон Холов. «Сувар-ул-кавоқиб»-и Абдурраҳмони Сӯфӣ – шоҳасари астрономияи мушоҳидавии асримиёнагӣ....	82
Маҳмадёр Шарифов. Тазкират-уш-шуарои Муҳтарам – манбаи муҳим дар омӯзиши адабиёти асри XIX ва ибтидиои асри XX.....	90
Давлатова Ҳолида. Дастхатҳои “Ҳадикату-л-ҳақиқат”-и Саноии Ғазнавӣ дар Ганцинаи дастнависҳои Академияи илмҳо ва Китобхонаи миллии Тоҷикистон.....	97
Назармуҳаммади Беҳruz. Шеъру шоирий аз дидгоҳи Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ.....	106
Восиева Рухшона. Ривояти форсии «Искандарнома» ё «Калисфени дурӯғин».....	122

Фолклоршиносӣ

Салоҳиддин Фатхуллоев. Ғайзалий Муродов – гӯргулишинос..	131
Дилшод Раҳимӣ. Тасвири унсурҳои фарҳанги мардум дар хикояҳои Бахманёр.....	140
Рустам Оймаҳмадов. Нукоте дар боби сабки рубоиёт ва дубайтиҳои омиёнаи тоҷик.....	147

СОДЕРЖАНИЕ

Языкоzнание

Мирзо Хасан Султон. Язык как фактор формирования и консолидации нации.....	5
Офаридаев Н., Холикназарова С.Теонимия касыд Носира Хусрава.....	17
Саломов Махмадовуд. Стилистические особенности некоторых суффиксов в языке таджикско-персидской поэзии...	33
Шоева Назокат, Икромова Гуландом.Использование некоторых слов, обозначающих административное понятие в «Бахористане» Джами.....	39
Душанбиева Нигина.Слова хинди в словаре «Гияс-ул-лугот»...	54

Литературоведение

Шохзамон Рахмонов. Рассеянность устода С. Айни о написании «Бухары».....	60
Хоким Каландариён.Кисай Марвази и его духовное совершенствование.....	71
Махмудджон Холов. «Сувар-ал-кавакиб» Абд Ар-Рахмана Ас-Суфи – шедевр средневековой наблюдательной астрономии.	82
Махмадёр Шарифов. «Тазкират-уш-шуаро» Мухтарама – ценный источник для изучения литературы конца XIX и начало XX вв.....	90
Давлатова Холида.Рукописи “Хадикату-л- хакикат” Санай Газневи в Фонде восточных рукописей Академии наук и Национальной библиотеке Таджикистана.....	97
Назармуҳаммади Бехруз. Поэзия и стихотворство с точки зрения Халилуллохи Халили.....	106
Восиева Рухшона. Персидский сказка «Искандарнома» или «Псевдокалисфен».....	122

Фольклористика

Салоҳиддин Фатхуллоев.Файзали Муродов – исследователь таджикского народного эпоса Гургули.....	131
Дилшод Рахими. Описание элементов народной культуры в рассказах Бахманяра	141
Рустам Оймаҳмадов.Некоторые особенности простонародных таджикских четверостишия и рубаи.....	147

*Суҳан, к-он аз сари андеша и-олу,
Навиштанрову туртмандро нашоад.*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

ЗАБОНШИНОСЙ

УДК: 491.550
С-896

ЯЗЫК КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ И КОНСОЛИДАЦИИ НАЦИИ

Мирзо Хасан Султон

*Института языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия имени Рудаки АН РТ*

Известное изречение отважного саффаридского эмира Якуба Лайса (ум. 879г.) «зачем говорить на языке, которого я не разумею» [16] после двух столетий так называемого «молчания» в ираноязычном мире, явилось своего рода первым сигналом к волеизъявлению свободолюбивого народа, и поставил заслон дальнейшей экспансии арабского языка в Хорасан и Мавераннахр, тем самим способствовав не только формированию и становлению, но также и процветанию нашего родного языка, плоды которого пожинаем и ныне.

Иными словами, этот вызов свободолюбивого саффаридского эмира – патриота и его политика в части распространения языка фарси-дари открыли дорогу для зарождения и раскрытия необыкновенных дарований, а также способствовали появлению собственных произведений и переводов многочисленных прозаических и поэтических трудов на фарси-дари (таджикский) в последующие столетия.

По мнению некоторых исследователей истории языка, именно по мере утверждения языка фарси-дари в качестве официального языка при дворе Якуба ибн Лайса Саффарида в 867 году, завершился средневековый период иранских языков, который начавшийся со времен убийства Дария III – последнего Ахеменидского царя в 331 году до нашей эры, просуществовал почти 1200 лет, и начался новоперсидский период [5].

Исходя из этого, можно с уверенностью сказать, что формирование таджикского народа и его языка происходило

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

одновременно, и поэтому пробудившееся чувство самосознания и патриотизма, наподобие вышеизложенного «якубова изречения», можно считать знаковым событием в формировании таджикского народа и дальнейшего развития его языка.

В самом деле, мнение о неразрывной связи истории языка с историей нации, не является новым, и оно подтверждено многими исследователями истории языка. Прав известный немецкий учений Якоб Гримм (1785-1863), который считал язык живым и бесспорным доказательством истории народов. По его словам «имеется более живое свидетельство о существовании народов, чем кости, оружие и могилы: это – их языки» [20,4]. И в самом деле, язык каждого народа это неоспоримый свидетель существования этой нации в мировой истории.

Также истина о том, что основным консолидирующим фактором любой нации является его родной язык, не вызывает никаких сомнений.

Язык фарси-дари (таджикский) несомненно, является своего рода документом, удостоверяющим существование таджикского народа, который развивался и процветал одновременно с формированием таджикского народа, сохранив свою оригинальность, чистоту и изящность по сей день.

Заслуживает особого внимания тот факт, что арабское нашествие и распад Сасанидского государства не смогли сломать чувство этнической гордости и достоинства иранских народов – согдийцев, тохаров (или бактрийцев), маргиян, хорезмийцев..., являющихся прямыми предками таджиков. Молчание, которое воцарилось в ираноязычном мире после арабского нашествия и продолжилось почти два столетия, неоднократно нарушалось иранскими националистическими выступлениями и движениями, такими как выступление Гурака Сугди (720-722), движение Абумуслима Хорасани (747), восстание Сумбода Муга (755), восстание Муканны (776-780). К этому порыву также можно отнести патриотические стихи арабских поэтов иранского происхождения, как Башшор ибни Бурд (714-7830, Абу Нувос (747/762 – 810), Исхок Сугди и др.

Примером проявления чувства гордости своим иранскими корнями, своими предками отчетливо наблюдается в поэзии арабоязычного поэта согдийского происхождения Исхока ибн

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Хассона Хурайми Сугди, который жил при правлении Харунаррашида (786-809) и его сына Мамуна (813-833):

*Иннī амру[‘]ун мин сароти-с-Сугди-л-басанī,
’ирқу-л-а’очими чилдан тайиба-л-хабари[9; 19]*

(Я являюсь одним из высокочтимых и благородных людей
Согда, и в моих жилах течет чистая иранская кровь).

Этот же поэт в другом месте в знак возражения одному арабскому поэту пишет, что Мерв и Балх являются родиной его предков, и он сам происходит из рода Сосона и Анушервона:

*Ва нодайту мин Марвин ва Балхин фаворисан,
Лаҳум ҳасабун фī-л-акрамīна ҳасīбу.
Файо ҳасрато ло дора қавмī қарīбатун,
Фалиқсуру минхұм носирī ва ятīбу.
Ва ин аbī Сосона Кисро убна Хурмузи
Ва Хоқону лī лав та’ламīна насыбū[7; 19,245].*

(Пригласил к себе всадников из Мерва и Балха, которые были людьми знатных родов. Печально, что родина моего народа не близка, а то мои многочисленные родственники стали бы источником моей радости. Я принадлежу к роду Сосона и Кисро - сына Хурмуза, а чтобы вы знали и Хокон также приходится моим родственником).

То что лицо согдийского происхождения считает себя аджамцем, то есть иранцем, и возводит свой род к Сасанидским царям, а города Мерв и Балха считает своей родиной, в то время были знаковыми словами и свидетельствуют о формировании чувства патриотизма и возрождения иранского национального самосознания, которое достигло своего апогея в период правления Саманидов и это дало возможность великому Фирдоуси во весь голос гордо промолвить:

*Ҳама ҷойи Эрон сарои ман аст,
Чу неку бадаш аз барои ман аст.*

(Мой родной дом – весь Иран, ибо все хорошее и плохое в нем – это моё) (подстрочный перевод).

Другой известный поэт времени Аббасидов Башшор ибн Бурд также происходил из знатного рода из Тохаристана, который считал себя воспитанником семейства Бани Омир, и свой род связывал с Курейшитами Аджама, то есть с аристократами Аджама:

*Намат фī-л-кироми Банī ’Омирин,
Фуругī ва аслī Курайшу-л-’Ачам [6; 19,230].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

(Я считаю себя воспитанником Бани Омира, но мой славный род связан с Курейшитами Аджама).

Всемирно известный ученый Абурайхан Беруни (973 – 1048) также в своем произведении «Осор ал-бокия» («Памятники минувших поколений») с гордостью отмечает своё иранское происхождение и называет народ Хорезма «ветвью большого дерева и одним из притоков персоязычной реки» («ва аммо аҳлу Ҳуворизма ин кону гуснан мин давҳати-л-Фурси ва наб'атан мин сарҳатиҳим») [1,47].

Как видно из высказываний этих трех великих людей: один согдийского, второй бактрийского и третий хорезмийского происхождения, все трое относили свой род к единому общеиранскому корню.

При беглом рассмотрении вышеприведенных высказываний, можно прийти к заключению, что именно благодаря чувству понимания, единства и кровного родства таких иранских этнических компонентов, как согдийцев, тохаристанцев (бактрийцев), хорезмийцев, хорасанцев... в период правления Саманидов стало возможным завершение формирования таджикского народа и были созданы благоприятных условий для утверждения языка фарси-дари (таджикский) как официального государственного языка.

Политическая, территориальная, экономическая, языковая и культурная общность иранских народов на территории Мавераннахра и Хорасана, которая началась приблизительно с V столетия нашей эры, и притормозилась сначала в связи с проникновением тюрков, а затем арабских завоевателей на эти земли, в конечном итоге способствовала формированию таджикского народа и установлению его государственности во времена правления Саманидов.

По мнению академика Б.Гафурова «в тот период, когда власть в Мавераннахре и Хорасане находилась в руках Саманидов, завершилось формирование таджикского народа» [8, 492]. Поддерживая этот постулат, хотелось добавить, что следующие факторы способствовали формированию таджикского народа при Саманидах:

- первое, единое географическое пространство, где жили согдийские, тохаристанские (бактрийские), хорезмийские, ферганские, парфяно-хорасанские, сакские... народности арийского происхождения;

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

- второе, наличие и интенсивное развитие экономических и социальных связей среди этих народностей и племен;

- третье, пробуждение национального самосознания согдийцев, тохаристанцев (бактрийцев), хорезмийцев, ферганцев, маргиян, парфяно-хорасанцев... и чувства своего культурного превосходства над тюрками и арабами и объединение этих народностей в единую таджикскую нацию в целях сохранения своей идентичности и угрозы уничтожения;

- четвертый и самый решающий фактор – это окончательное формирование языка фарси-дари (таджикский), которое объединив все эти арийские народности, способствовало формированию таджикского народа.

Арабское вторжение остановило развитие местных языков – согдийского, бактрийского, хорезмийского... и арабскими завоевателями были уничтожены многочисленные письменные источники, сохранившиеся на этих языках. Тем не менее, благодаря непомерным усилиям этих сплоченных народов, язык фарси-дари (таджикский) сумел противостоять доминированию арабского языка и твердо отстоять свои позиции. Слова Абубакра Наршахи в «Истории Бухары» о том, что «жители Бухары в начале распространения ислама при совершении молитвы Коран читали на фарси, ибо не сумели научиться арабскому языку...» [3, 67] (приблизительно в 713 году), свидетельствует о том, что еще на заре исламского нашествия язык всех слоев населения Бухары был фарси.

Исламизация и объединение арийских племен на базе этой новой монотеистической религии, а также вынесение известной фетвы основоположника ханафитского толка Имама А'зама – Ну'мана ибн Сабита Абу Ханифа из Хорасана (699-767) о «дозволенности читать намаз на фарси» («ва лав қара'a-л-Кур'она би-л-форсийати фй-с-салот, таҷузу салотуху»... «И если при молитве читает Коран на фарси, то его молитва будет позволенным...») открыли дорогу для дальнейшего распространения языка фарси-дари в исламском мире, что в определенной степени послужил дополнительным толчком к формированию таджикского народа и его языка [10, 22-23].

Известный таджикский историк, академик АН Республики Таджикистан Н.Негматов опираясь на достоверные научные факты, считает период Саманидов периодом завершения процесса

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

этногенетического формирования таджикского народа. Известный ученый с учетом экономических, языковых и культурных предпосылок, а также потенция производительных сил, заложенных в эпоху Саманидов, этот период называет периодом «Достижений», который в научной литературе иногда называют как эпоху «Ренессанса», и даёт следующую формулировку:

«Таким образом, IX-XI столетия в истории цивилизации таджикского народа были эпохой Достижений исторически наиболее возможных высот средневекового экономического и культурного развития, временем становления его государственности, завершения этногенетического формирования самого народа и утверждения его самоназвания, временем начала выхода таджикской науки и литературы на мировую арену, и началом их гуманистической службы на международное общечеловеческое благо» [12, 545].

Относительно ареала формирования языка фарси-дари, который относится к западной группе иранских языков и уходит корнями в парфянский и через него в авестийский язык, все ещё существуют спорные моменты. Однако, бесспорным является тот факт, что ареалом формирования и становления фарси-дари остаются Мавераннахр и Хорасан, и этот язык обогатился за счет местных языков восточноиранской группы: согдийского, тохарского, хорезмийского... [10, 3-28].

Традиция большой любви к родному языку, начатая Якубом ибн Лайсом, впоследствии была продолжена Саманидами, особенно основателем этой династии Исмоилом Сомони (849-908), а также Насром ибн Ахмадом (914-943), Мансуром ибн Нуходом (961-975) и другими эмирами этого семейства. Саманидские правители (эмири) напутствовали своих подданных на сочинение произведений и перевод иноязычных трудов на родном языке и высоко чтили и дорожили поэтами и литераторами, сочинявшими на фарси. Также они назначали на высокие правительственные посты известных и почитаемых ученых того времени, таких как Фазл ибн Ахмад Марвази, Абулаббос Марвази, Абуабдуллох ибн Ахмад Джайхони, Абулфазл Мухаммад ибн Убайдуллох Бал'ами, Абубакр ибн Хомид, Абутайиб Мус'аби, Абуали Бал'ами Домгони, Абулфатх Бусти, Абунаср Утби и других великих мужей, которые по всей вероятности бережно относились к родному

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

языку. Абуали Сино и Абурайхан Беруни, будучи родоначальниками научного языка и авторами научных трудов на таджикском фарси, в последние годы правления династии Саманидов также в какое время были привлечены в придворный круг эмиров этой династии.

Зарождение и дальнейшая мировая известность и славы поэзии на фарси-дари также приходится на эпоху правления Саманидов. Наср ибн Ахмад не только пригласил Рудаки ко двору Саманидов, почитал его талант, присвоив ему титул маликушшуаро (царь поэтов), но вместе со своим благовоспитанным ученым и высокообразованным везиром Абулфазлом Бал'ами поручил Рудаки скомпилировать «Калила и Димна» в поэтической форме.

Устод Садриддин Айни ссылаясь на следующие байты «Шахнаме» Фирдоуси предполагал, что Рудаки по наставлению Абулхасана Насра переводил в стихотворной форме произведение «Калила и Димна» на фарси или переложил на стихи его готовый перевод [16].

*И так на арабском звучала потом,
Когда же стал Наср над веселенной царем.
Буль-Фазль благородный – владыки везир
И слов казначей озарившего мир –
Велел на фарси-и-дари изложить,
Дабы понимания путь облегчить.
Желанье душой завладело его,
Да помнят, мол, время и дело его!
Принести «Калилу» повелел знатоку,
Прочесть Рудаки за строкою строку.
Рассыпанный жемчуг певец нанизал,
И жизнью ожерелья жемчужинам дал [17, 192].*

Возможно, устод Рудаки по поручению этого же саманидского эмира переложил на стихи и книгу «Синдбаднаме», оригинальный вариант которой был на среднеперсидском языке.

Величие и слава прозы на фарси-дари также берет свое начало с этого времени. В период правления другого саманидского эмира Абдулмалика сына Нуха или Абдулмалика I (954-961) по поручению одного из высокообразованных приближенных людей эмира – Абумансура Мухаммада ибн Абдураззока, правителя Туса, в 959 году была собрана, так называемая книга «Абумансурова Шахнаме»

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

в форме прозы, которая явился одним из главных источников при составлении «Шахнаме» Фирдоуси и в предисловии «Шахнаме» упоминается о том, каким образом были собраны материалы для составления «Абумансурова Шахнаме» [18, 23].

По просьбе и наставлению Абусолеха ибн Мансура ибн Нуха (961-975) были переведены с арабского и среднеперсидского языков на фарси-дари «Тафсири Табарӣ» («Комментарии Табари») и «Ta'rihi Tabari» («История Табари»), «Синдбаднаме» и многие другие ценные произведения.

В частности, в предисловие к книге «Тарджумаи Тафсири Табарӣ» («Перевод Комментарии Табари») упоминается об особенностях и содержании данной книги, а также о просьбе Абусолеха Мансура Сомони перевести комментарии Корана на фарси.

Данное предисловие примечателен ещё и тем, что в нем особо подчеркивается, что с древних времен фарси являлся языком населения Мавераннахра и что все правители этого края имели арийское происхождение: «...Здесь, язык жителей в этих краях (Мавераннахр – Бухара) фарси и их правители из Аджама» [15, 5].

По всей вероятности, после убийства поэта Даики, который по поручению Саманидских эмиров приступил к составлению Шахнаме в поэтической форме, Абулкосим Фирдоуси также по их просьбе продолжил работу по сочинению этого национального эпоса иранских народов и завершил его самим лучшим образом. Однако, к сожалению, ко времени завершения «Шахнаме» государство Саманидов прекратило свое существование, поэтому Фирдоуси находясь в тяжелом материальном положении, был вынужден предложить свое сочинение Султон Махмуду Газнави и взамен «своего тридцатилетнего труда» довольствоваться незначительным вознаграждением [18, 23].

Саманидские эмиры не только любили поэзию и науку на фарси, но некоторые из них даже слагали на нем стихи. Последний представитель этой династии Абуиброхим Исмоил ибн Нуҳ, известный также по прозвищу Мунтасир, был поэтом и сочинял прекрасные стихи. Он самоотверженно пытался восстановить государство Саманидов ценой своей жизни.

Нескольких лет лишений, страданий в боях по восстановлению династии Саманидов, по его образному выражению боевой конь и

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

поле сражения заменили ему дворцы с увеселительными пиршествами, а лук стрела – лучшие цветы мира [11, 202].

Гордость Саманидских эмиров за свои иранские корни, а также возведение своего рода к Бахроми Чубине, побудили другие семейства народов иранской расы также к почитанию своих иранских предков и родного языка. Именно поэтому хорезмшахи Оли Ирак связывали свой род с Кайхисравом – сыном Сиявуша, эмиры Оли Фаригун – с Фаридуном, Дейлемиды – с Бахроми Гур, Зияриды – с Кубадом, и члены семейства Оли Сахл, которые были правителями Мерва, с Яздигурдом.

Следует отметить, что, несмотря на то, что ислам декларировал и пропагандировал идею равенства всех мусульманских народов, арабы со своим им высокомерием и фанатизмом считали себя выше других народов и наций, в том числе они относились к иранской расе, как к слугам и даже сочинили ряд трудов об этом. Абурайхан Беруни в «Осор ал бокия» резко и сурово осуждает книгу Ибн Кутайба ал Джабали «Фī тафзīли-л-’Араб ’ала-л-’Аджам» (О превосходстве Араба над Аджамом) и с помощью научных аргументированных фактов опровергает идеи о превосходстве арабов над иранцами [1, 239; 2, 260].

Необходимо подчеркнуть, что по мере возрастания честолюбия арабов, в первые столетия распространения ислама на территории Хорасана и Мавареннахра появилось движение шуубия, которое в противовес им, подчеркивало превосходство Аджама над Арабом.

Складывается такое впечатление, что большинство семейств иранского происхождения, включая Саманидов, которые формально считали себя наместниками арабского халифата, на самом деле тайно поддерживали это движение, скрыто и порой откровенно были приверженцами этого движения, и поэтому свое происхождение возводили к правителям Древнего Ирана. Возможно, именно движение шуубия с утверждением гордости за свое иранское происхождение и стремление к национальному самоутверждению побуждало правителей и царей династий арийского происхождения к пропаганде языка и литературы на фарси, что подготовило почву для полного перехода на фарси.

После распада государства Саманидов и в последующих столетиях правления страной тюркских и монгольских династий, хотя таджики в Мавареннахре лишились фактического управления государством, тем не менее таджикский язык для всех последующих

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

государствах вплоть до прихода к власти большевиков в Бухаре (1920г.) оставался официальным государственным языком, а правила ведения государственных дел были «таджикскими правилами». Так, по свидетельству Абулфазла Байхаки в «Та'рихи Мас'уди» один из основателей династии Селджукидов – Тугралбек Селджуки называл традиции ведения государственных дел «таджикскими правилами» («расмҳои тозикон (точикон)». Когда он прибыл в Мерв и услышав советы от Кози Со'ида о приемлемых способах ведения государственных дел одобряет их: «Буду руководствоваться тем, что ты сказал, так как мы здесь чужеземцы, новые люди и не знаем правила и обычаи таджиков» [4, 732-733].

Национальное возрождение и борьба за независимость таджикского народа также в конце 80-х годов XX столетия начались именно с борьбы за установление государственного статуса таджикского языка. Эти усилия привели к тому, что по настоянию таджикской интеллигенции Верховный совет Таджикской ССР 22 июля 1989 года одобрил «Закон о языке» и таджикский язык (фарси) получил на территории Таджикистана государственный статус. То есть, таджикский язык, начиная со времени своего формирования, по сей день, сыграл большую роль в становлении таджикской нации, и хотя сегодня как никогда таджикский язык нуждается в защите и требует внимания всех слоев общества, он все еще может удовлетворить потребности общества и нации в будущем, тем самым обеспечивая его идентичность.

Национальный суверенитет, который создал хорошие условия для расширения сферы применения родного языка во всех сферах общественной жизни, обязывает нас сделать все от нас зависящее для наибольшего расширения, развития языка во всех сферах жизни, постоянного обогащения его словарного состава, а также защиты и сохранения его чистоты.

Одним словом, язык фарси-дари (таджикский) играет стержневую роль в формировании, по словам устода Айни «одной великой нации по имени таджик» [14, 9] и создании его всемирно известной литературы и культуры, рождении плеяды знаменательных деятелей литературы и культуры, как Рудаки, Фирдоуси, Беруни, Ибн Сино, Носир Хусрав, Саади, Мавлави, Хафиз, Омар Хайям, Джами..., которые широко известны и почитаемы сегодня во всем мире. Таджикский язык, который успешно выдержал испытание временем, в эпоху так называемой

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

«глобализации» благодаря усилиям носителей языка также может сохранить свою оригинальность и чистоту, и оставаться достоянием будущих поколений.

Цитируемая литература:

1. Абу ар-Райҳāн ал-Бирунӣ. Ал-āсару-л-бāқийа ‘ани-л-куруни-л-хāлийа. Қад илтазама нашраҳ Эдуāрд Захāв. – Лейпциг, 1923.
2. Абу Рейхан Бируни. Памятники минувших поколений. (Пер. и. примеч. М.А. Салье). Избранные произведения. – Т.І. – Ташкент, 1957..
3. Абӯбакри Наршахӣ. Та’рихи Бухоро. Тарҷумаи Абунаср ал-Кубоӣ. Талхиси Муҳаммади Зуфар. Тасҳех ва таҳшии Мударриси Разавӣ. – Техрон, 1351.
4. Абулғазли Байҳақӣ. Таърихи Байҳақӣ. Тасҳехи доктор Али Акбари Файёз. – Кобул, 1364.
5. Абулқосимӣ Муҳсин. Таърихи муҳтасари забони форсӣ. – Техрон, 1373.
6. Аҳмади Амин. Партави Ислом. Тарҷумаи Аббос Халилӣ. – Техрон, 1337. Ч.2.
7. Аҳмад Амини Мисрӣ. Зуҳо-л-ислом. Ч.1. – Қоҳира, 1956. – С.64.
- 8.Faфуров Бобоҷон. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби якум. – Душанбе: Ирфон, 1998.
9. Ибни Қутайба. аш-Шe’рva-ш-шu’aro.ал-чuz’u-c-soni. ал-Қoҳира: Дору-л-ҳадис, 1423ҳ..
10. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккули забони адабӣ ва забони илми форсӣ-тоҷикӣ. // Мушкилоти забони илм ва истилоҳот. – Душанбе: Дониш, 2015; Мирзо Ҳасан Султон. Формирование персидско-таджикского литературного и научного языка. // Эпоха Имама А'зама и ее значение в истории культуры народов Центральной Азии и Ближнего Востока. – Душанбе 2009. – С. 388; Мирзо Ҳасан Султон. Формирование персидско-таджикского литературного и научного языка. // Язык науки и терминология. – Душанбе: Ирфон, 2011.
11. Муҳаммади Дабири Сиёқӣ. Пешоҳангони шеъри форсӣ. – Техрон, 1370.
12. Негматов Н.Н., Мукимов Р.С., Ҳакимов Н.Г., Воднев В.В., Мандельштам А.М. Ариана и Аръянведжа (история и

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

цивилизация). Под общей редакцией академика АН РТ Негматова Н.Н. – Худжанд: Ношир, 2006.

13. Садриддин Айнӣ. Куллиёт. ҷилди 11, китоби 1. – Душанбе, 1963.
14. Садриддин Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе, 2010.
15. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Ба тасҳеху эҳтимоми Ҳабиби Яғмой. Техрон, 1339.
16. Та'рихи Систон. Тасҳехи Маликушшуаро Баҳор. – Техрон, 1314. – С.209.
17. Фирдоуси Абулқасим. Шаҳнаме. Том шестой. (от начала царствования Йездгерда сына Бахрама Гура до конца книги). Пер. с фарси Ц.Б.Бану-Лаҳути и В.Г.Брезнева, comment. Л.Лаҳути. – М., 1989.
18. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. –Техрон: 1366.
19. Ҳусайналии Мумтаҳан. Наҳзати шу'убия. Ҷунбиши миллии эрониён дар баробари хилофати Умавӣ ва Аббосӣ. – Техрон, 1385.
20. J.Grimm. Gerchichte der deutschen Sprache. Weidmann'sche Buchhandlung.– Leipzig, 1880.

ЗАБОН БА СИФАТИ ОМИЛИ ТАШАККУЛ ВА МУТТАХИДИИ МИЛЛАТ

Дар мақола дар ҳусуси нақши меҳварии забони тоҷикӣ (форсӣ) дар амри ташаккулу муттаҳидии миллати тоҷик ва бунёди адабу фарҳангӣ камназири он сухан меравад. Таъкид шудааст, ки ин забон дар тӯли таъриҳи аз имтиҳонҳои ҷиддӣ бо сари баланд гузашта, имрӯз низ дар рӯзгори ба истилоҳ «ҷаҳонӣ шудан» метавонад, дар муттаҳидии миллат нақши қалидӣ бозад ва бо ҳиммати аҳли забон асолату шевоии худро ҳифз карда, ба ояндагон мерос гузорад.

Вожаҳои қалидӣ: забони тоҷикӣ, забони форсии дарӣ, ҷаҳонишавӣ, Саффориён, Сомониён, эҳёи миллӣ, муттаҳидии миллат.

LANGUAGE AS A FACTOR OF FORMATION AND CONSOLIDATION OF NATION

It was proved in the given article with many reasonable arguments that in formation of Tajik nation alongside with commonly known political, territorial and cultural factors also linguistic factors play a basic role.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Tajik language that successfully stood the test of time, in the epoch of so called «globalization» by efforts of native speakers may save its own originality and purity and remain as heritage for next generation.

Keywords: Tajik, Persian, Dari, globalization, Safforidy, Samanids, national revival, the consolidation of the nation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзо Ҳасан Султон (Султонов Мирзоҳасан Баротович), доктори илми филология, ходими пешбари илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru;

Сведения об авторе: Мирзо Ҳасан Султон (Султонов Мирзоҳасан Баротович), доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан. Тел.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru;

About author: Mirzo Hassan Sulton (Sultonov Mirzohassan Barotovich). Doctor of Philology, Leading Scientific Worker of Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named after Rudaki, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru

УДК:891.550.092+491.550

O-79

ТЕОНИМИЯИ ҚАСОИДИ НОСИРИ ХУСРАВ

Н.Офаридаев, С.Холиқназарова

Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруг ба номи М. Назаршоев

Носири Хусрави Қубодиёнӣ яке аз мутафаккирони барчастаи ҳалқи тоҷик ба шумор рафта, бо осори фалсафӣ ва бадеии худ дар адабиёти классикии форсӯ тоҷик мақоми шоиста дорад. Муҳаққиқони таърихи забони адабйонақши ин ҳакими нуктасанҷ ва шоири шириналомро дар рушди забони адабӣ борҳо ёдоварӣ намудаанд.

Дар осори адабии Носири Хусрав дар баробари дигар шаклҳои назм қасида мавқеи мухим дорад. Тавре маълум аст қасоиди шоир масоили гуногуни фалсафӣ, динӣ ва ҳикмати хаётро дар бар гирифтаанд. Ба ибораи дигар, қасоиди шоирчаҳонбинӣ, шуур ва маърифати бадеии шоирро инъикос намудаанд. Ва аз назари забон,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

тарзи баён ва фарогирии луготу истилоҳоти соҳаҳои гуногун қобили омӯзиш ва таҳқиқ мебошанд.

Таҳқиқу баррасии вижагиҳои лугавии қасидаҳои Носири Ҳусрав барои ошкор намудани моҳият, мазмуну мундариҷа ва маърифату ҷаҳонбинии бадеии шоир аз аҳамияти калон бархурдор буда ҷиҳати равшан намудани баъзе **аз** масоили забон ва услуби шоир ва нақши ў дар рушди забони порсии дари дар асрҳои XI-XII низ метавонад дорониҳамият бошад.

Онимҳо (номҳо) як бахши умдаи таркиби лугавии қасидаҳои шоирро ташкил медиҳанд. Дар ономастикони ашъори Носири Ҳусрав теонимия мавқеи назаррас дорад, зеро дар назми шоир, маҳсусан дар қасидаҳои ў масоили таълимоти ҳикмати исломӣ ба тарзи бадей мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки теонимика як бахши ономастика буда, мавзӯи баҳси он номҳои Ҳудо, (номҳои Ҳудоён дар адёни қадим) мебошад. Азбаски ислом дини яккаҳудоист ва қасоиди Носири Ҳусрав масоили фалсафии исломиро ба баррасии бадей гирифтаанд, омӯзиши корбурди номҳои Ҳудои яккаву ягона дар ашъори ў як бахши бойгари таркиби лугавии назми шоирро нишон медиҳад.

Теонимия (маҷмӯи номҳои Ҳудо) бахши муҳими вижагиҳои лексики қасидаҳои Носири Ҳусрав маҳсуб ёфта, дар баёни афкори фалсафию динӣ ва дар миён гузоштани ҳадафҳои гуногуни услубӣ нақши муҳим бозидаанд.

Вожаҳои баёнгари мағҳуми Ҳудо ва сифатҳои ў дар қасоиди шоир мақоми хосе доранд. Мағҳуму вожаҳо ва дигар истилоҳоти қасоид, ки ба номи Ҳудо ва сифатҳои ў марбуртанд, аз бузургӣ ва тавонониву қудратмандии Яздони пок дарак медиҳанд ва дар шаклҳои гуногун ба кор рафтаанд.

Тибқи таълимоти исломӣ шумораи номҳои Ҳудо ва тавсифҳои он ба 99-то мерасад [7], аммо дар назм ва ҳикмати форсу тоҷик ба гайр аз номҳои исломии Ҳудо инчунин теонимҳое вомехӯранд, ки дар заминаи забони порсии дарӣ оғарида шудаанд.

Маъмулан теонимияи исломиро аз назари семантиկӣ метавон чунин тасниф намуд:

1. Номҳои баёнгари мавҷудияти моҳияти Олоҳ, Ҳудо;
2. Номҳои баёнгари мавҷудияти хоси моҳияти Ҳудо: Алқудус «беибтидо» «муқаддас», Алазала «ҷовидон», Албоқӣ «бенохир»;

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

3. Номҳои баёнгари сифати Худо: Алалим «ҳамадон», Алзоҳир «ҳозир нозир», Албасир «ҳамабин»;
4. Номҳои маҷозӣ: Алаввал «нахустин», Алоҳир «оҳирин»;
5. Номҳои баёнгари муайянкунандаи инкор: Алқуддус «бекамбудӣ», Албоқӣ «беоҳир»
6. Номҳои баёнгари сифатҳои илоҳӣ: Алҳолик «оғаридгор», Алраззоқ «баҳшояндаи неъмат ва ғизо» [7].

Таҳлили мавод нишон медиҳад, ки дар ашъори Носири Ҳусрав номҳои Худо ва тавсифҳои он аз рӯйи соҳту таркиби лугавию дастурӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

1. Вожаҳои содда;
 2. Вожаҳои соҳта;
 3. Вожаҳои мураккаб;
 4. Ибораҳо;
- а) ибораҳои изофӣ;
- б) ибораҳои изофии дучузъа, сечузъа ва ҷорҷузъа;
- в) ибораҳои гайриизофӣ;
- г) ибораҳои арабӣ;
- 5.Ифодаи теоним тавассути ҷонишинҳо;
- 6.Ифодаи теонимба воситаи шумораи Як.

1.Теонимҳои содда – ин гурӯҳ бештар аз вожаҳои аслии тоҷикиӣ иборатанд, ки дар забонҳои форсӣ/таджӣ миёна маъмул буданд.

Яке аз ҷунин қалимаҳои серистеъмоли қасидаҳои Носири Ҳусрав вожаи Ҳудо/Ҳудой ба шумор меравад, ки дар қасоиди шоир 206 маротиба ба кор рафтааст. Инҷунин вожаҳои мансуби забони арабӣ Ҳолик, Ҳақ, Ҷаббор, Раҳмон, Раҳим ва Раб дар шакли холис бидуни муайянкунанда ба кор рафтаанд.

Ҳудо/Ҳудой: зоти мавҳуми олӣ, ки дар ақидаи аҳли дин гӯё ҷаҳон ва ҷаҳониёнро оғарида ҳамаро идора мекардааст, Аллоҳ, Илоҳ, Ҳолик, Парвардигор, Яздон[4,501] ва муҳаффафи ҳудо ҳам ҳаст, яъне шахсе, ки ҳуд омадааст; ва соҳиб ва моликро низ мегӯянд; ва дар шакли ҳузо ва ҳузой ҳам ҳондаанд [3,379]. Ин вожа аз решai – xāvan (ҳāvand) ба маъни “Ҳудованд, Соҳиб” берун омадааст.

*Гуфтие ҳар як расу last az Ҳудо,
Сӯи мова нурҳоион чун паём [1, 616].*

*Паямбар шубонӣ бад-ӯ дод аз уммат,
Ба ами Ҳудоӣ ин рамай бекаронро [1, 43].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Яздон: дар «Фиёс-ул-лугот» чунин шарх ёфтааст: яке аз исмҳои ҳақ таолост дар форсӣ; форсиёни қабл аз ислом ду Худо медонистанд: яке Яздон ва онро фоили хайр мегуфтанд ва дигар Ахриман, ки онро фоили шар мегуфтанд.

Дар қасидаҳо истифодай ин вожа нисбат ба истилоҳоти дигар, ки бо Худо робита доранд, бештар ба мушоҳида мерасад.

Ҳаме то зиндаам, тавфиқ хоҳам,

Ба мадҳи беҳтарин инсон зи Яздон [2, 17].

Эзад:дар фарҳангҳо чунин шарх ёфтааст - яке аз муродифҳои исми Яздон, Худо буда, дар Авасто ба сурати yazata, дар санскрит ба гунаи уяjата сифат аз решай уаз ба маънни «парастидан ва ситудан», пас yazata ба маънни дархури ситоиш ва ба фариштагоне иттилоқ шудааст. Ин вожа дар паҳлавӣ yazd, дар форсӣ изад ӯзуд шудааст. Аммо дар форсӣ ӯзуд ба маънои фаришта нест, балки ба маънои Худо ва Офариғор аст.

Ҳар панҷ ато з-Эзиd маар-тируҷавонро:

Самъу басару завқу шаму ҳис, ки бад-ӯ ёфт [1, 82].

Довар: касе, ки одилона хукм мекунад, сохиби адлу дод, маҷозан ба маънои Худо меояд.

Дарвеш кунад зи роҳи тартиб,

Наздикии ту ба сӯи Довар [1, 386].

Подшоҳ: маҷозан ба маънои Худо меояд. Дар қолаби номи арабии Худо «Алмалик» арзи вучуд кардааст.

Он аст Подшоҳ, ки падид овард,

Ин ахтарону ин фалаки ахзар [1, 317].

Султон : подшоҳ,ҳоким, малик, маҷозан ба маънни Худо меояд.

Ман инҷуҳҳол умматро на баҳри зар сано гӯям,

Маъзоа-л-Лоҳ, ки ин набвад баҷуз фармудаи Султон [2, 108].

Холик:офаранда, ҳалқунанда

В-он чӣӯро забару зер бувад, ҷисм бувад,

Натавон гуфт, ки Холикро забару зер бувад [1, 198].

Ҳақ: ҳозир, ҳозиру нозир

Умед ар ҷуз баҲақ дорӣ, бигардон,

Ки он умед бошад айни нуқсон [2, 395].

Раҳмон: баҳшоянда, раҳмқунанда, яке аз номҳои Худо

Гӯй, ки Худой аст фарду Раҳмон,

Мавлост ҳама ҳалқӯст мавло [1, 94].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Раб: Парвардигор, Худо, сохиб, молик [6,109].

Гар бедилу масть халқ шуд, ё Раб,

Чун аст, ки мондаам ба зиндон ман [2, 135]

Җаббор: тавоно, тобеъкунанда, родмард, мағлубнашаванда

Фазли ту бар гову хар ба ақлу сухан буд,

ақлу сухан нест ҷуз, ки ҳадияи Җаббор [1, 354].

2. Теонимҳои сохта, ки ба воситай пешванду пасвандҳо шакл гирифтаанд;

Кирдигор: Ин вожа ҳам номи «Худо» буда, аз ду ҷузъ «кирд» ва пасванди «гор» иборат аст дар қасоид дар шаклҳои Кирдигор, Кирдугор ва Кирдгор ба кор рафтааст:

Шояд агар нест бар дар малике,

Ҷуз ба дари Кирдигор бор маро [1, 54].

Додгар: Вожаи «додгар» аз «дод» ба маъни адл, инсоф, адолат ва суффикси-гар таркиб ёфта, яке аз номҳои Худо мебошад. Ин вожа дар фарҳангҳои тоҷикӣ ба ҷанд маъно омадааст: 1. одил, адолатпеша; 2. сифати Худо; 3. қозӣ (5;383).

Ва дар қасоид сифати Худо, Яздонро дорад ва барои тақвияти гуфтаҳои худ метавон мисраҳои шеърие роҷеъ ба вожаи «додгар» намуна овард:

Гуфтам, ки ақли доди Худой аст халқро?

Гуфто: «Бале, валек Худой аст Додгар» [1, 402].

3. Теонимҳои мураккаб-дар натиҷаи васли решашо (калимаҳо) ба вуҷуд омадаанд. *Ҷаҳонофарин, Ҷаҳондор, Ҷаҳондовар, Ҷонофарин, Додгар, Додгустар.*

Ҷаҳонофарин: Ин вожа мураккаб буда, аз исми «ҷаҳон» ва асоси замони ҳозираи феъли «оғар» (оғаридан) таркиб ёфтааст, ки маънояш оғарандай ҷаҳон, «худо» «оғаридгор» мебошад [6, 778].

Вожаи «ҷаҳонофарин» дар фарҳангҳои тафсирӣ забони тоҷикӣ ба ду маъно - ба маъни аслӣ ва маҷозӣ омадааст: 1, оғарандай ҷаҳон; 2. маҷозӣ Худо, Оғаридгор [ФТЗТ, 2008, 2, 588].

Кунун б-оғарини Ҷаҳонофаринам,

Ман андар ҳисори ҳасини Муҳаммад [1, 230].

Ҷаҳондор: Вожаи мураккаб аст ва аз ду ҳиссаи нутқ : ҷаҳон (исм) +дор (асоси замони ҳозираи феъли «доштан») таркиб ёфтааст. Дар «Фарҳангҳои тафсирӣ забони тоҷикӣ» «ҷаҳондор» ба маъни сохиб ва нигаҳбони ҷаҳон (лақаби подшоҳон)

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

омадааст[6;778].*Маъни* Худо, Яздонро дорад. Танҳо мафхуми Яздон маъни Чахондор-ро дода метавонад ва ин вожа низ яке аз муродифҳои номи Худо мебошад. Ин гуфтахоро мисраҳои зерин таквият медиҳанд:

*Аз хок маро бар фалак овард Чахондор,
Як бурҷ маро дод тур аз ахтари ахзар [1, 377].*

Чахондовар:бамаъни Яздон, Худо омадааст. Ин вожа низ мураккаб аст ва аз исму исм «**чаҳон ва довар**» сохта шуда, маъни довари чаҳон, он ки одилона аз рӯи адлу инсоф ҳукм мекунад; соҳиби адлу дод, яъне яке аз номҳои Худо.

*Онҳо, ки ба тақдирӣ Чахондовар маро,
Аз дардиҷаҳолат бинакӯҳанд шафоанд [1, 214].*

Чонофарин:вожаи мазкур муродифи вожаи Худо буда, аз ду решаша «чон» ва «офорин» таркиб ёфта аст.

*М-офорин дине ба нодонӣ, к-аз он
Бар танат нафрин кунад Чонофарин [2, 45].*

Додгустар: ин калима низ синонимии вожаи Худо буда, маъни одил адолатпешаро дорад. Вожаи мураккоб буда аз ду ҷузъ «дод» ва асоси замони ҳозираи феъли «густар» (аз густурдан)таркиб ёфтааст.

*Валекин ҳикматаш, гар ту надонӣ,
Раво бошад, ки донад Додгустар [1, 389].*

Ғайбдон: донандай розҳои пӯшида, қашфкунандай рамзҳо ва асрор, калимаи мураккаб буда аз ду ҷузъ ғайб (нопадидӣ, нопайдо, ҳар чизи нопайдо ва ниҳонӣ) ва феъли замони ҳозираи дон таркиб ёфтааст[6, 643].

*Дар ин боми гардону ин буми сокин,
Бибин санъату ҳикмати Ғайбдонро [1, 42].*

4. Ибораҳо;

а) Ибораҳои изофии дучузъа; ба воситаи ибораҳои изофӣ номи Худо ва сифатҳои Худо ифода ёфтаанд, ки ҷузъи муайянкунандай ибораҳо аз вожаҳои аслий ва арабӣ иборатанд. Вожаҳои арабӣ бештар дар заминаи таълимоти исломийҷун ифодакунандай сифатҳои Худо мавриди корбурд карор гирфтаанд.

Худои Субҳон: Яздони пок

*Дар сарой на ҷӯб аст, балки доноист,
Ки банда нест аз ӯ беҳҲудои Субҳонро [1, 52].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Худои Қодир; *Худои тавоно, муқтадир*

Чухама корхо-т бинависад,

Он нависандай Худои Қодир[1, 367].

Худои Таъоло: *Олоҳи таъоло, олам*

Ин ҳама макр аст аз Худои Таъоло,

Манишин аз макраш эмин, эй мутагофил [1, 510].

Худои Довар:

Дунё хатар надорад як зарра,

Сўи Худои Довари беёвар [1,253].

Худои Додгар:

Тан туро гўр аст бешак, ҳамчунон чун ваъда кард,

Рўзе аз гўрат бурун орад Худои Додгар[1, 353].

Худои Ақбар; *Худои бузург, кабир*

Он аст ба назди марди оқил,

Магзи сухани Худои Ақбар[1, 333].

Холиқи Ақбар; *Холиқи бузург*

/буд дарахте, ки ҳаме байъат карданд,

Зераши гаҳи пайгамбар бо Холиқи Ақбар[1, 343].

Холиқи Бор: *Холиқи созанда, нақӯкор*

Зи ҳасту нести Худованд ҳасту нест барист,

Бад-ин ду халқ тааллук кунад на Холиқи Бор[1, 383].

Раҳими Раҳмон: *бахшояндай меҳрубон*

Эй дилу ҳушу хирад дода ба Шайтони раҷим,

Рўй бартофта аз раҳмати Раҳмони Раҳим [1, 619].

Алими Ҳабир: *ҳамадну ҳозиру нозир*

Нома-т зи илм бояду зи амал,

Эй хирадманд, зи Алими Ҳабир[1, 367].

Алими Қадир: *ҳамадони тавоно*

Бинолам ба ту, эй Алими Қадир,

Зи аҳли Ҳурсон, сагирукабир [1, 403].

Карими Мутаъол:

Он оби ҳаёт аст, ки ҷовид бимонад,

Нафсе, ки аз ў дод Карими Мутаъолаш [1, 483].

Яздони Беҳамто:

Кори дунёро ҳаме ҳамтои кори онҷаҳон,

Пеши ту, ин ҷо чунин Яздони Беҳамто кунад[1, 295].

Ғафури Шакур: *бахшишдиҳанда, бахшоянда*

Пас, чӣ гўи зи баҳри эшон кард,

Осмону Замин Ғафури Шакур[1, 326].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

МұхайминиҚаҳхор:хифзқунанда, тобеъкунандаи хукмрон

*Гар-ш набудам ба кор, беҳудагӣ кард,
Беҳудагӣ н-ояд аз МұхайминиҚаҳхор[1, 355].*

Сонеъи Қодир

*Сонеъи Қодир дигар зи бегаразӣ,
Гунбади гардон зарнигор кунад [1, 281].*

Ҷаҳондори Додор

*Яке рӯзнома-ст маар корҳоро,
Ки онро Ҷаҳондори Додор дорад [1, 287].*

Воҳиди Якто

*Тавҳиди ту тамом бад-ӯ гардад,
Донистӣ ар ту Воҳиди Якторо [1, 65].*

Яздони Қодир

*Ба қавл бандай Яздони Қодиранд, валек
Ба эътиқод ҳама умматони Шайтонанд [1, 51].*

Эзиди Додор

*Чун кунад сисола осиро азоби ҷовидон,
Инчунин ҳукму қазои Эзиди Додор нест [1, 178].*

*Чизе, ки сутурон-т бад-он бо ту шариканд,
Миннат наниҳад бар ту бад-он Эзиди Довар[1, 369].*

Эзиди Додгустар

*Бияндеши, то чист мардум, ки ӯро,
Сӯи хеш хонад Эзиди Додгустар[1, 36]1.*

Эзиди Субҳон

*Зинда ба обанд зиндагон, ки ҷунин гуфт,
Эзиди Субҳони бе ҷӣ гунаву бе ҷун [2, 6].*

Кирдигори Ақбар

*Қавли ину он дар ин н-ояд ба кор,
Қавл қавли Кирдигори Ақбар аст [1, 123].*

Додори Субҳон

*Кунам некӣ, чу некӣ кард бо манин,
Худовандиҷаҳон, Додори Субҳон[2, 38].*

Ҳакими Алим

*Нек нигаҳ кун, ки Ҳакими Алим,
Чун-т бибастаст ҳамоно ҷунин [2, 86].*

Холики Даён

*Онро ту гузидӣ, ки Ҳудояши нагузидаст,
В-аз ҳалқ надонӣту беҳ аз Холики Даён [2, 95].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Чаҳондовари Ягона

*Он кас, ки забон-и ба мо расонид,
Пайгоми Чахондовари Ягона [2, 178].*

Худованди Қанбар

*Гурезон шубу теги Хуршид ёzon,
Чу Амри лаъин аз худованди Қанбар [1, 322].*

Яздони Гаргар

*Баромад зи кӯҳ он ки орому ҷунбииш,
Бад-ӯ дод дар даҳр Яздони Гаргар [1, 322].*

б) Ибораҳои изофии сечузъа

Худованди Чахондовари Субхон:

*Ё сӯи шумо кор накардаст Паямбар,
Бар қавли Худованди Чахондовари Субхон [2, 94].*

Эзиди Додори Таъол

*To доди манин аз душмани авлоди Паямбар,
Бидиҳад ба тамом Эзиди Додори Таъоло [1, 41].*

Худои Фарду Қаҳҳор

*Ба дин рост охир аз ҷанголи дунё,
Ба тақдирни Худои Фарду Қаҳҳор [1, 314].*

Эзиди Таъолову Ҷалл

*Чунон-к омадӣ, рафт бояд ҳаме,
Ба тақдирни Эзиди Таъолову Ҷалл [412].*

Кирдигори Фарди Ғаффор

*Қӣ шиносад, ки чист аз олам,
Фарази Кирдигори Фарди Ғафур [1, 326].*

Худои Азза ва Ҷалла:

*Фузудагонро фарсуда гир пок ҳама,
Худои Азза ва Ҷалла на фузуду на фарсуд. [1, 205].*

в) Ибораҳои изофии ҷорҷузъа;

Эзиди Додори Паёмвари муҳтор:

*Ҳар кас, ки сухан гуфт, ҳама фахр бад-ӯ кард,
Ҷуз, к-Эзиди Додори Паёмвари муҳтор [1, 346].*

Холики Бечуну Воҳиди Ақбар:

*Ба шукр буд басе сол, то ҳалосӣ ёфт,
Ба амри Холики Бечуну Воҳиди Ақбар [1, 397].*

Кирдигори ҷаҳон Фарду Субхон:

*Ниҳон нест ҷизе зи ҷаими сару дил,
Магар Кирдигори ҷаҳон Фарду Субхон [2, 28].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Эзиди Додори Додгустари Зу-л-манн

Илмиҳаңалхо ба ҳеч халқ наәдәаст,

Эзиди Додори Додгустари Зу-л-манн[2, 59].

г) Ибораҳои ғайриизофӣ

Бор Худой// Бор Худо: худои созанд, худои некбахшанда

Эй Бор Худой, ҳама зуррияти Одам,

Бо мулки Сулаймониву бо ҳикмати Луқмон [2, 95].

Он, ки атаву атопазир маар ўрост,

Маъданни фазл асту асл Бор Худоӣ[2, 214].

д) таркибҳои чуфт:

Ҷаҳондовару Қаҳҳор

Машҳур баҳикмат шавад ин халқи ҷаҳон пок,

Зоро ки Ҳаким астҶаҳондовару Қаҳҳор[1, 408].

е) ибораҳои арабӣ:

Илоҳу Субҳон

Аз пок дил, эй писар, ҳамегӣ:

«Субҳонака, ё Илоҳу Субҳон»[2, 122].

Аллоҳу Акбар:

Кӣ бошад, к-ин ҳама бурҳон бибинаద,

Нагӯяд аз яқинАллоҳу Акбар [1, 390].

Илоҳу-л-оламин:

Дасти ман гир, эйИлоҳу-л-оламин,

З-ин пурофат ҷою ҷоҳи торпом [1, 617].

Аҳкаму -л- ҳокимин :

Мар-ӯро гузид Аҳкаму -л- ҳокимин,

Ба ҳикмат миёни ҳалоиқҳакам [1 548].

Руху-л-амин:

Чу бар минбари ҷадди ҳуд хутба хонд,

Биистад-и Руху-л-амин пешин минбар [1, 364].

Раббу-н-нос:

Ман чӣ кардам, агар бад-он ҷоҳил,

Нафиристиод ваҳӣ Раббу-н-нос? [1, 437].

Зу-л-манн:

Чу дар пайдо ниҳониро бибинӣ,

Бидон, к-омад сӯи ту фазли Зу-л-манн [2, 127].

Раббу-л-оламин:

Макри девону ҳавасҳоро манех,

Дар ҳазинай илми Раббу-л-оламин[2, 43].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Ва-т-тур

Эй ёри суруду оби ангур,
На ёри манйбаҳакъи «**Ва-т-тур**» [1, 416].

5. Теонимхое, кибо чонишшинҳо ифода ёфтаанд

Чонишшини нафсӣ-таъкидии **Хеш**:

*Шукр он Худойро, ки сӯи илму дини **Хеш**,
Раҳ дод сӯи раҳмату бикиод дар маро [1, 46].*

Чонишшини шахсии **Тӯ**:

*Эй он, ки дини **Тӯ** бихаридаам ба чони хеш,
Аз ҷаври ин гурӯҳи ҳарон боз ҳар маро [1, 47].*

Чонишшини шахсии **Ү**:

*Гар раҳмати Худой набудио фазли **Ӯ**,
Афканда буд макри ту дар ҷӯю ҷар маро [1, 46].*

Чонишшини шахсии **Вай**:

*В-андар ҳаво ба амри **Вай** истодааст,
Бе дору банд пояи баҳру бар [1, 317].*

Чонишшини ишоратии **ОН**:

*Эътиқоди ту ҷуни наст, валекин ба забон
Гӯй **ОН**ҳокими ад ласту ҳакиму-л-ҳукамост [1, 118].*

6. Ифодаи теоними **Худо** тавассути шумораи Як:

*Яктост туроҷон, аз он ниҳон аст,
Якто нашавад ҳаргиз ошкоро [1, 91].*

Чандомади истеъмоли теонимиа дар қасидаҳои Носипи Ҳусрав

Ҷадвали мазкур аз рӯи маводи беш аз 300 қасидаи Носип Ҳусрав
тартиб дода шудааст (1;2). Такрори ин ё он ном ва сифатҳои он
дар таркиби як қасида низ ба эътибор гирифта шудааст

№ б/т	Теоними Худо	Шумораи корбурд	Мансубияти забонӣ
	<i>Худо//Худой</i>	58//148	тоҷикӣ
	<i>Эзид</i>	91	тоҷикӣ
	<i>Яздон</i>	76	тоҷикӣ
	<i>Раб</i>	11	арабӣ
	<i>Довар</i>	5	тоҷикӣ
	<i>Одил</i>	1	арабӣ
	<i>Султон</i>	1	арабӣ
	<i>Борӣ</i>	3	арабӣ
	<i>Худованд</i>	36	тоҷикӣ

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

<i>Чаҳонофарин</i>	2	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Чаҳондор</i>	2	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Чаҳондовар</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Чонофарин</i>	3	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Додгар</i>	2	<i>точикӣ</i>
<i>Додгустар</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Гаргар</i>	1	<i>точикӣ</i>
<i>Ғайбдон</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Созанда</i>	1	<i>точикӣ</i>
<i>Воҳиди Якто</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Язданни Беҳамто</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Эзиди Додор</i>	3	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Эзиди Додгустар</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Эзиди Довар</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Эзиди Яктоӣ</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Эзиди Ҳақ</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Ҳудои Довар</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Ҳудои Додгар</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Ҳудои Бузург</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Чаҳондори Додор</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Чаҳондовари ягона</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Кирдигоричаҳон</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Бор Ҳудой//Бор Ҳудо</i>	2//4	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Эзиди Дайён</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Язданни Гаргар</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Язданни пок</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ</i>
<i>Язданни Ҳақ</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Зоти безавол</i>	1	<i>араӣ+точикӣ</i>
<i>Эзиди Додори Паёмвар</i>	1	<i>точикӣ+точикӣ+точикӣ</i>
<i>Ҳудои Субҳон</i>	3	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Эзиди Субҳон</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Ҳудои Қодир</i>	2	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Ҳудои Таъло</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Ҳудои Ақбар</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Ҳудои Раҳим</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Ҳудои Фарӯ</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Ҳудованди Қанбар</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Довари Ақбар</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>
<i>Язданни Қодир</i>	1	<i>точикӣ+араӣ</i>

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

<i>Эзиди маъмур</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Азза ва Чалла</i>	<i>2</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Худои Фарду Қаҳҳор</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Эзиди Таълову Ҷалил</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Эзиди Додори Таъоло</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Кирдигори Фарди Гаффор</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Эзиди Додори Додгустари Зу-л-мани</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Ҷаҳондовару Қаҳҳор</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Ҷаҳондовари Субҳон</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Ҷаҳондовари Ақбар</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Кирдигори Ақбар</i>	<i>1</i>	<i>точикӣ+арабӣ</i>
<i>Ҳақ</i>	<i>24</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Раҳмон</i>	<i>8</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Ҷаббор</i>	<i>2</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Қадир</i>	<i>2</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Рахим</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Карим</i>	<i>2</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Азим</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Ҳаким</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Молик</i>	<i>3</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Субҳон</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Сонеъ</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Ҳолиқ</i>	<i>8</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Зулҷалол</i>	<i>4</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Кирдигор//Кирдугор</i>	<i>24//4</i>	<i>точикӣ</i>
<i>Молиқулмулк</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Муқадир</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Ҳолиқи Бор</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Ҳолиқи Ақбар</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Малики акбар</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Ҳолиқи Додор</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+точикӣ</i>
<i>Ҳолиқи Бечуну Воҳиди Ақбар</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+точикӣ-арабӣ</i>
<i>Алими Ҳабир</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Алими Қадир</i>	<i>2</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Карими Матаъол</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Аллоҳу Ақбар</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Муҳаймини Қаҳҳор</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Мусаввир</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

<i>Раҳими Раҳмон</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Ҳакими Ҳалим</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Ҳолиқи Дайён</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Додори Субҳон</i>	<i>1</i>	<i>тоҷикӣ - арабӣ</i>
<i>Ғафурури Шаккур</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Сонеъи Қодир</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Фарду Субҳон</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Илоҳу Субҳон</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ+арабӣ</i>
<i>Худ//Хеш</i>	<i>5//2</i>	<i>тоҷикӣ</i>
<i>////ст</i>	<i>26//8</i>	<i>тоҷикӣ</i>
<i>Вай</i>	<i>2</i>	<i>тоҷикӣ</i>
<i>Он//Онро</i>	<i>5//1</i>	<i>тоҷикӣ</i>
<i>Ту//Густ</i>	<i>16</i>	<i>тоҷикӣ</i>
<i>шумораи Як</i>	<i>1</i>	<i>тоҷикӣ</i>
<i>Илоҳу-л-оламин</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Аҳкаму -л- ҳокимин</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Рӯҳу-л-амин</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Раббу-н-нос</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Зу-л-мани</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Раббу-л-оламин</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>
<i>Ba-t-tur</i>	<i>1</i>	<i>арабӣ</i>

Ҳамин тарик, теонимияи қасоиди Носири Ҳусрав дорои вижагиҳои хосе мебошад, ки манбаи корбурди ин қабати лугат гуногун буда, ба гурӯҳҳои зинрин чудо мешаванд:

1. Теонимияи маъмули исломии арабӣ;
2. Теонимияи забонҳои қадимаи эронӣ;
3. Теонимҳое, ки дар заманаи забони порсии дарӣ пайдо шуда, дар осори дигари адабиёти классикӣ ба кор бурда мешаванд;
4. Теонимҳое, ки худи шоир оғаридааст.

Носири Ҳусрав барои бозкушоии ҳикмати фалсафии хеш дар қасоид ҳангоми корбурди теонимия ду манбаъро мавриди истифода қарор додааст.

1. Теонимҳое, ки дар асоси таълимоти Қуръонӣ кор фармуда шудаанд.
2. Теонимҳое, ки дар адабиёти классикӣ кор фармуда мешаванд ва дар заманаи забони порсии дарӣ арзи вучуд намудаанд.

Чандомади корбурди теонимҳо нишон медиҳад, ки теоними Ҳудо аз ҳама бештар (дар 148 маврид), дар мавқеи дуюм вожаи

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Эзад (дар 91маврид),дар мавқеи сеюм Яздон (дар 76 маврид), дар мавқеи чорумХудовнд(дар 36 маврид) ва Кирдигор (дар 28 маврид) ба кор рафтааст. Барои ифодаи сифатҳои Худованд ва сифатҳои Ӯ шоир дар асоси номҳои маъмули арабӣ ибораҳои изофи и форсии дарӣ (тоҷикӣ)-ро корбаст намудааст. Дар қасидаҳое,ки мазмунҳои ахлоқӣ мавриди баррасии бадей қарор гирифтаанд, номҳои форсӣ-тоҷикӣ ба кор рафтаанд. Ҳангоми матраҳ гардидани масоили фалсафӣ ва динӣ бештар аз номҳои арабии исломӣ истифода ба амал омадааст.

Носири Ҳусрав ҳангоми баёни сифоти Худо аз рӯи қолиб ва маънои ибороти арабӣ бо ҷузъҳои тоҷикӣ-форсӣ ибороти изофи и баёнгари Сифатҳои Худоро мавриди корбурд қарор додааст.

Китобнома

1. Носири Ҳусрав. Девони ашъор Мураттибон ва таҳиягарони матн А. Алимардонов ва Н.Амиршоҳӣ.- Ҷилди 1./ Носири Ҳусрав. -Душанбе, 2000.- 639с.
2. Носири Ҳусрав. Девони ашъорМураттибон ва таҳиягарони матн А. Алимардонов ва Н. Амиршоҳӣ.Ҷилди 2./ Носири Ҳусрав. -Душанбе, 2000. - 645 с.,
3. Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон. Бурҳони қотеъ / Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон. Ҷ 1. / Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон. – Душанбе: Адид, 1993.
4. Муҳамад Муъин. Фарҳанги Муъин. ч,5, - Техрон, 1996.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷилди якум // дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А.Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ., - Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 952с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷилди дуввум // дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А.Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ., - Москва: Советская Энциклопедия, - 1969. – 948с.
7. Сайд ибн Али Ваҳд аль-Қаҳтани. Толкование прекрасных имён Аллаха в свете Корана и Сунны. / аль-Қаҳтани Сайд ибн Али Ваҳд.–М.: Ummah, 2013.
8. Википедия: <https://ru.wikipedia.org>

ТЕОНИМИЯ КАСЫД НОСИРА ҲУСРАВА

Теонимия (имя Бога, Божества, Богов) является одним важных пластов лексического состава поэзии Носира Ҳусрава. В статье рассматриваются вопросы употребление имен Аллаха в касыдах

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

поэта. Анализируются арабские и персидско-таджикские имена Аллаха и их атрибуты в структурно-грамматическом отношении. Носир Хусрав предпочтение дает таджикским-персидским именам, которые построены на основе исламских имен Аллаха.

THEONYMS OF NASIR KHUSRAW'S QASIDAS

Theonyms (the names of God) as one of the main parts of lexical consistence of Nasir Khusraw's poetry. The article reviewed the usage of Allah's names in qasidas.

Analyzing the Arabian and Persian names of Allah and its attributes, in the structural – grammatical terms.

Nasir Khusraw gave preference to Tajik –Persian names that based on Islamic names of Allah

Маълумот дар бораи муаллиф: Н.Офаридаев-муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ, доктори илми филология, профессор, тел.: +992 93 931 40 32; е-майл: ofarida.n@mail.ru.

Сведения об авторе: Н. Офаридаев- проректор по науке Хорогского государственного Университета им. М. Назаршоева, доктор филологических наук, профессор, тел.: +992 93 931 40 32; е-майл: ofarida.n@mail.ru.

Information about author: Pr. N. Ofaridaev is a vice rector for science of the Khorog state University named after M. Nazarshoyev, ph.: +992 93 931 40 32 e-mail: ofarida.n@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: С. Холикназарова- муалими калони кафедраи забони тоҷикии факултети филологияи Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ, тел.: +992 93 156 90 25; е-майл: sakina_83@mail.ru.

Сведения об авторе: С. Холикназарова- старший преподаватель кафедры языка филологического факультета Хорогского государственного Университета им. М. Назаршоева, тел.: +992 93 156 90 25; е-майл: sakina_83@mail.ru.

Information about author: S. Kholiqnazarova is a senior teacher of Department of language of philological faculty of the Khorog state University named after M. Nazarshoyev, ph.: +992 93 931 40 32 e-mail: ofarida.n@mail.ru.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

УДК: 491.550.+491.550-31
C-26

ВИЖАГИҲОИ УСЛУБИИ БАЪЗЕ ПАСВАНДХО ДАР ЗАБОНИ ШЕҶРИ ТОЧИКИЮ ФОРСӢ

*Саломов Маҳмаддовуд
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимаи ҳиндуаврупой аст. Ин забон дар асрҳои IX-X бо номи порсии дарӣ ба сифати забони адабӣ ташаккул ёфт ва дар тӯли зиёда аз ҳазор сол системаи лугавию фонетикий ва грамматикию услубии худро дар маҷмӯъ ҳифз кардааст. Дар ҳифзу нигаҳдории унсурҳои мазкур забони назм нақши муҳим дорад, зоро маҳз тавассути ин осор муҳимтарин ҳусусиятҳои забонии забони меъёри тоҷикӣ то имрӯз ҳифзу нигаҳдорӣ шудаанд. Албатта, забони осори манзум, яъне матни бадей зуҳуроти инфириодӣ ва эмотсионалию эстетикӣ маҳсуб мешавад ва дар ин маврид дар илми забоншиносӣ аз ҷониби олимон назарияҳои гуногуне баён гардидааст. Аз ҷумла В.В. Виноградов, Л.Г. Бабенко, Г.О. Винокур, Л.В. Зубова, Ю.М. Лотман, С.В. Пискунова, Д.В. Псурцев, А.И. Студиева, Н.М. Шанский, Л.А. Ноздрина, М.Н. Қосимова, О.Х. Қосимов, М.М. Бахтин, Ҳ. Шарифов, Ҳусрави Фаршедвард, Сируси Шамисо, Муҳаммад Ризо Шафеии Кадканӣ, Такии Пурномдориён, Курӯши Сафавӣ ва дигарон дар ин самт тадқиқотҳои боарзишеро ба анҷом расонидаанд.

Л.Г. Бабенко доир ба матни бадей чунин назар дорад: «Художественный текст – явление и языка, и культуры, поэтому именно в тексте, в частности в поэтическом, язык как система максимально проявляет свои возможности (номинации и выражения, конденсации и накопления), свою динамику и универсальность. Единицы фонетического, морфологического, лексического и синтаксического уровней языка претерпевают в тексте трансформацию прежде всего семантического характера, т.е. данные единицы в статусе текстовых единиц способна выражать те или иные текстовые смыслы» [Бабенко: 2000, 293].

Дар забони шеъри тоҷикӣ маҷоз ҳамчун категорияи семантикий нақши муҳим дошта, дар ҳама қабатҳои забонӣ таъсири он ба назар мерасад. Чун он категорияи семантикий аст, нақшаш дар системаи лексикию семантикий бояд бештар ба назар расад, вале мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки он ба низоми калимасозӣ,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

морфологӣ ва синтаксисии забони шеъри форсию тоҷикӣ роҳ ёфта, ба хотири ифодаи маъно ба меъёрҳои роиҷи забон ҳалал ворид кардааст. Яъне маҷоз мағҳумест, ки дар системаи сementакии забон мавқеи муҳим дошта, баъзан боиси вайрон гардида миёнашири Эрон Сируси Шамисо вайрон гардида миёнашо дар забони шеър аз ҷой доштани маҷоз дар забон меҳисобад. «Маҷоз тафсири бемантиқ забон аст. Баҳси маҷоз он ҷо пеш меояд, ки забон аз мантиқ ҳориҷ мешавад. Маҷоз дар забон бедод мекунад. Забон саршор аз анвои маҷоз аст, ҳазорон сол аз таърихи забон гузаштааст ва дар тайи ин муддати мадид луғот маонии сонавии зиёде ёфтанд. Маҷоз яъне инҳироф аз мантиқ. Инҳироф аз мантиқ мутаъорифи ҳар ҳунаре, маҷоз он ҳунар аст. Ва усулан ҳунар, яъне инҳироф аз мантиқи мутаъориф ва ҳинҷорҳои (норма)-ҳои марсум» [Сируси Шамисо: 1375, 53].

Забони тоҷикӣ дар системаи забонҳои олам аз рӯйи ҳусусиятҳои грамматикиаш ба ғурӯҳи забонҳои анализаторӣ дохил мешавад ва аз ҳамин сабаб дар низоми қалимасозии он решай қалима ва вандҳои нақши муҳим доранд. Ҳамзамон қалимасозӣ яке аз роҳҳои сарватманд гардида таркиби луғавии забони тоҷикӣ низ ба шумор меравад ва дар ин раванд шоирони адабиёти классикии тоҷику форс хидмати бузурге кардаанд.

Дар забони форсию тоҷикӣ ҳар як ҳиссаи нутқ вандҳои қалимасози ҳудро дорад. Масалан, пасванди **–дон** хоси исм буда, аз исмҳои конкрет исми зарфият, номи асбоб месозад: гулдон, ҳокистардон, дегдон, қаламдон,, нондон ва ғайра, vale ин пасванд дар забони назм ҳусусияти сермаънӣ касб карда, бо исмҳое корбаст гардидааст, ки он ҳилофи қоиди истеъмоли грамматикиаш ба шумор меравад. Дар ин маврид ҳам пасванд ва ҳам решай қалима, ки маънои луғавӣ дар он аст, ҷанбаи услубӣ касб кардаанд. Масалан, пасванди **-дон** бо исми **наргис** омада, қалимаи **наргисдон** соҳтааст. Бояд зикр кард, ки қалимаҳо дар забони шеъри форсию тоҷикӣ ду ҷанбаи маъноӣ – маънои матнӣ (лексикӣ) ва зерматнӣ (маҷозӣ) доранд, ки дар асоси робита бо маънои матнӣ тобиши иловагии маъноӣ касб карда, ҷанбаи услубӣ пайдо менамоянд. Қалимаи **наргис** номи гул аст ва қабул кардани пасванди **–дон** (**наргис+дон**) бо он низ мантиқӣ аст, vale маънои зерматни ин қалима дар байти зерин «чашм» аст ва он барои ифодаи ҷашми маъшуқа хидмат кардааст. Бинобар ин пасванди –

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

дон агар бо маънии аслии калимаи мазкур (наргисдон) омада бошад, аз рўйи меъёри калимасозӣ дуруст, vale агар ба маънии маҷозӣ (чашм) омада бошад, қабул кардани пасванди –дон (чашмдон) хилофи мантиқ ва қоидаҳои морфологии калимасозии забони тоҷикӣ аст.

*Ёсамин гуфто, нағӯй бо суман,
Кин чунин нарғис зи нарғисдони кист?*

(Ҷалолуддини Балхӣ)

Маънии лугавии калимаи ҷуръа қатраи об аст ва дар забони тоҷикӣ калимаи **обдон** мавҷуд аст, vale он дар забони назм маҷозан маънии ашкро ифода менамояд, ки дар забони меъёр ва гуфтугӯй калимаи **ҷуръадон** (ба маънии ашқон, зарфе, ки оби ҷашмро дар он нигаҳдорӣ намоянд), истеъмол намешавад.

*Аз дидо ҷуръадон кунам, аз рух намакистон,
То нӯши ҷону хуши намаки хони кистӣ?*

(Хоқонӣ)

Пасванди –истон асосан исми макон аз номи_халқу миллатҳо ва номҳои ҷуғрофӣ - Тоҷикистон, Арманистон, Ҳиндустон, Тотористон месозад [ниг. ба Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: 1985, 78], vale дар забони шеър он маънии зиёдии ашёро ифода кардааст. Масалан, намак+истон, шакар+истон, моҳ+истон, хум+истон ва ғ.

*Аз ҳумистон ҷуръае бар хок реҳт,
Ҷунбииш дар Одаму Ҳавво ниҳод.*

(Ҷалолуддини Балхӣ)

Пасванд **–ак** дар забони шеъри классикии форсу тоҷик тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунад. Ин пасванд дар соҳтани исм (катақ, дастак, обгирак, бодбарак) ва сифат (пастак, сафедак) сермаҳсул аст. Файр аз ин, он дар забони тоҷикӣ ду вазифаи дигари семантико низ ифода менамояд:

- 1.маънии хурдию навозиши –зебояқ, донояқ, хурдакак...
- 2.маънии таҳқир ва истехзо – кампирак, мӯсафедак, гафсак, ҳаробак...

Шоирон дар шеър бештар аз вазифаи дуюми пасванди **–ак** истифода карда, калимаҳои зиёде соҳтаанд, ки аксари онҳо исм аст, масалан, фалсафияқ, мардак, дастак (задан), китфак (задан), гирдак ва ғ.

*Фалсафияқ кӯр шавад, нур аз ӯ дур шавад,
З-ӯ надамад сунбули дин, ҷун-к инкори санамо.*

(Ҷалолуддини Балхӣ)

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Пасванди **-гар** исмсоз аст, vale он бо сифати **сиях** (чаши сиях) омада, калимаи **сиях+гар** сохта, маҷозан амали корҳои сиёҳро ифода менамояд, ин маъно дар нутқи гуфтугӯи ва забони меъёр истеъмол намегардад.

*Чашми сияҳи сапедкорат
Дар кор чунон сияҳгар омад.*

(Анварӣ)

Дар забони меъёр пасванди **-гар** дар таркиби калимаи **кор+гар** омада, исми касбу шуғл сохтааст, vale бо ин маъно дар забони шеъри классикӣ умуман истифода нагардидааст. **Коргар** дар забони шеър ва умуман таърихи забони адабии тоҷик ба маъни таъсир кардан истифода мешудааст. Масалан,

*Нест ба олам тане, ки маҳрами ишқ аст,
Гар ба вафо зам қунияти коргар ояд.*

(Хоқонӣ)

Дар забони тоҷикӣ пасванди **-тар** дараҷаи қиёсии сифатро месозад. Дар забони шеър ин пасванд тобишҳои гуногуни сермаъной зоҳир карда, бо исм (паранда+тар, бандар+тар, хок+тар, устод+тар, дузд+тар, ҷон+тар, имон+тар, оҳан+тар, ҷавшан+тар, сӯ+тар, фиръвн+тар), ҷонишинҳо (ман+тар, ҷунин+тар) омада, маъни тобиши аломатро ифода намудааст.

*Аз пайи раг задан ар кор ба фасод афтад,
Нест устодтар аз ғамзаи ӯ неизане.*

(Камол)

*Дар ду ҷашми ман нишин, эй он ки аз ман мантарӣ,
То қамарро во намоям, к-аз қамар равишантарӣ.*

(Ҷалолуддини Балхӣ)

Дар забони тоҷикӣ артикли номуайяни **-е** барои ифодаи номуайяни исмҳо (китоб+е, хона+е, даст+е) ва пасванди **-ҳо** барои ифодаи шумораи ҷамъ дар исмҳо (китоб+ҳо, хона+ҳо, даст+ҳо) омада, категорияи маҳсуси ҳамин ҳиссаи нутқ ба шумор мераванд, vale дар забони шеъри форсию тоҷикӣ ҳам артикл ва ҳам пасванди ҷамъбандӣ бо ҷонишини шаҳси сеюми танҳо «ӯ» омада, тобиши маъни ҷониши ифода кардааст, масалан:

*Дилам аз ҷо равад ҷу гӯям «ӯ»,
Ҳама «ӯ»-ҳо гуломи ин «ӯ»-е.*

(Ҷалолуддини Балхӣ)

Дар ин байт «ӯ»-и мисраи аввал ба маъни Худо ва «ӯ-ҳо» ба маъни одамон, бандагон ва «ӯ-е» боз барои ифодаи маъни Худо

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

омада, артикли –е барои ифодаи ягонагӣ ва якто будани он далолат кардааст.

Тавре ки аз таҳлили мисолҳо бармеояд, дар забон тарзи услубии қалимасозӣ низ ба назар мерасад, зоро қалимаҳое, ки дар забони шеър ба воситай вандҳои гуногун сохта мешаванд, бештар хусусияти инфириҷӣ дошта, танҳо дар услуби бадӣ, хоса забони шеър корбаст мегарданد ва хусусияти такроршавадагӣ надоранд. Доир ба ин навъи қалимасозӣ Е.А. Земская чунин назар дорад: «Говоря о стилистической функции словообразования, мы имеем в виду явления двух родов: а) производное отличается от базового лишь стилистической окраской; б) слово, содержащее тот или иной словообразовательный аффикс, отличается от однородного слова, включающего иной словообразовательной аффикс, не семантикой, но стилистической окраской и/или pragmatическим компонентом значения» (Земская: 2009, 10).

Дар забони шеъри тоҷикӣ бештар пасвандҳои исмсоз ва сифатсоз хусусияти услубӣ пайдо карда, бо хусусияти ифодаи маънии зерматнӣ ҳуд барои ифодаи тобишҳои гуногуни маъноии ҳиссаҳои нутқи зикршуда хизмат менамоянд. Бояд зикр кард, ки ҳангоме ки исм пасвандҳои сифатсозро қабул менамояд, мисли дузд+тар, устод+тар ва г. дар ҳамон матн хусусиятҳои сифатро касб менамояд, ки ин вижагӣ дар забони меъёр ба назар намерасад, яъне шоирон аввалан, хусусиятҳои сифатро ба инобат мегиранд ва сониян, он сифатҳоро ба исм нисбат дода, тавассути категорияҳои морфологӣ маънии сифатиро ба воситай исмҳо ифода менамоянд. Аз ин метавон натиҷа гирифт, ки ҳодисаи конверсия вижагии инфириҷӣ-услубӣ низ пайдо карда метавонад.

Китобнома

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста/Л.Г. Бабенко. – Екатеринбург, Уральский ун–т, 2000.– 534 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик./Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик - Душанбе: Дониш, 1985.-385 с.
3. Земская Е. А. Словообразование как деятельность/Е.А Земская.– М.:Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009.- 224 с.
4. Сируси Шамисо.Куллиёти сабкшиносӣ /Шамисо Сирус.- Техрон: Интишороти Фирдавсӣ, 1375.- 328 с. (на перс. яз.)

**СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ
СУФФИКСОВ В ЯЗЫКЕ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ
ПОЭЗИИ**

В данной статье рассматриваются стилистические особенности некоторых лингвистических категорий в языке поэзии, в частности словообразовательные суффиксы. По мнению автора, исследование языковых особенностей языка поэзии, а точнее художественных произведений с оттенками эстетических и эмоциональных особенностей становится более актуальной и значимой.

Ключевые слова: лингвистические категории, язык поэзии, словообразовательные пасванды, значение, стилистика.

**STYLISTIC FEATURES OF SOME LINGUISTIC
CATEGORIES IN THE POETIC DICTION OF THE TAJIK-
PERSIAN LITERATURE**

(on the basis of the analysis of some word-formation suffixes)

This article considers the stylistic features of some linguistic categories in the poetic diction, in particular word-formation suffixes. According to the author, the research of linguistic features of the poetic diction and being more exact works of art with shades of esthetic and emotional features become more actual and significant.

Keywords: linguistic categories, poetic diction, particular word-formation suffixes, meaning, stylistic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саломов Маҳмаддовуд номзади илми филология, доценти кафедраи таърихи забон ва забоншиносии муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тел: (+992) 918 80 84 67, E-mail: salomov1967@mail.ru

Сведение об авторе: Саломов Махмаддовуд кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ, тел: (+992) 918 80 84 67, E-mail: salomov1967@mail.ru

About the author: Salomov Mahmaddovud – candidat of philological sciences, associate Professor of the Department of history of the language and typology under the Tajik National University. Tel: +992 918 80 84 67, E-mail: salomov1967@mail.ru

КОРБАСТИ ЧАНД ВОЖАИ ИФОДАГАРИ МАФҲУМИ МАҶМУРӢ ДАР «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРРАҲМОНИ ҖОМӢ

Шоева Назокат,

Икромова Гуландом

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осими

Омӯзишу таҳқиқ ва баррасии осори манзуму мансури адабиёти классикии мо аз нигоҳи забоншиносӣ барои муайян кардани вазъи забони адабии тоҷикӣ дар давраҳои мухталиф, роҳҳои ба вучӯд омадани дигар- гуниҳо дар забон, шаклгирӣ баъзе унсурҳои имрӯзai забон, нишон додани асолати он ва бисёр масоили дигари забонӣ мусоидат мекунад. Таҳқиқи осори ҳар як намояндай илму адаб дар алоҳидагӣ ва пажӯҳиши осори классикон, дар маҷмӯъ, яке аз вазифаҳои муҳим дар назди муҳаққиқон аст [ниг.:1;5;6]. Боиси хурсандист, ки дар муддати якчанд даҳсолаи охир муҳаққиқони тоҷик рӯй бар омӯзишу пажӯҳиши забони осори классикон овардаанд ва дар ин самт таҳқиқоти пурарзише низ ба сомон расонидаанд. Аммо, тавре ки маълум аст, адабиёти классикии тоҷик баҳри беканореро мемонад ва корҳои анҷом додашуда қатраест аз он баҳр. Аз ин рӯ, таҳлилу таҳқиқи ҳар чи бештари забони осори ниёғон аз вазифаҳои муҳим ва ҳамарӯзai муҳаққиқон боқӣ мемонад. Бояд гуфт, ки осори зиёди таъриҳӣ, ҷуғрофӣ ва адабию бадеъ дар ҳазинаи тамаддуни ҷаҳон маҳфузанд, ки аз онҳо роҷеъ ба таъриҳу ҷуғрофиё ва фарҳангу тамаддуни ҳалқамон маълумоти ҷолиб пайдо намудан мумкин аст. Яке аз ин асарҳо «Баҳорис- тон»-и Абдурраҳмони Җомӣ мебошад, ки муаллиф вожаҳои мансуби маъмуриро дар ин асар фаровон истифода бурдааст. Ҳатто дар асар қисматҳои алоҳидае ҳастанд, ки бевосита мавзӯи сиёсиву маъмуриро фаро мегиранд. Масалан, унвони равзai сеюми «Баҳористон» «*Дар баёни шукуфтани шукуфаҳои бөғистони ҳукумат ва иёлат, ки мутазаммини насафат ва адолат аст*» ном дорад. Дар ин қисмат муаллиф вожаҳои зиёдеро корбаст намудааст, ки ба соҳаи маъмуриву сиёsat тааллук доранд. Дар баробари ин, вожаҳои ифодагари соҳаи мазкур дар қисматҳои дигари асари мавриди таҳқиқ низ зуд-зуд ба назар мерасанд ва ин

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

қабил вожаҳоро аз рӯйи вижагиҳояшон ба чандин гурӯҳҳо метавон чудо намуд: **а)** номи муассисаҳои давлатӣ; **б)** номи рамзҳои давлатдорӣ; **в)** номи санаду ҳуҷҷатҳо; **г)** номи мансабу унвон ва рутбаҳои давлатӣ...

а) Номи муассисаҳои давлатӣ. Дар «Баҳористон» якчанд вожаҳои ифодагари номи муассисаҳои давлатӣ дидо мешаванд, ки барои ифодаи макон, шакл, мағҳум ва монанди инҳо меоянд: **айвон, давлат, хизона, сарой, ҳарам, ҳисор, зиндон,**

-Айвон: Калимаи **айвон** дар адабиёти классикӣ ба ду маъно роиҷ будааст: 1. *кӯшик, қаср, коҳ*; 2. *пешни хона, даҳлез* [10,49]. Барои муайян кардани ифодаи маънои калимаи мазкур матн метавонад нақши муассир дошта бошад. Вожаи **айвон** дар «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ ба маънои қӯшк ё худ қаср истифода шуда, З маротиба дар доираи як ҳикоят ба мавриди истифода карор гирифтааст: *Ки тарсам, чун аз он айвон дарафтӣ, Зи ҳар афтодае маҳкамтар афтӣ* [47].^{1*} Бояд гуфт, ки дар забони муосири тоҷикӣ **айвон** ба маъни дувум, яъне **пешни хона** ва ё **даҳлез** истифода мешавад.

-Давлат: Калимаи **давлат** дар забони тоҷикӣ, аз ҷумла дар адабиёти классикӣ ва хеле зиёд ба маънои «молу мулк, бойигарӣ, дорӣ, сарват» [10, 411] ба назар мерасад. Аммо маъни дигари калимаи мазкур тобиши сиёсӣ дорад ва онро муфассирон чунин шарҳ додаанд: «Давлат-ташкилоти сиёсии як ҷомеа, ки созмонҳояш умури онро идора менамояд; мамлакате, ки ба чунин ташкилот соҳиб аст» [10, 411]. Дар «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ ибораи **аркони давлат** корбаст шудааст, аммо факат як маротиба ва дар он **давлат** ба маъни дар боло зикршуда омадааст. Чунончи: *Аркони давлатро хотири Бухорову қусур ва басотини он мекашид* [104]. Аммо тафовут дар истифодаи калимаи **давлат** дар «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ он аст, ки ин ҷо бештар, яъне дар 7 маврид ин калима дар алоҳидагӣ маънои созмони сиёсӣ ё худ ҳукумату салтанатро ифода кардааст. Мисолҳо: *Вай низ аз мутақаддимон аст ва дар айёми давлати Сомониён будааст...* [105].

^{1*} Абдураҳмони Ҷомӣ. Баҳористон. –Душанбе: Адиб, 1987. -158с. Минбаъд дар қавсайн ба саҳифаҳои асари мазкур ишора мегардад. Ҳарфи «Б» ишора ба «Баҳористон» аст.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Ва гўянд, ки се кас аз шуаро дар се давлат иқболҳо диданду қабулҳо ёфтанд, ки кас наёфт... [110]. Давомт, э писар, олами давлат аст... [112].

-Зиндон: Таҳти мафхуми **зиндон** «бандихона, ҳабсхона, маҳбас» [10, 545] фахмида мешавад, ки маъмулан бо фармоиши ҳукуматдорон соҳта мешуд ва онро барои нигоҳ доштани чинояткорон, гунаҳкорон истифода мебурданд. Вожай **зиндон** аслан тоҷикӣ буда, дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ се маротиба корбаст гардида, ба маъни *бандихона* ё худ *маҳбас* ифода ёфтааст: *Чунон аз вуҷуди худ дар тангиест афтода, ки зиндон дар ҷанби он базмогоҳест кӯшида* [34].

-Пардасаро: Калимаи дигаре, ки дар «Баҳористон» истифода шудааст, **пардасаро** мебошад. Ин вожа дар Фарҳанги забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: «пардасаро(й) – хайма, ҷодир, саропарда; ҷодири шоҳ» [9, 34]. Дар «Баҳористон» калимаи **пардасаро** ҳамчун муродифи **ҳарам** истифода мешавад. Дар як ҳикоят муаллиф барои ифодай як мавзезъ ғоҳе аз калимаи **ҳарам** ва ғоҳе аз калимаи **пардасаро** истифода мекунад: *Баъд аз он рӯзе ба дари пардасаро омаду хост, ки дарояд* [52]. *Фармуд, ки берун раву ҳоҷибо сӣ тозиёна бизану аз дари пардасаро дур қун...* [52]. Калимаи мазкурро Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» ду маротиба корбаст намудааст.

-Сарой: Аз панҷ маъни калимаи сарой, ки дар фарҳангҳо дода шудааст, яке чунин аст: «қаср, дарбор, ҷойи нишасти шоҳон» [11, 220]. Албатт, барои ифодай маъни ин калима матн мусоидат мекунад: ...*ман беруни Қуфа, бар боми саройе, ки ба саҳро мушриф буд, нишаста будам* [63].

-Таҳтгоҳ: Калимаи **таҳтгоҳ** дар «Баҳористон» корбурд дошта, аз ҷиҳати соҳт калимаи соҳта аст ва аз решай **таҳт** ва пасванди «-гоҳ», ки ишора ба макон мекунад, таркиб ёфтааст. Онро дар фарҳанг чунин шарҳ додаанд: «таҳтгоҳ – пойтаҳт, ҷойи исти подшоҳ, шаҳр» [9, 344]. Ба маъни мазкур Абдурраҳмони Ҷомӣ мегӯяд: *Ба қасди тазаллум рӯ ба Ғазнин, ки таҳтгоҳи Султон Маҳмуд буд, овард* [107]. Аз осори таъриҳӣ маълум аст, ки, дар ҳақиқат, Ғазнин пойтаҳти сулолаи Ғазнавиён будааст. Пас, калимаи **таҳтгоҳ** дар ҷумлаи овардашуда ба маъни *пойтаҳт* омадааст. Дар асари «Баҳористон» **таҳтгоҳ** танҳо як маротиба зикр ёфтааст.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

-Хизона: Дар асл шакли ин калима **хазина** буда, баромади арабӣ дорад. Калимаи **хизона** дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ дар шакли **хазона** зикр гардидааст. Дар «Баҳористон» калимаи мазкур 4 маротиба корбаст шудааст ва ба ҳамон *байтулмол ё худ ганҷинаи шоҳӣ* ишора мекунад: *Ин мӯҳри ҳазонаи ман аст* [66]. *Бештар з-он бувад, ки шоҳи ҷаҳон, Бидиҳад ниме аз ҳазонаи хеш* [67]. Дар як маврид Ҷомӣ калимаи мазкуро дар шакли **хазина** истифода кардааст, аммо он ҷо ишора на ба ҳазинаи давлатӣ, балки ба ҳазинаи яке аз сарлашкарони араб аст: *Маъни Зоид... Фармуд, ки дар зиммаи ман ҷандон қарам буд, ки вайро ҷандон ато дижам, ки дар ҳазинаи ман як динору як диром намонад, аммо ўро ҳавсалай он набуд* [68].

-Хиргах: Калимаи дигаре, ки дар «Баҳористон» корбурд дорад, **хиргах** аст. Вожаи мазкур аслан маъни «манзил, ҳайма, ҷодир» [9, 464]-ро ифода мекунад. Дар «Баҳористон» дар як матн вобаста ба иштироки калимаҳои дигар, аз ҷумла калимаи **султон** вожаи **хиргахро** ба зергурӯҳи мазкур шомил доностан имконпазир аст, зоро хиргоҳро ҳангоми ба шикор рафтани шоҳону амалдорон дар саҳро муваққатан рост мекарданд: *Ва сабаби вафоти вай он буд, ки рӯзе султон аз даруни хиргоҳ тир меандоҳт ва ў беруни хиргоҳ истода буд* [110]. Калимаи мазкур дар «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ танҳо як маротиба истифода шудааст.

-Ҳарам: Муаллифи «Гиёс-ул-луғот» дар шарҳи калимаи мазкур, ки аз забони арабӣ иқтибос шудааст, мегӯяд: «маҳалсарай; ва ба маъни манкуҳа... низ оранд» [2, 273]. Яъне маъни аслии **ҳарам** «манъ кардашуда, ҷойе, ки даромадан ба он ва кардани баъзе корҳо дар он ҷо манъ бошад» [8,732]. Дар баробари ин калимаи **ҳарам** ба маъни «ҳавлии дарун, саройи подшоҳон ва ашроғу боён» [8,732] шарҳ ёфтааст. Дар «Баҳористон» Абдураҳмони Ҷомӣ калимаи **ҳарамро** се маротиба корбаст намудааст: *Язди ҷурд писари худ Баҳромро дар мавзее дид аз ҳарами худ, ки муносиб набуд вайро* [52]. *Маро ба манзили худ дароварду дар ҳуҷрае, ки наздик ба ҳарами ў буд, бинишонд* [63]. Дар байте вобаста ба вазни шеър калимаи **ҳарам** бар вазни «фаъил» дар шакли **ҳарим** низ корбурд дорад. Чунончи: *Дар ҳарими ҳурмати иззаш, ки ситри давлат аст, Боз натвонад париду бод натвонад гузашт* [52].

-Ҳисор: Калимаи **ҳисор** арабӣ буда, ба маъни «ҷойи мустаҳкам, қалъа; диж; девори даври қалъа» [9, 748] мебошад.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Абдурраҳмони Чомӣ дар «Баҳористон» ду маротиба ин вожаро корбаст намудааст, ки маъни қалъаро ифода мекунад. Мисол: *Искандари Румӣ дар овони ҷаҳонгирӣ бо ҳилаи тамом ҳисореро бикишиод ва ба вайрон кардани он фармон дод* [33]. Чун *Искандар гӯши хеш аз он ҷавоҳири ҳикмат пур ёфт, даҳонашро чун гӯши худ пур ҷавоҳир кард ва инон аз ҳаробии он ҳисор бартофт* [35].

6) Номи рамзҳои давлатдорӣ. Дар олами сиёсату дар ойини қишвардорӣ рамзҳои давлатдорӣ аз унсурҳои муҳимтарин маҳсуб мешаванд. Бояд гуфт, ки чунин рамзҳо, ки дар ниҳон аз ин ё он ҳусусияти қишваре ё давлате дарак медиҳанд, то имрӯз хеле муҳим ҳисобида мешаванд. Истилоҳоте, ки номи рамзҳои давлатдориро ифода мекунанд, дар асари «Баҳористон» зиёд нестанд:

-Алам: Рамзи дигаре, ки дар ойини давлатдорӣ хеле муҳим аст, мавҷудияти парчам ё худ **алам** аст. Аз давраҳои қадим дар ойини мамлакатдорӣ ба мавҷудияти **алам** ё худ дирафш аҳамияти хоса медодаанд. Бояд гуфт, ки ин рамзи давлатдорӣ дар замони муосир низ аҳамияти хеле муҳим қасб кардааст. Калимаи **алам** дар «Баҳористон» факат як маротиба дар шумораи ҷамъ ва ба маъни парчам дидар мешавад. Мисол: *Дидам, ки аламҳои сиёҳ аз Куфа берун омад* [63].

-Муҳр: Дар ҳама давру замонҳо **муҳр** рамз ё нишони салтанат будааст. Шоҳону амирон ба амру фармон ё мактубҳои расмии худ бо пахш кардани муҳр ҳукми қонунӣ медоданд. **Муҳр** аслан «олати филизӣ, ки ба рӯйи он исми шаҳс ё ҷойе қанда шудааст ва рӯйи коғаз, мактуб ва фармонҳо ба ҷои имзо пахш карда мешудааст, хотам» [8,813]. Ин калима аз забони арабӣ иқтиbos шудааст ва дар «Баҳористон» ду бор корбурд дорад. Чунончи: *На бар он муҳр заду на туғроҷе кард* [53]. *Ин муҳри ҳазонаи ман аст* [66].

-Тоҷ: Дар ойини подшоҳӣ **тоҷ** яке аз рамзҳои асосӣ ва муҳимтарин маҳсуб мешавад. **Тоҷ** гунаи «кулоҳи бо ҷавоҳирот зинатдодашудае, ки шоҳу амирон дар маросимҳои расмӣ ба сар мегузоштанд» [11, 369] тафсир шудааст ва дар асари «Баҳористон»-и Чомӣ як маротиба ёдоварӣ шудааст. Он ҳам иқтиbos аст, яъне вакте ки Чомӣ дар равзai ҳафтуми «Баҳористон» дар бораи Фирдавсӣ маълумот медиҳад, аз ҳаҷвияи Фирдавсӣ, ки ба Султон Маҳмуд баҳшида шуда буд, порчаero намуна овардааст ва дар он порча калимаи **тоҷ** зикр мегардад. Чунончи: *Агар шоҳро шоҳ будӣ падар, ба сар барниҳодӣ маро тоҷи зар* [108].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

в) Номи санаду ҳүччатхо. Санаду ҳүччатхо дар соҳаи сиёсат, ба хусус давлату давлатдорӣ хеле муҳим арзёбӣ мегарданд. Бинобар ин ҳар гоҳ ки сухан аз сиёсату давлатдорӣ ва ҳукумату ҳукмронӣ меравад, ҳатман аз санаду ҳүччатҳои муҳимми соҳа ёдоварӣ мегардад:

-**Түгро:** Калимаи дигаре, ки мансуб ба номи санаду ҳүччатҳост, аммо факат дар «Баҳористон» корбаст гардидааст, **түгро** мебошад. Калимаи **түгро** аз забонҳои туркӣ ба забони классикии тоҷикӣ ворид гардидааст. Он нишони маҳсусе дар ҳүччатҳои расмии давлатдорӣ аст. Шарҳи калимаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба таври зер аст: «гулхате, ки аз ҳарфҳои аввали ном ва лақаби шоҳ дар сари фармонҳои шоҳон навишта мешуд; маҷ. фармони шоҳ» [9, 381]. Дар «Баҳористон» дар як чумла калимаи **түгро** истифода гардидааст: *На бар он муҳӯр заду на түгрое кард* [53].

- **Фармон:** Калимаи **фармон** аслан тоҷикӣ аст ва ба қатори санаду ҳүччатҳое дохил мешавад, ки ба гурӯҳи истилоҳоти маъмуриву давлатдорӣ мансуб аст. Калимаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зерин шарҳ ёфтааст: «амр, ҳукм; ҳукме, ки аз тарафи идораи олий ё шахси воломақоме содир мешавад» [11, 401]. Дар «Баҳористон» танҳо дар як маврид калимаи мазкур ҳамчун намунаи ҳүччат омадааст. Мисол: *В-ин турфа, ки бар бисоти фармон, Мӯҳра зи ман асту ҳуққа гардон* [116].

в) Номи мансабу унвон ва рутбаҳои давлатӣ. Миқдори зиёди вожаҳо дар асари «Баҳористон» ифодакунандай номи мансабҳо, унвонҳо ва рутбаҳои давлатӣ мебошанд, ки ҷанде аз онҳоро дар поён меоварем:

-**Амир:** Калимаи арабии **амир** дар фарҳанг ба маънои *шоҳ, ҳоким* шарҳ дода шудааст: «Амир – шоҳ; соҳибиҳтиёр, фармонраво, ҳукмраво, ҳоким» [8, 63]. Ва ё «Амир – 1. амриҳанда, фармондиҳанда; ҳукмраво. 2. таър. лақаби ҳукмронони Осиёи Миёна ва Афғонистон» [10, 62]. Воқеан, калимаи мазкур вобаста ба матн метавонад ҳам ба маънои *шоҳ* ва ҳам ба маънои *ҳокими вилоят* ё *ноҳият* истифода гардад. Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» ҷаҳор маротиба калимаи **амирро** корбаст намудааст, ки ишора ба халифаҳои араб аст, яъне маъни *ҳоким, фармонраво* дорад. Ин калима ба маънои *шоҳ* истифода нашудааст. Мисол: *Амир сухан мегӯяду ту аз вай эъроз мекунӣ* [55]. Ҳазрати **амир** аз

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

вай пурсид, ки чӣ ҳоҷат дорӣ? [58]. Ҳазрати амирро бисёр хуши омад [58]. Шакли кӯтоҳи калимаи мазкур – **мир** дар «Баҳористон» ба назар нарасид.

Дар «Баҳористон» боз ду вожае ба назар мерасад, ки маҳз ба намояндагони дин, аниқтараш ба пешвоёни дини ислом мутааллик мебошанд. Инҳо калимаҳои **амиралмуъминин** ва **халифа** буда, Ҷомӣ онҳоро зиёд истифода кардааст:

-**Амиралмуъминин:** Калимаи **амиралмуъминин** лақабе буд, ки ба халифаҳо ва бисёр подшоҳони Шарқи исломӣ дода мешуд [8, 63]. Он аслан аз калимаҳои арабии **амир** ва **муъмин** (бо изофаи пасванди «-ин», ки исми ҷамъ месозад) ба воситаи артикли арабии - **ал-** таркиб ёфтааст ва маънои **амир** ё худ **пешвои муъминонро** дорад. Вожаи мазкур дар «Баҳористон» серистеъмол аст. Мисолҳо: *Ва пояти ҳиммати амиралмуъминин аз он олитар аст... [54]. Амиралмуъмин туро меҳонад, иҷобат кун [79].*

-**Асас:** Калимаи **асас** арабӣ буда, маънои «посбони шабгард, посбони шабона» [8, 90] дорост, ки дар шаҳрҳо барои назорату ҳимояи мардум аз дуздону авбошони шабгард таъин мешудаанд. Ҷомӣ калимаи **асасро** танҳо як маротиба истифода кардааст: *Гул рафт зи боз, ҳору ҳасро чӣ қунам? Шаҳ нест ба шаҳр-дар, асасро чӣ қунам? [78].*

-**Аркон:** Калимаи **аркон** аслан шакли ҷамъи калимаи арабии **руқн** аст, ки маъни *сүтунро* дорад [10, 83]. Калимаи мазкур ба маънои маҷозиаш «бузургон, калонҳо, коргардонон» [10, 83]-ро ифода мекунад. Аркони давлат бошад, «зимомдорони давлат, мансабдорони бузурги ҳукумат» [10, 83] мебошанд. Ҷомӣ дар «Баҳористон» ибораи **аркони давлатро** танҳо як маротиба корбаст намудааст. Калимаи **аркон** дар таркиби он ба маънои зимомдорону мансабдорони давлат омадааст. Чунончи: *Аркони давлатро хотири Бухорову қусур... мекашид [104].*

-**Вазир:** Яке аз калимаҳои серистеъмоли соҳаи маъмурӣ дар асар ба ҳисоб меравад ва калимаи забони арабист. Вазир «mansabdoi olimakome, ki bâbd az podshoh (ё sulton, malik) mavqeи yakumro išfol mekard va mutasadadi kulgari korxoi dohilij va horiqiي мамлакат ҳисоб мешуд» [8, 221]. Дар «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ ин калима 7 маротиба дар шумораи танҳо ва як маротиба дар шакли ҷамъи арабӣ омадааст: *Вазiri Ҳурмузи*

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

писари Шонур ба вай нома навиишт... [52]. Вақте Рашид ба Куфа расид, **вазири** вай ба наххосӣ даромад [77].

-Гумошта: Вожаи **гумошта** ба маънии «аз тарафи касе маъмуршуда, таъиншуда ба амал ва вазифа» [8, 290] меояд. Калимаи мазкур аз шакли «gumārtak»-и порсии миёна, ки он дар забони порсии қадим «wimārtaka» будааст, гирифта шуда ва маънояш **гумошта** ё худ *намоянда* мебошад. Воқеан, гумоштагон онҳое буданд, ки шоҳон ба чойе ба сифати намояндаи худ маъмур мегузоштанд. Калимаи мазкур як маротиба дар «Баҳористон» ба назар мерасад:...*аҳволи раоё ва гумоштагон барояшонро бар вай расонанд* [47].

-Дастур: Дар «Баҳористон» калимаи **вазир** серистеъмол аст, аммо як маротиба дар як қитъаи шеърӣ муаллиф калимаи **дастурро** ҳамчун муродифи **вазир** истифода менамояд: Эй сипеҳри қадрро хуриеду моҳ, В-эй сарири фазлро **дастуру** шоҳ [116].

Калимаи **дастур** сермаъно буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» 4 маънии он оварда шудааст. Яке аз он маъноҳо «**вазир**» [9, 351] аст. Дар байти боло ҳамнишинии калимаҳо, маҳсусан бо калимаи **шоҳ** пайиҳам омадани калимаи **дастур** ба маънии овардашуда далолат мекунад. Аслан ин вожа ҳеле қадима буда, дар забонҳои қадимаи эронӣ дар шаклҳои **dāta**, **dād** корбаст гардида, маънояш маҷмӯи қонун, роҳнамо, адлу инсоғ ва монанди инҳо будааст. Аз ин калима ҷузъи **дод** бокӣ монда, дар таркиби калимаҳои **додҳоҳ**, **додгоҳ**, **додситон** ва ба маънии маҷозӣ дар шакли **дастур роҳнамо**, **амр**, **барнома**, **роҳбалад** ва монанди инҳоро ифода мекунад [ниг.: 7].

-Қозӣ: Калимаи арабии **қозӣ** ба мансабдори шаръие ишора мекунад, ки «кашмакашҳои оммавӣ ва оилавиро аз рӯйи қонуни шариат ҳал мекунад» [9, 696]. Дар «Баҳористон» калимаи **қозӣ** 5 маротиба ба назар мерасад. Ҷомӣ дар «Баҳористон» онро фақат дар як ҳикоят зикр менамояд: *Қозии Багдод ба азимати масҷиди одина пиёда берун омад* [82]. Он гоҳ ба талоқ қасам хӯрд, ки **қозиро** ба гардани худ савор қунад [82].

-Қосид: Калимаи арабии **қосид** дар асарҳои мавриди таҳқиқ камистеъмол аст. Яке аз маъноҳои калимаи **қосид** «номабар, хабаррасон; элҷӣ, миёнарав, сафир» [9,700] мебошад. Калимаи **қосид** ба маънии шарҳёфта дар «Баҳористон» танҳо як бор ба назар

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

мерасад. Мисол: *Валекин нахостам, ки қосиди вайро бозгардонам, магар чунон ки амиралмұғынин маро бозгардонида* [66].

-**Малик:** Вожай мазкур дар «Баҳористон» 12 маротиба корбаст гардидааст: *Малики эшон истидъио ихтисор кард...* [36]. *Малики Ҳинд ба халифаи Бағдод түхфаҳо фиристод..*[38]. Дигар бор **малики** *Fyr вайро талаб кард ва малики Ҳиротро дар муқобалаи вай ҳазор гүсфанд ваъда кард* [113].

Бояд таъкид намуд, ки шакли ҷамъи арабии қалимаи **малик** дар «Баҳористон» низ вомехӯрад, аммо камтар, танҳо дар ду ҳолат: *Пеши халифа ба пой ҳест, ки се чиз овардаам, ки ғуз мулукро набояд ва ғуз салотинро нашояд* [38]. Дар ин асно Қубод вайро аз одоби ҳамрикобии **мұлук** ва ҳамъинонии салотин суол кард [46].

-**Муқарраб:** Қалимаи арабии **муқарраб**, ки ҳамрещай қалимаи **қаріб**, яъне *наздик* аст, ба маъни маҷозӣ «ҳамсуҳбати доимӣ, надим» [9, 793] далолат мекунад. Вожай **муқарраб** дар таркиби ибораи **муқаррабони салотин**, ки як маротиба дар «Баҳористон» корбурд дорад, ишора ба ҳамсуҳбат ё худ *мушовири сұлтон* мекунад. Чунончи: *Муқаррабони салотин* ҷун гурӯҳеанд, ки ба құйы баланд боло мераванд, аммо оқибат ба залозили қаҳр ва навозили даҳр аз он құй ба зер ҳоҳанд афтод [46].

-**Мунхай:** Қалимаи арабии **мунхай** ба маъни «расонандаи хабар ва пайғом, огоҳонанда» [8, 740] меояд. Дар дарбори шоҳон онҳоеро, ки шоҳону ҳокимонро аз аҳволи атроф хабардор мекарданд, **мунхай** меномиданд. Ҷомй як маротиба ин вожаро истифода кардааст: *Мебояд, ки подиоҳонро мунхайёни росткирдоре ба кор бошанд, ки аҳволи раоё ва гумоштагон барояшонро бар вай расонанд* [47].

- **Надим:** Қалимаи арабии **надим**, дар назари аввал, гүё ба гурӯҳи вожаҳои ифодагари мағхуми сиёсӣ ё худ идориву маъмурӣ ворид намешавад, зеро он танҳо ҳамнишину ҳамсуҳбат будаасту ҳалос. Аммо бояд гуфт, ки ҳар гуна ҳамнишину ҳамсуҳбатро надим намегуфтаанд. **Надим** маъмулан «ҳамнишини умаро ва салотин» [2, 339] ва ё «ҳамнишин, ҳамсұҳбат, маҳсусан ҳамнишину ҳамсуҳбати амирону шоҳон» [8, 823] будааст. Пас, метавон қалимаи **надимро** ба гурӯҳи мазкур ворид кард. Истифодаи қалимаи **надим** ба маъни ҳамнишин ва ҳамсуҳбати шоҳону ҳокимон дар «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомй ба назар расида, серистеъмол нест. Муаллиф

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

танҳо се маротиба аз калимаи мазкур ёдрас мешавад: *Қарини подиоҳ ҳакими фикратпеша бояд, на надими ҳазландеша...* [46]. Ва он мардро аз зумраи **надимони** худ гардонид [66].

-**Подшоҳ:** Муаллифи «Ғиёс-ул-лугот» дар шарҳи калимаи **подшоҳ** ва дар хусуси он ки чӣ гуна аз калимаи **шоҳ** шакли **подшоҳ** пайдо шудааст, дар такя ба фарҳангҳои дигар мегӯяд: «Подшоҳ бо бои форсӣ саҳҳе аст, на бо бои арабӣ. Ва ин ки дар Ҳиндустон ба бои арабӣ шуҳрат дорад, зоҳирان аз ҷиҳати истикроҳи ҷузви аввал аст аз калимаи мазкур, ки ба забони ҳинҷӣ қабех аст. Ва лафзи **подшоҳ** мураккаб аст аз **под** ва **шоҳ**. Лафзи аввал, ки **под** аст, ба маънни таҳт бошад, чи дар асл **пот** буд, тои фавқониро ба дол бадал карданд. Лафзи **пот** ба маънни посбонӣ ва пойидан низ омада ва лафзи **шоҳ** ба маънни худованд аст (аз «Бурҳон» ва «Ҷаҳонгирӣ» ва «Ҷароғи ҳидоят» ва «Рашидӣ»)» [2, 160]; «хукмрони мутлақи як мамлакат ё қишвар, соҳиби таҳту тоҷ, шоҳ» [36, 108]. Дар ҳақиқат, шакли «пот», ки Муҳаммад Ғиёсуддин аз он ёдовар мешавад, аз *pāti-* и порсии қадим қолаб гирифтааст. Калимаи мазкур дар асари мавриди таҳқиқ 28 маротиба вомехӯрад. Намунаҳо аз «Баҳористон»: *Ҷаҳор қалима аст, ки ҷаҳор подшоҳ пардохтаанд...* [37]. Бузургемехро турсиданд, ки қадом **подшоҳ** покизатар? [41]. Се кор аз се ғурӯҳ зишт ояд: *тундӣ аз подшоҳон...* [43]. ...қавми хеширо бигӯй, ки **подшоҳони Аҷамро бад нағӯянду даином наҳиҳанд** [45]. Шакли **подшоҳ** дар «Баҳористон» ба назар нарасид.

-**Руасо:** Калимаи мазкур шакли ҷамъи вожаи арабии **раис** мебошад. **Раис** бошад «сардор, идоракунанда, сарвар» [9, 117] аст. Абдурраҳмони Ҷомӣ калимаи **руасоро** дар асари мавриди таҳқиқи мо як маротиба истифода намудааст: *Аъробие таҳнияти қудуми қариме аз руасои арабро қасиде гуфту бар вай хонд* [68].

-**Сарҳанг:** Муаллифи «Ғиёс-ул-лугот» дар шарҳи вожаи мазкур мегӯяд: «Сардори лашкар ва пешрави лашкар ва ҳировул; ва ба маънни нақиб ва ҷӯбдор низ омада; ва ба маънни паҳлавон ва кутвол низ; ва ваҷҳи тасмия он ки **сар** ба маънни сардор ва амир ва ҳанг ба маънни сипоҳ аст» [8, 421]. Яъне калимаи **сарҳанг** аслан тоҷикист: «**Сарҳанг** сардори як қисми муайянни лашкар; фармондехи ҳанг» [11, 225]. Ба маънни фармондехи лашкар калимаи **сарҳанг** дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ як маротиба дар шакли ҷамъ корбаст гардидааст: *Рӯзе Искандар бо сарҳангони хеш барнишаста буд* [56].

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

-Султон: Ин вожа арабй буда, доир ба шарҳи он Мұхаммад Ғиёсуддин чунин менигород: «Султон ба маънии волй ва ҳүччат ва кудрат» [2, 434]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ин калимаро чунин шарҳ додаанд: «1. ҳоким, фармонраво, подшоҳ. 2. таър. унвони подшоҳон дар баъзе мамлакатҳо Шарқ» [11,279]. Калимаи **султон** дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ 9 маротиба истифода гардидааст. Мисолҳо: *Султони Миср ҷамоатеро, ки оташ дар ҳонаҳои эшон андохта буданд, бигирифту дар як ҷо ҷамъ кард...* [64]. *Ва гӯянд вайро маснавиёти бисёр будааст мувавишаш ба мадҳи султони мазкур...* [106]. Ҷомӣ дар чаҳор маврид калимаи **султонро** дар шакли ҷамъбандии арабй корбаст намудааст. Мисол: *Пеши ҳалифа ба пой хест, ки се ҷиз овардаам, ки ҷуз мулукро набояд ва ҷуз салотинро нашояд* [38]. *Ҳукумат дар вуҷуди салотин зуҳури насафат ва адолат аст...* [45].

-Халифа: Яке аз калимаҳои серистеъмоли арабии асар буда, ба номи унвону мартабаи давлатдорӣ далолат мекунад. Ин калима дар луғатҳо чунин шарҳ ёфтааст: «1. қасе, ки ҷонишини каси дигар аст; ноиб, ҷонишин, қоиммақом. 2. лақаби подшоҳони ислом, ки ноиби Мұхаммад ва пешвои умуми мусулмонон шумурда мешуданд» [9,458]. **Халифа** дар асари зикршуда одатан ба маънои дуюм, яъне ноибони пайғомбар ё худ пешвои мусулмонон зикр гардида, муаллиф онро 21маротиба зикр мекунад: *Малики Ҳинд ба ҳалифаи Бағодд тӯҳфаҳо фиристод...* [38]. *Гуноҳгореро пеши ҳалифа оварданд* [55]...

-Хоқон: Калимаи **хоқон** аз забонҳои туркӣ-муғулӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудааст. Дар «Баҳористон» серистеъмол нест, танҳо як маротиба зикри он рафтааст ва маънии «подшоҳи бузург; ҳони ҳонон, шоҳаншоҳ; лақаби подшоҳони турку муғул» [9, 498]-ро дорад. Мисол: *Хоқони Ҷин дар ин маъни сухан ҷунон рондааст, ки бисёр бошад, ки пареионии гуфтани сахттар бошад аз пушаймонии нуҳуфтан* [38].

-Хоҷа: Калимаи **хоҷа**, ки аслан тоҷикӣ буда, дар луғат ба таври зер шарҳ ёфтааст: «1. сардор, сарвар, соҳиб, хӯҷаин; 3. қасе, ки корҳои хоҷагиро идора мекунад, мутасаддии корҳо, корпардоз; хидматгори ахта кардашуда барои хизмат дар ҳарамсароҳо, хоҷасаро» [9,499]. Калимаи **хоҷа** дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ зиёд истифода гардидааст, аммо дар ҳама ҳолат он ба маънии *соҳиб, хӯҷаин, молики ҷизе ё қасе* зикр мешавад.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

-Ҳоким: Калимаи ҳоким дар луғатҳо «фармондех, фармонфармо, касе ки аз тарафи ҳукумат мутасаддии идораи шаҳр ё вилояте бошад» [9, 751], тафсир гардида, арабӣ аст ва дар «Баҳористон» корбурди зиёд надошта, муаллиф ду маротиба ин калимаро истифода кардааст. Чунончи:...ҳокими Басра матое аз ман ба сад ҳазор дирам харидаасту дар адой самани он тааллул мекунад [53]. ...чун яҳудӣ он сафолро ба ҳокими Басра дод, вай савор буд, аз асп фурӯд омаду замин бибӯсид... [53].

-Шаҳна: Калимаи шаҳна иқтибос аз забони арабӣ буда, шарҳи он дар луғатнома чунин аст: «доруға, посбони шаҳр; одаме, ки аз тарафи подшоҳ барои забти корҳо ва назорат ба мардум таъин мешуд, кутвол, ҳокими шаҳр» [10, 577]. Вожаи шаҳна дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ танҳо як маротиба корбаст шудааст.: *Мараф бе шаҳна, ки зиндан мақоми ӯ гардон, Ки пӯст бар тани бадхӯ бас аст зинданаш* [34].

-Шоҳ: Ба таъкиди мухаққиқон ҳанӯз дар осори замони Сосониён ҳокимони мухтор ва ғайримуҳтори шаҳрҳои ҷудогона таҳти унвони «шоҳ» (shâh) ёд мешудаанд [7, 209]. Баромади ин калима аз *xšāyaθīya*-и забони порсии қадим сарчашма мегирад. Дар фарҳангҳо калимаи мазкурро ба таври зер шарҳ додаанд: «шоҳ **ш** бар вазни **моҳ**; ба маъни асл ва худованд бошад – ва чун подшоҳон нисбат ба мардумон асл ва худованд бошанд, эшонро шоҳ хонанд...» [32, 200]; «подшоҳ, сulton, соҳиби таҳту тоҷ» [36, 687]. Калимаи шоҳ дар «Баҳористон» нисбатан зиёд корбурд дорад. Ҷомӣ дар ин асари ҳуд 23 маротиба калимаи шоҳро зикр кардааст, ки ишора ба сарвари давлату ҳукумат аст. Мисолҳо: *Чу гардад шоҳи олам адлпеша, Шавад осоии гаҳ-гаҳ ҳамеша* [36].

Вобаста ба талаботи вазн дар назм калимаи шоҳ ду маротиба дар шакли шаҳ низ омадааст. Чунончи: *Ҳифзи шаҳ бояд чунон, к-аз остани ӯ убур, Дар замери бандаву озод натвонад гузашт* [52]. Калимаи шоҳ дар асари Ҷомӣ танҳо дар назм дида мешавад.

-Ҷаҳондор: Калимаи мазкур аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст – исми «ҷаҳон» ва асоси замони ҳозираи феъли доштан – «дор», яъне дорандии ҷаҳон. Мувоғики шарҳи фарҳангҳо ҷаҳондор «киноя аз подшоҳи калон» [9,778] будааст. Калимаи мазкур дар «Баҳористон» як маротиба корбаст гардидааст: *Эътиroz аст бар аҳкоми ҷаҳондори ҳаким, Одати марди ҳасадпеша, ки хоқаши ба даҳан* [34].

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Вожаҳои ифодагари соҳаи маъмурии асари «Баҳористон»-и Ҷомиро аз нигоҳи соҳт ба вожаҳои сода, сохта, мураккаб чудо намудан мумкин аст. Вожаҳои **сода**: амир, ҳоким, тоҷ, вазир, надим, асас, ҳоқон...; **сохта**: гумошта, мунҳӣ, таҳтгоҳ, шаҳна, хиргах...; **мураккаб**: пардасаро, ҷаҳондор, подшоҳ...

Вожаҳои ифодагари соҳаи маъмурии асари «Баҳористон»-и Ҷомиро аз нигоҳи мансубият ба забонҳои **тоҷикӣ** (тоҷ, парчам, подшоҳ, гумошта, таҳтгоҳ, хиргах...), **арабӣ** (алам, амир, ҳоким, надим, асас, мунҳӣ...), **туркӣ** (туғро, ҳоқон) чудо намудан мумкин аст.

Ҳамин тарик, аз баррасии маводи бадастомада чунин натиҷа бармеояд, ки муҳимтарин истилоҳоти мансуб ба номи муассисаҳои давлатӣ, рамзҳои давлатдорӣ, санаду ҳуҷҷатҳо дар «Баҳористон» хеле мувофиқу сарҳо истифода гардида, мазмуну мундариҷаи асарро хеле хонданбобу гуворо сохтаанд. Ин вожаҳо аз нигоҳи мансубият **тоҷикӣ**, **арабӣ** ва **туркиаид** ва аз нигоҳи соҳт **сода**, **сохта** ва **мураккаб** мебошанд. Инчунин аз нигоҳи төъдод **8** арада истилоҳоти мансуб ба номи муассисаҳои давлатӣ ва **14** арада вожаҳои мансуб ба номи мансабу унвон, рутбаву вазифаҳои давлатӣ дар асар корбаст гардидаанд.

Китобнома

1. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома»./ С. Анварӣ.—Душанбе: Маориф, 1994. –117 с.
2. Фиёсуддин Муҳаммад. Фиёс-ул-лугот. Ч.1./ Муҳаммад. Фиёсуддин. –Душанбе: Адиб, 1987. –480с.
3. Фиёсуддин Муҳаммад. Фиёс-ул-лугот. Ч.2. / Муҳаммад. Фиёсуддин. –Душанбе: Адиб, 1988. –416с.
4. Калонтаров Я.И. Принципҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ. / Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1971. – 62 с.
5. Қосимова М. Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ. / М. Н. Қосимова. –Душанбе, 2007. – 172с.
6. Маҷидов Ҳ. Забони адабии мусоиди тоҷик. Луғатшиносӣ. Ч. 1. / Ҳ. Маҷидов. –Душанбе, 2007. – 210 с.
7. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна./ Д. Саймиддинов. –Душанбе, 2001. – 310с.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1 –М.: СЭ, 1969. – 951с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. –М.: СЭ, 1969. – 947 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –Душанбе, 2008. – 949с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –Душанбе, 2008. – 944с.
12. Ҳусейнов Ҳ., Шукурова К. Лугати терминҳои забоншиносӣ. / Ҳ.Ҳусейнов, К. Шукурова.– Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.

Литература

1. Анвари С. Военные слова в «Шахнаме». / С. Анвари. – Душанбе: Маориф, 1994.– 117 стр.
2. Гиёсуддин Мухаммед. «Гиёс-ул-лугот». Том.1 / Мухаммед, Гиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 стр.
3. Гиёсуддин Мухаммед. «Гиёс-ул-лугот». Том.2 / Мухаммед, Гиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987.– 416 стр.
4. Калонтаров Я.И. Основные принципы терминологии таджикского языка./ Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1971. –62 стр.
5. Косимова М.Н. Древнетаджикские термины./ М.Н. Косимова. – Душанбе, 2007. –172 стр.
6. Маджидов Ҳ. Современный литературный таджикский язык. Лексикология. Том.1./ Ҳ. Маджидов. – Душанбе, 2007. – 210 стр.
7. Саймиддинов Д. Лексикология средне – персидского языка. / Д. Саймиддинов.– Душанбе 2001. –310 стр.
8. Словарь таджикского языка. Том.1. –М.: СЭ, 1969. – 951 стр.
9. Словарь таджикского языка. Том 2. – М.: СЭ, 1969. – 947 стр.
10. Толковый словарь таджикского языка. Том 1. –Душанбе, 2008.– 949 стр.
11. Толковый словарь таджикского языка. Том 2. – Душанбе, 2008.–944 стр.
12. Ҳусейнов Ҳ., Шукурова К. Лингвистика терминов./ Ҳ. Ҳусейнов, К. Шукурова. –Душанбе: Маориф 1983. – 255 стр.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ СЛОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПОНЯТИЕ В «БАХОРИСТАНЕ» ДЖАМИ

В данной статье рассматриваются названия государственных учреждений, государственная символика, акты и документы в «Бахористане» А.Джами. Эти слова относятся к таджикскому, арабскому и тюркскому языку и с точки зрения структуры являются простыми, сложными и составными.

Авторы приводят множество примеров из произведения А.Джами, которые привлекают внимание читателей.

Ключевые слова: Джами, Бахористан, таджикский язык, арабские слова, тюркские слова, структуры слова.

THE USE OF SOME WORDS DENOTING THE ADMINISTRATIVE CONCEPT "BAHORISTANE" JAMI

The article tells about the names of the governments offices, governments symbols, facts and documents in 'Bahoriston'. These words from their history are given from the, Tajik, Arabic and Turkies languages and from their soit they are simple, compound and complex and the aufhors gave a lot of examples which ake very interesting.

Keywords: Jami, Bahoristan, Tajik language, Arabic words, the Turkic word, the word structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоева Назокат Акобировна – муаллими калони кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон; тел.: (+992) 93 754 62 54; е-майл: idiev64@mail.ru.

Сведения об авторе: Шоева Назокат Акобировна- старший преподаватель кафедры таджикских и русских языков Таджикский технический Университет; тел.: (+992) 93 754 62 54; е-майл: idiev64@mail.ru.

About the author: Shoeva Nazokat Akobirovna is a senior teacher of Department of Tajik and Russian languages Tajik technical University, ph.: (+992) 93 754 62 54; e-mail: idiev64@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Икромова Гуландом Холовна- муаллими калони кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон; тел.: (+992) 93 583 66 92;

Сведения об авторе: Икромова Гуландом Холовна - старший преподаватель кафедры таджикских и русских языков Таджикский технический Университет; тел.: (+992) 93 583 66 92; е-майл:

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

About the author: Ikromova Gulandom Kholovna is a senior teacher of Department of Tajik and Russian languages Tajik technical University, ph.: (+992) 93 583 66 92;

**УДК:491.1.
Д-94**

МАВҶЕИ КАЛИМАҲОИ ҲИНДӢ ДАР ФАРҲАНГИ

«ФИЁС-УЛ-ЛУФОТ»

Душанбеева Нигина

***Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва
мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ***

Инкишофи лугатшиносии форсу тоҷик ба давраҳои илмию адабии Ҳиндустан алоқаи зич дорад. Ҳамкории эҷодии намояндагони Мовароуннахру Ҳурросон ва Ҳиндустан дар соҳаи фарҳангсозӣ ҷолиб аст. Ҳизмати бемисли ахли илму адаби Ҳиндустан дар оғариданни лугатҳои тафсирии тоҷику форс то асрҳои XVIII - XIX давом кард. Аз таърихи фарҳангсозӣ пайдост, ки аз 22 лугати тоинқилобии тоҷикӣ-форсӣ 17-тоаш дар мавзеъҳои гуногуни Ҳиндустан ба табъ расидаанд.

Фарҳангҳои машҳури Муҳаммад ибни Лоди Дехлавӣ - «Муайяди Фузало»-1419, «Фиёс-ул-лугот»-и Муҳаммад Фиёсуддини Ромпурӣ - 1827, «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» - и Ҷалолиддин Ҳусайнӣ Инҷу - 1589 дар дарбори Акбар тартиб дода шудааст, «Бурҳони қотеъ» - и Муҳаммад Ҳусайнӣ Бурҳон инчунин дар соли 1652 дар Ҳиндустан тартиб дода шудааст, лугати «Мадор-ал-афозил»-и Файзи Сарҳиндӣ» (дар асри охири XVI), «Баҳори Аҷам»-и Рой Текчанд - 1739, «Чароги ҳидоят»-и Сироҷиддин Алиҳон Орзу-1879, фарҳангӣ Онандроҷ Муҳаммад Подшоҳ-1888 ва «Латиф-ул-лугат» - и Мавлоно Абдул Латиф ҳангоми салтанати Шоҳҷаҳон оғарида шудааст.

Пайдоиш ва равнақи адабиёти форсизабон дар Ҳиндустан боиси инкишофи муназами лугатсозӣ дар ин кишвар гардид. Дар мақолаи «Адабиёти асри XVI ва нимаи аввали асри XIX омадааст: «Дар асрҳои XVII - XVIII адабиёт ба забони форсӣ дар Ҳиндустан хеле авҷ гирифт. Забони форсӣ забони давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра бисёр шоирон аз Мовароуннахр, Бадаҳшон, Ҳурросону Эрон ба мисли Соиб Табрезӣ, Қосим Нишопурӣ, Ҳидояти Бадаҳшӣ, Носеҳ Бадаҳшӣ, Воло Ҷалол, Ҷалол Китобдор ва дигарон ба Ҳиндустан омаданд».

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Зарринкүб дар китобаш «Бо корвони хулла» менависад: «...дарбори темуриёни Ҳинд рўзи бозори шеъру адаб буд. Шоҳҷаҳон, ки вориси таҳти Ақбару Ҷаҳонгир буд, мисли онҳо ба адабу ҳунар алоқа меварзид. Номоварони дарбори ў шоиронро навохту силаи бисёр медоданд ва сарвати бекарон ва ҷалолу шукуҳи бепоёни дарбори вай саҳоватҳои афсонаомезро ҷиҳати онҳо мумкин менамуд» [1, 224].

Чуноне, ки дар боло қайд шуд, дар Ҳиндустон олимоне ҳаёт ба сар мебурданд, ки барои инкишофи тавсеи забону адабиёти форсизабон ҷидду ҷаҳди зиёде намудаанд ва аз ҳуд дурданаҳои гаронбаҳо бокӣ гузаштаанд.

Яке аз ин симоҳои бузург ва олимони замони ҳуд Муҳаммад Фиёсуддини Ромпурӣ мебошад, ки дар таърихи лексикографияи тоҷику форс маълуму машҳур аст. Вай дар инкишофи лексикография ва лексиология хизмати намоён ва беандоза кардааст.

Фарҳанги машҳури тафсирии «Фиёс-ул-лугот» - и Муҳаммад Фиёсуддини Ромпурӣ ҳангоме ба вучуд омад, ки Ҳиндустон ба мустамликадории Англия даромада буд. Появу доираҳои забони тоҷикие, ки дар замони ҳукмронии муғулҳо буд, оҳиста-оҳиста суст шудан гирифт ва ҷои онро забонҳои англисӣ ва урду мегирифтанд. Бо вучуди он, ҳаводорони забони форсӣ-тоҷикӣ кам набудаанд. Шаҳриёри Нақавӣ фарҳангнависии форсиро дар Ҳиндустон ба се давра ҷудо кардааст, ки давраи сеюм давраи ҷадид ном дорад. Фарҳанги «Фиёс-ул-лугот» маҳз дар ҳамин давра ба вучуд омад [7, 189].

Нашри аввали он дар соли 1264 ҳ.қ. /1848/ бо таҳияи худи муаллиф ба амал омадааст. Нашрҳои муҳталифи «Фиёс-ул-лугот» дар матбааҳои гуногуни Ҳиндустон бо теъдоди зиёде якчанд маротиба нашр шудаанд. Дабири Сиёқӣ мавҷуд будани чопҳои зерини онро қайд мекунад:

1. Чопи Лакҳнав 1863-64
2. Чопи Конпур 1874
3. Чопи Конпур 1878
4. Чопи Лакҳнав 1879
5. Чопи Конпур 1880 /бо «Чароги ҳидоят»
6. Чопи Конпур 1882
7. Чопи Конпур 1912
8. Чопи Конпур 1906 / дар ҳошия бо «Мунтаҳаб-ул-лугот» ва «Чароги ҳидоят»

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Ин рӯйхати пурраи нашрҳои «Ғиёс-ул-лугот» нест.

Дар матбааи Когони Бухоро яке аз аввалин китобҳои ҳаҷман қалон, ки якчанд маротиба чопи литографӣ шудааст, ин «Ғиёс-ул-лугот» мебошад. Соли 1958 Дабири Сиёқӣ бо муқобалаи чопи Конпур (1882), чопи Бомбай (1880) «Ғиёс-ул-лугот»-ро дар ду ҷилд нашр кардааст.

Фарҳанги «Ғиёс-ул-лугот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ дар шаҳри Душанбе дар се ҷилд аз тарафи Амон Нуров дар солҳои 1987-1989 нашр шудааст.

Дар фарҳанги «Ғиёс-ул-лугот» асосан қалимаҳои форсӣ-тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва ҳиндӣ шарҳу тафсир ёфтаанд. Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ донандай хуби ҳамаи ин забонҳои дар боло зикршуда будааст. Бояд қайд кард, ки шумораи қалимаҳои ҳиндӣ нисбат ба қалимаҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ дар фарҳанг кам аст ва баъзеашон барои шарҳу эзоҳи қалимаҳои дигар истифода шудаанд.

Дар мавриди қалимаҳои арабӣ ҳуди муаллиф Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ менависад, ки қалимаҳои арабие, ки баромадашон арабӣ аст ва онҳоро аҷамиҳо бисёр истифода мебаранд ва аз ҳуд мешуморанд. Ҳамин тарик, муаллифи фарҳанги машҳури «Ғиёс-ул-лугот» дар бисёр ҷойҳо ба қалимаҳои арабие ишора мекунад, ки онҳоро мардумони эронитабор мувоғики забони ҳудашон тағиیر додаанд ва фарқиятҳояшонро таҳқиқ кардааст.

Ҳар як суханвар моқабл мавқеи истифодаи вожаҳоро мувоғики тақозои замони ҳуд истифода менамояд [6, 39].

Ин лугат ҳам ҳамчун тасвиргари қалимаҳою ибораҳое, ки дар замони зиндагии Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ истифода бурда мешуданд, ба ҳисоб меравад.

Дар «Ғиёс-ул-лугот» қалимаҳои ҳиндие оварда шудаанд, ки фосилаи вақт, андозаи вазн, масоҳат, ҳисоб, номҳои моҳҳои ҳиндӣ, номи дараҳтону меваҳот, фаслҳои сол ва дигар қабатҳои луғавиро ифода мекунанд. Масалан, қалимаи kurur/karog-шумораи миқдорӣ буда, ба панҷсад ҳазор баробар аст; bigha- андозаи масоҳат мебошад, ки тақрибан ба 0,25 гектар баробар мебошад; gira-воҳиди масофа баробар ба 6,5 см; pargana- воҳиди маъмурию территориявӣ дар Ҳиндустону Покистон ба ҳисоб меравад, ки якчанд дехаро дар бар мегирад [5, 12].

Номи меваҳою бехмева ва номи дараҳтон ба монанди takuy-ангури сагак, kelo - банан, argi - бехмеваи ба шалғам монанд, ки

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

онро мөхүранд; chukandar - лаблабу; san-дарахти қанаб; babut-дарахти акатсия; joerhal - як навъ чормағзи хиндй; pon - 1. Баргест маъруф дар Ҳиндустон; 2. Навъи дараҳт дар Ҳиндустон аз чинси филфил; chir-дарахти чилғӯза; tor - як навъ дараҳти монанд ба хурмо.

Дар лугат инчунин калимаҳои ҳиндй аз қабатҳои гуногуни лугавӣ ба монанди dabba-кутии калон; сандуқи калон, domrabhi-аробаи маҳсус барои почта; Thakur-лафзи ҳиндй ба маъни Худованд ва ҳиндуҳо дар маровати худ бар ҳаммаслакон истифода кунанд; rovat-баҳодур, меҳтар [3, 361]; ghari - соатҳо (дастӣ, деворӣ ва ғайра); dupatha - рӯмол, миёнбанд; kalas - нӯги амудии баъзе бомҳо, гунбаз, манора, kachehri - суд, идора; lubon - самғи хушбӯй; mindmil - рӯмол, таҳбанд, missi-хокай сиёҳи дандонтозакунӣ; bavarchikhana-ошхона, ошпазхона, barsat-баҳор; basantrut - фасли баҳор, айёми баҳор; bahal - аробаи дучарҳаи болопӯш, фойтун; gilehri - санҷоб; gond - деха, қишлоқ; romuz - кабутари парпо; sardruth - фасли сармо, айёми хунукӣ; sendur-хокай сурҳ, ки моил ба сурҳӣ бошад; sora - турнаи ҳиндй; katora- шамшер, ханҷар [4, 162]; chavkidor - посбон; jalebi -шириние, ки аз орду шакар тайёр мекунанд; jomesh – говмеш [5, 34].

Муаллифи фарҳанги мазкур гуногунмаънои калимаҳоро низ нишон додааст. Баъзе калимаҳои ҳиндй бо ифодаи ҳамаи маъноҳояшон дар «Фиёс-ул-лугот» оварда шудаанд. Масалан, калимаи ҳиндии badla метавонад ҳам маъни подош ва мукофотро дошта бошад ва ҳам метавонад ба маъни аср ва ҷазо истифода бурда шавад, ё ин ки калимаи monas ҳам ба маъни инсон, мардум ва ҳам ба маъни мард омада метавонад.

Муаллифи «Фиёс-ул-лугот» тарзҳои навишт ва талаффузи гуногуни калимаҳои эзоҳидҳандаро низ нишон додааст. Масалан, калимаи dhatura/dhaturo, ки як навъ растани буда баргҳои он хосияти нашъамандӣ дорад. Калимаи patila/patilo-деги чӯяниӣ; banka/bonka, ки тарҷумааш далер, часур, бебок мебошад; badlo / badla-подош, мукофот, аср, ҷазо. Ингуна калимаҳо дар лугат бисёранд.

Дар «Фиёс-ул-лугот» инчунин номи моҳҳои Санват бикрамӣ-и ҳиндй оварда шудаанд. Масалан, asorh-номи моҳи 4-уми Санват бикрамӣ-и ҳиндй, ки аз 22 рӯз иборат аст. Ё ин ки bhadun-номи 6-уми Санват бикрамӣ-и ҳиндй, ки аз 32 рӯз иборат аст ва ба моҳҳои август-сентябр рост меояд. Калимаи ҳиндии aghan - номи 9-уми солшумории Санват бикрамӣ-и ҳиндй, ки аз 22 рӯз иборат буда, ба

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

нимай моҳҳои ноябр ва декабр рост меояд. Калимаи jeth - номи моҳи саввуми солшумории Санват бикрамӣ-и хиндӣ, ки аз 31 рӯз иборат буда, ба моҳҳои май-июн рост меояд. Ингуна номҳои моҳҳо албатта барои форсигӯёни хинд ношинос будаанд, ки муаллифи фарҳанги мазкур онҳоро шарҳу тафсир додааст.

Гуфтаҳои поён ин фикрро боз ҳам тақвият мебахшанд.

Зимни шарҳу эзоҳи воҳидҳои лугатӣ дар мавридҳои алоҳида вожаю ибора ва таркиби эзоҳиро бо ягон воҳиди ҳамгуни забони хиндӣ қиёс кардани мураттиб бори дигар нишон медиҳад, ки ў фарҳангашро барои форсигӯёни хинд таълиф карда, асосан он вожаҳоро интихоб намудааст, ки миёни онон номаълуму номафҳум будаанд. Зимни тафсир мураттиб маъннии шумораи зиёди вожаю таркиб ва ибораҳоро барои форсигӯёни хинд равшану возех соҳтааст [2, 53].

Ҳамин тарик, калимаҳои хиндӣ дар фарҳанги «Ғиёс-ул-лугот» мавқеи муайян дошта, аз ҳар ҷиҳат шарҳу эзоҳ дода шудаанд, агарҷӣ шумораи онҳо дар ин фарҳанг зиёд нест.

Дар фарҳанги «Ғиёс-ул-лугот» тафсири истилоҳоти гуногуни забони хиндӣ дода шуда, он аз ҷиҳати фароғории мавод фарҳанги машҳур ба ҳисоб меравад ва барои тадқиқоти лексикологӣ роли муҳим мебозад.

Китобнома

1. Зарринкӯб Абдулҳусайн. Бо корвони ҳулла./ Абдулҳусайн Зарринкӯб. – Душанбе: Пайванд, 2004.-332с.
2. Кенчаев С., Кенчаева М. Воҳидҳои фразеологӣ дар «Ғиёс-ул-лугот» - и Ромпурӣ// С.Кенчаев. Вестник Таджикского Госуниверситета права, бизнеса и политики № 2 (58) 2014. -190-198с.
3. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. «Ғиёс-ул-лугот». Ҷ. 1. / Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1987.- 480с.
4. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. «Ғиёс-ул-лугот». Ҷ. 2. / Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1988.-416с.
5. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. «Ғиёс-ул-лугот». Ҷ. 3. / Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1988.-304с.
6. Фозилов Д. Ҳусусияти лексикии «Сафарнома»- и Носири Ҳусрав. / Фозилов Д. -Душанбе, 2013.-168с.
7. Шаҳриёри Нақавӣ. Фарҳангнависии форсӣ дар Ҳинду Покистон./ Шаҳриёри Нақавӣ. -Техрон, 1344.-341с.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

СЛОВА ХИНДИ В СЛОВАРЕ «ГИЯС-УЛ-ЛУГОТ»

«Гияс-ул-лугот» является толковым персидско-таджикским словарем, написанным Гиясуддином Ромпури в Индии. В этом словаре, кроме слова персидского, арабского и тюркского происхождения также представлены слова хинди. В статье также упомянуты другие персидско-таджикские словари, созданные в разные исторические периоды в Индии. Количество слов хинди в словаре немного и эти в основном те слова, которые были непонятны для людей, говорящие на фарси.

Ключевые слова: «Гияс-ул-лугот», персидские словари в Индии, слова арабского происхождения, слова хинди.

HINDI VOCABULARY IN «GIYAS-UL-IUGHOT»

«Giyos-ul-lughot» is one of the Persian dictionaries which was written in India by Giyosuddin Rompuri. In this dictionary apart from Persian, Arabic and Turkish words Hindi words with their interpretations are also given.

Other Persian dictionaries which have been published in different periods in India are mentioned in the article as well. As for Hindi words, they are few in the dictionary and mainly are those which were not understandable for Persian speaking people who lived in India in that period.

Key words: Giyos-ul-lughot, Persian dictionaries in India, Arabic words, Hindi words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Душанбиева Нигина -корманди илмии шӯъбаи Осиёи Марказӣ ва Ҷанубии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: +992 93 517 04 01; е-майл: bomijahon@mail.ru .

Сведения об авторе: Душанбиева Нигина научный сотрудник отдела Центральной и Южной Азии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ; тел.: +992 93 517 04 01; е-майл: bomijahon@mail.ru.

About the author: Dushanbieva Nigina is researcher of the Department of Central and South Asia of Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental studies and Written heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan; ph.: +992 93 517 04 01; e-mail: bomijahon@mail.ru.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

АДАБИЁТШИНОСЙ

УДК:891.550.092

P-47

ПАРЕШОНИИ УСТОД С.АЙНЙ ДАР ТАЪЛИФИ «ЁДДОШТХО»

Шоҳзамон Раҳмонов

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

I

Устод С.Айнӣ дар охирҳои умри худ чанд кори муҳим ва баҳайр анҷом додан меҳостанд. Яке ҳар чӣ зудтар навиштани «Ёддоштҳо» буд. Лекин дар поёни умр зуд-зуд бемор мешуданд, аз ин ҳодиса шубҳаҳо дар дил гирифта, аз корҳои зиёди нотамом ба изтироб меафтоданд. Ҳусусан дар арафаи ҳафтодсолагӣ роҳи тайкардаи зиндагониро санҷида, ба хулосае меомаданд, ки дар навиштани ёддоштҳо ҳанӯз кор хеле зиёд мебошад, ҳамаи онҳоро ба субут расондан осон нест. Устод муҳим будани асарҳои нонавиштаашонро дар бораи ёддоштҳо ва боз дар бобати вазни шеъри тоҷикию имлои забони тоҷикӣ гаштаю баргашта, дар баъзе нома-ҳояшон ба дӯстону ҳамкорон таъкид менамуданд. Агар устод ба на-виштани асарҳои мазкур ноил шаванд ё ноил нашаванд ҳам, бояд ки дигарон аз ин масъалаҳо оғаҳӣ дошта бошанд. Устод ҳамеша пуркор буда, нақшаҳои зиёди эҷодӣ доштанд ва ҳамчун падари адабиёти навини тоҷикӣ аз воқеият, таърихи миллат, муҳити иҷтимоӣ, ниҳоят, саломатии худ низ гоҳ-гоҳ дигаронро воқиф менамуданд.

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» фазилатҳои зиёд медианд. Зоро ин асар ҷамъбастӣ эҷодиёти бадӣ ба шумор мерафт. Бинобар ин дар «Ёддоштҳо» баъзе воқеаву ҳодисаҳоро, ки пештар дар «Одина», «Доҳунда», «Ғуломон» ва ғ. муҳтасар ё дар қавсайн ишора шуда бошад, акнун мукаммалу муфассал менигоштанд. Аслан «Ёддоштҳо» қуллаи (пики) тафаккури бадеии нависанд буд ва агар ҳар камбудӣ ҳам, ки дар асарҳои пешин вучуд доштанд, дар ин ҷо бояд ислоҳ мешуданд. «Ёддоштҳо» дар равшан шудани таърихи сиёсию иҷтимоӣ ва ҳаёти адабии асри XIX, баъзе марҳалаҳои аҳди пешин мусоидат намуд. «Ёддоштҳо» боз як фоида дорад, ки,-navištaанд С.Айнӣ,-қисман камбудии таърихи адабиёти моро пур мекунад».

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Устод қарыб ҳамеша күшиш менамуданд, ки ҳаёти дарбориён, зиндагии мустабидаи замони гузаштаи дурро ҳам бо ҳамаи қабоҳату разолат нишон диҳанд. «Ман дер боз орзу доштам, ки ҳаёти замони амирро то метавонам фош кунам, ки чавонони мо чӣ будани он ҳаётро донанд. Ҳарчанд дар «Одина», «Дохунда» ва «Ғуломон» як қисми он аҳвол акс шуда бошад ҳам, басандা нест» [1, 108].

С.Айнӣ ин дафъа ҳар қисми «Ёддоштҳо»-ро ба мулоҳизаву муҳоки-ма монда, фикри адабони тоҷикро барои боз ҳам пурмӯҳтаво ва муҳ-ташам баромадани асар зарур дониста, аз онҳо меҳостанд, ки дар бисёр масъалаҳои таърихию сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ маслиҳат гирифта, бо фикрҳои тозаю масарратбахш асари наву ноди-ри замонавӣ эҷод намоянд. Аз ин ҷиҳат, дар номаи аз 14.12.1948 ба М.Турсунзода навиштаашон эътиroz кардаанд, ки нависандагони тоҷик қисми якуми «Ёддоштҳо»-ро қисм-қисм хонда, ба таври комил аз бар накардаанд. «Дар ин рӯзҳо рафиқ Деҳотӣ дастнависи «Ёддоштҳо»-ро пеши ман оварда, фикрҳои баъзе рафиқонро ба ман нақл карда, ислоҳашро талаб намуд. Лекин аз нақли рафиқ Деҳотӣ маълум шуд, ки рафиқон ба тарзи читка, колективона наҳондаанд ва ҳар қадом чудогона-чудогона хонда бошанд ҳам, гайр аз Ҷалол Икромӣ ҳеч кас пурра наҳондааст ва ҳол он ки дар ҳар асар баъд аз тамоман хондан фикр баён намудан мумкин аст» [2, 105].

«Ёддоштҳо» дар мӯҳтаво, дар ғояти баланду олӣ ва гаронбаҳо буданаш дар назари устод дар аввал як андоза дастнорас намояд ҳам, аз миёнаҳои умр, ҳусусан баъди машгул шудан бо асарҳои Носири Ҳусрав, Восифиу Аҳмад-маҳдуми Дониш, дигар асарҳое, ки моҳияти тарҷумаиҳолӣ доштанд, масалан, мисли навиштаҳои Максим Горкий, ба моҳияти мавзӯъ гузашта, ҷиддӣ ба навишта шуданаш талош варзида, як асари боз беҳтарӣ аз онҳоро ба майдон овардан меҳостанд.

II

То ин дам дар адабиёти форсии тоҷикӣ асарҳои саргузашт, сафарномаву ёддошт зиёд навишта шуда буданд. Устод С.Айнӣ аз он замон, ки «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро дастраси мардум гардониданд, ҳатто пештар, қиссаву афсона шунида, асарҳои зиёди пешиниён, насли ривоию таъ-риҳӣ аз бар намуда, намунаҳои ёддоштро дар навиштаҳояшон кор фармуда, мегуфтанд, ки воқеаро аз падар ё бибикалон шунида ва ё фалонӣ дар қадом маврид нақл карда, аз сӯҳбати калоншавандагони деха шунидаанд ва гайраву ҳоказо.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Рисолаи «Восифӣ ва хулосаи «Бадоेъулвақоеъ», баъзе қайду саргузаштҳои Саъдию Ҷомӣ (аз «Гулистан»-у «Бӯстон», «Баҳористон», «Сафарнома»-и Носири Ҳусрав), дар ҳақиқат, осори сирф ёддоштӣ набуда, балки дар зимн қайдҳои сафар, фикру андешаҳои таърихио сиёсӣ, пеш-ниҳоду дарҳост, мулоҳизаҳои муҳталифро фаро мегирифтанд, он асарҳо С.Айниро як андоза ба навиштани «Ёддоштҳо» омода ва суръати кора-шонро афзуда, дар наздашон мақсад ва вазифаҳои нав мегузоштанд. Он асарҳо эшонро барои навиштани як асари бузург ҳавасманд ва ташвиқ намуда, як давраи тӯлонии рушди таърихи миллиат, ҳаёти мардумони Мовароуннаҳру Ҳурросон, баъзе манзараҳои Шарқро дар пешрафт тасвир мекард. Баръакс, «Наводиурлақоеъ»-и Аҳмад-маҳдуми Дониш, ки (ҳарчанд дар наврасӣ бо ҳоҳишу илтимоси Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё, ҳамроҳи Мунзим як адад китоби дар дasti ӯ бударо рӯбардор ва аз нав китобат кардаанд), дар он солҳо дар бедории фикрӣ ва инқилоби маънавии ҳар дуи ҷавонон нақши намоён гузошт.

«Ёддоштҳо» асари фарогири паҳлӯҳои ҳаёту эҷодиёти муаллиф ва дар айни замон, мардуми Мовароуннаҳр аз миёнаи асри XIX то Инқилоби октябр дар Бухоро (2-юми сентябри соли 1920), он тараф гӯё то солҳои ҷангӣ фашизм ва баъдҳоро низ дар бар мегирифт. Баъзе дӯстону ҳамкорон маслиҳат медоданд, ки ин асарро то замони зиндаву саломат будан идома диҳанд.

Устод С.Айни дар номаи ба М.Турсунзода навишташон (1948) «Ёддоштҳо»-ро то солҳои ҷангӣ дувуми ҷаҳонӣ (1941) давом додан хоста буданд. Зоро баъзе дӯстону ҳамкорон ва раҳбарони давлату ҳукумати Тоҷикистон маслиҳат медоданд, ки устод дар «Ёддоштҳо» боз дар бораи бисёр масъалаҳои баъди инқилоб, аз ҷумла, дар бораи Кремл ва маҷлиси қабул (1932, 1934 ва минбаъд то рӯзҳои дар ҳаёт будан) низ фикру мулоҳизаҳои худро иброз доранд. Устод бинобар ин ҳам ба М.Турсунзода нома навишта, аз рафти кори «Ёддоштҳо» ҳар сари ҷанд vakт иттилоот дода, қабули «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун орзу ба мулоҳиза монда, душвории кор ва кам мондани умрро ба хотир меоварданд: «Ман фикр кардам, ки агар дар бораи қабули Кремл чизе нависам, на ба тартиби рафти таърихии «Ёддоштҳо», балки ба тарзи аз навбат берун, масалан, ба унвони «Кремл» чизе нависам. Агар зинда монам, ин материалҳо васеътар шуда, дар навбати худ ба «Ёддоштҳо» ҳам медароянд. Аммо намедонам, барои

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

ба хубй бароварда тавонистани ин кори аз навбат берун комёб мешавам ё не? Инро оянда ва саломатиам нишон медиҳад» [1, 32].

«Ёддоштхо», дар ҳақиқат, асари бисёр мураккабу серпаҳлу, пурдомана буда, аз муаллиф тақозо менамуд, ки дар навишта шуданаш саросема нашуда, вақти муайяну муносиб пайдо карда, бамуддао эчод кунанд. Бинобар ин ҳам устод С.Айнӣ навиштани асарро дар охирҳо умр муқар-пар карданд, зеро то он вақт дар ин бора бисёр фикр карда, паҳлухои номаълумашро пайдо намуда, ҳатталимкон нақшаҳо тартиб дода, як микдор мавод ба даст оварда, дар сар пазонида, баъд ба навиштан шурӯъ кунанд. «Ёддоштхо», ҳамин хел, як асаре шуд, ки агар аз як ҷониб ҳамаи навиштаҳои устодро то андозае ҷамъбаст кунад, аз ҷониби дигар, масъалаҳои сиёсию иҷтимоӣ, таҳаввули тадриции инкишофи маънавии ҳалқро боз бештар равшан менамуд.

III

Бисёр асарҳои устод С.Айнӣ хусусияти ёддоштӣ доштанд. Устод аз факту ҳодисаҳои зиёди таъриҳӣ, ки дидаю шунида ва аз сар гузаронидаанд, ҳамчун аз муҳимтарин санади рӯзгор баманфиат истифода менамуданд. «Муҳтасари тарҷумаи ҳоли худам», «Мактаби қӯҳна», «Марғи судҳӯр», «Ҷаллодони Бухоро», як қисм асарҳои дигари манзуму мансур, қариб ҳамаи осори устод табиати ёддоштӣ ва тарҷумаиҳолӣ дошта, мулоҳизаю андешаҳояшон дар бораи эҷодиёт, мактабҳои пештараи тоинқилобӣ, ҳаёти сиёсию иҷтимоии замон гуфта шуда буданд. Ҳамчунин устод муҳимтарин воқеаву ҳодисаҳои аз сар гузаронидаашонро ҳанӯз хеле барвакт барои толибилимон ва хонандагони сершумори нуктасанҷ ба туфайли шахсияти Садриддини хурдсол ё ҷавони мушоҳидакори дақиқсанҷ баррасӣ менамуданд. Акнун баъди гузаштани солиёни дароз, пухта шудани масоили навишт, аз бар кардани санаду воқеаҳои зиёди таъриҳӣ, иҷтимоиву сиёсӣ, адабию фарҳангӣ мукаммалу пурдомана ба қалам овардан имкон дошт.

С.Айнӣ акнун дар арафаи ҳафтодсолагӣ худро як андоза озод ҳис карда, дар талаби муфассалу мукаммал ба андеша гирифтани мавзӯъ шуда бошанд ҳам, лекин аз пиронсолӣ, ҳаставу лакот, касалманд шуданашон метарсиданд. Мабодо коре, ки қариб ними умр дар талабу орзуяш буданд, нонавишта монад. Алҳол қуввати корӣ кам шуда, андешаҳои ғамангез доман паҳн менамуданд, вале, бо вучуди ин, дар ҳар сурат ҳар душворию мушкилот пеш ояд ҳам, ин асарро

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

навиштан, ба охир расонидан зарур буд. Дар акси ҳол аз мардум, аз дўстону ҳамкорон, аз одамони зиёд, ки маслиҳат гирифта буданд, дар назди таърих қарздор ва дар армон мемонданд.

Устод «Мухтасари тарчумай ҳоли худам»-ро нақшай пешакии «Ёддоштҳо» номидаанд. Устод ҳанӯз хеле барвақт аз оғози кор, соли 1940 тархи асари мӯҳташами ояндаро бо ин асар ба миён гузашта, аз рӯйи он ба зиндагии худ ва ҳаёти мардумони Бухоро ва тоҷикони Мовароуннаҳр бодиккат менигаристанд. Асари мазкур дар ду таҳрир баъд аз вафоти нависанда аз байнӣ мусаввадаҳо пайдо шуда, соли 1955 дар «Шарқи Сурҳ» чоп шуд. «Ин вариант («Мухтасари тарчумай ҳол ва ёддоштҳои худам. Садриддин Айнӣ») ҳарчанд нотамом бошад ҳам,-менависад К.Айнӣ,-аз таҷрибаҳо ва ҷустуҷӯҳои муаллиф барои китоби «Ёддоштҳо» ҳисоб шуда метавонад». Пешакӣ таълиф шудани ин асар аз он ҷиҳат мӯҳим буд, ки вай дар навиштани китобҳои якуму дуюми «Ёддоштҳо», ки аз саргузашту тақдири бевоситаи Садриддин ва хешовандони наздик ҳикоят мекарданд, дар инкишофи фикриву таҳаввули тадриции ҷавони хурдсол қӯмак мерасонд. «Мактаби кӯҳна» соли 1935 ба чоп расида, нависанда «Мухтасари тарчумай ҳоли худам»-ро соли 1940 таълиф кард. Ӯ хеле пештар «Ҷаллодони Бухоро»-ро навишта буд. Воеан, таърих, адабиёт, саргузашту ёддошт, тафаккури фалсафӣ дар «Ёддоштҳо» асоси боэътиноми ифодаҳои бадеии нависанда шудан тавонистанд.

Ин мӯҳлати худшиносӣ ва ҳудогаҳии тоҷикону дигар ҳалқҳои Мовароуннаҳр, тадриҷан дар шароити нав зуҳур кардани заковату фаросати ҳалқ, эҳёи мактабу маориф, пайдо шудани китобҳои нави дарсию таълимӣ, пешрафт гирифтани тафаккур, фаро расидани таҳаввулоти нави сиёсию иҷтимоӣ, бедории шуuri миллӣ, фаъолият кардани ҳалқу миллатҳо, ба дӯстию ваҳдат омадани ҳамаи тоифаҳои мардумӣ, якҷоя ҳурӯҷ карда инқилоб ба вуҷуд оварданашон, ҳоҳу ноҳоҳ С.Айниро ба илҳом ва фикру андешаҳояшонро баланд ба парвоз мерасониданд. Ин ҳодисаҳо ўро ба шавқу илҳом оварда, торафт ва бештар қаламашонро тез менамуданд. С.Айнӣ аз таровати ҳаёти нав болида, тозагиҳояшро дар асарҳои лирикию публисистӣ, асарҳои бадеии эпикӣ «Одина», «Дохунда», «Ғуломон», «Марғи судҳӯр», «Ятим» фаслҳои нав гузаронда, маҳсус мутаваҷҷеҳ мегардиданд. «Таърихи амирони мангития», «Таърихи инқилоби Бухоро» баъди гузаштани фосилаи вақт боз аз ҷониби устод таҳриру тасҳех мегардиданд. Китобҳои таълимиро ба вақту замон мувоғиқ менамуданд ва ҳоказо.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

С.Айнӣ дар «Ёддоштҳо» инқилобро бо шеъри «Марши хуррият» (гимни «Суруди озодӣ») пешвоз гирифта, дар аксари ашъори баъдинқилобӣ хубиву музafferиятҳоро таҳсину офарин меҳонданд. Устод ҳаёти навро ба ҷону дил пазируфта, дигаронро ҳам ташвиқ менамуданд, ки онро бо муҳаббат истиқбол намоянд, зеро ҳалқи муддатҳо дар ҷаҳолати турку муғулу манғит қарордошта, ки аз одитарин неъматҳои зиндагӣ маҳрум шуда буданд, ба ояндаи неку дурахшон қадам гузошта, шарбати висол ҷашида, баҳту саодати ин ҳаёти дурахшонро бубинанд.

IV

Романи муҳташами «Ёддоштҳо», ки таърихи ҳаёти тоҷиконро дар охир қарни XIX ва ибтидиои асри XX фаро мегирифт, то охир нонавишта монд, дар он қисми ҳаёти муаллиф дар Бухоро, ҳодисоти аз зиндан ҳалос шуда, ба Самарқанд ба муҳочират ҷашида шуданаш, воқеаҳои пурӯшӯби ҳаёти нависанда ва бисёр ҳодисаҳои нодири замон аз лавҳи тасвир берун монданд. Рози дили Садриддин Айнӣ то охир ногуфта монд, орзуҳои даҳсолаҳо ва ҳатто аз миёнсолӣ дар фикру шуур парвардааш, мутаассифона, ҷомаи амал напӯшиданд.

«Ёддоштҳо» дар мӯҳтаво то миёнаи соли 1903 расида, бо ҳамин асар минбаъд давом наёфт. Ҳол он ки нависанда дар қисми аввали «Ёддоштҳо» аз нақшаю мӯҳтавои умумӣ навиштае дошт: «Тартиби таҳрири «Ёддоштҳо»-ям таҳминан ба тарзи зерин мешавад: дар саҳро, дар шаҳр, ки вай ҳаёти мадрасаи кӯҳна, программаи дарсҳои вай, табакаҳои гуногуни аҳолии шаҳри Бухоро ва машгулоти онҳоро дар бар мегирад, рӯзҳои ҳаракати муқобили соҳти амирӣ ва саргузаштҳои худ, муҳочират ба Самарқанд ва воқеаҳое, ки дар байни революсияҳои феврал ва октябри соли 1917, рӯзҳои Октябр дар ин ҷо, дар Самарқанд рӯй додаанд, инҳоянд программаи иҷтимоии ёддоштҳои ман» [1, 238].

Яъне агар мӯҳтавои «Ёддоштҳо»-ро то ғалабаи инқилоб дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб гирем, ҳабдаҳуним сол ҷой ҳолӣ мемонад, ки устод муҳимтарин давраи ба мактабу маориф ҷалб намудани ҳалқ, ташкили мактабҳои усули нав, эҳёи маорифпарварӣ дар Осиёи Марказӣ, таъсиси чопхонаҳо, нашри рӯзномаву маҷаллаҳои тоҷикии форсӣ, чопи китобҳои усули ҷадид, тадрис ба усулҳои нави аврупӣ, ба мубориза барои озодиву саодати миллӣ барҳостани заҳматкашон, ҳаракаташон ба сӯйи истиқлолу ваҳдати миллиро дар ин асар навиштан натавонистанд. Агар ин кор иҷро мешуд, мазмуни ҳар сол,

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

ё ду-се сол як қисми алоҳидаи «Ёддоштҳо»-ро ташкил менамуд. Зеро мазмуни замон давра ба давра пурвусъату пургунчиш мешуд. Дар сурати пурра ба тасвир овардани ҳодисаву воқеаҳои тахминан хафтодсола китоб аз даҳ-дувоздаҳ қисм иборат мешуд. Пас чӣ сабаб шуд, ки устод китоби «Ёддоштҳо»-ро пурра нанавиштаанд?

Устод воқеан девкор буданд, ҳар асар ки шурӯъ менамуданд, бо як нишаст ба охир мерасонданд. Аз рӯйи навиштаҳои худашон, «Фуломон»-ро дар як тобистону ду зимистон ба охир расонидаанд. Агар устод С.Айнӣ соли 1947 ба навиштани «Ёддоштҳо» шурӯъ карда бошанд, то охири умр дар мӯҳлати тахминан ҳафт сол ё бештар аз ин ақаллан ҳафт ё ҳашт қисм менавиштанд. Саросемаву шитобзада, бо дилу чон кор карданашон ин мӯҳтаворо дар қисмҳои боз бештар расонидан муболига намешуд.

Барои ба ин савол ҷавоб гуфтан заҳмат зиёд аст; дастуру санадҳо камӣ карда, иддае аз шахсиятҳои таъриҳӣ аз ҳаёт рафтаанд, маводи бойгонӣ дастрас набуда ва дуруст намедонистем, ки аз маводи чопнашуда ё сиёҳнависи «Ёддоштҳо» чӣ ҷизҳое боқӣ мондаанд. Лекин, дар ҳар сурат, чунин фикр ба ёд мерасад, ки: аввалан, аз Самарқанд ба Душанбе кӯҷонда шудани С.Айнӣ як сабаби ҷиддии нотамом мондани «Ёддоштҳо» шуд.

Зеро раҳбарони Ҳукумати Тоҷикистон, ҳусусан Б.Фафуров, А.Қаҳҳоров, М.Турсунзода роҳҳои аз Самарқанд ба Сталинобод кӯҷонда овардани устод С.Айниро ҷустуҷӯ менамуданд. Онҳо ҳанӯз соли 1940 устодро гайри иродашон ба үнвонҳои ифтихории доктори илмҳои филология, профессор пешниҳод карда, чун Академияи илмҳои Тоҷикистон ташкил шуд, ба вазифаи президентии ин идораи навтаъсис мондани устод ва мисли ўдигар касеро лоиқи ин идора надиданашонро ба С.Айнӣ расониданд. Ҳангоме ки устод аз ин аҳвол ҳабардор шуданд, тезутунд ва бо ҳаяҷон аз Самарқанд ба ҳеч кучо нарафтанашонро изҳор доштанд. Агар аз ин шаҳр, ки боду ҳавои хуш дорад, аз ин ҳавлий, ки таҷрибаҳои зиёди зиндагӣ аз сар гузаронида ва аз ин мизи корӣ, ки хуб унс гирифтаанд, канда шаванд, гуфта буданд устод С.Айнӣ, фариштаҳои маънӣ аз вай мегурезанд ва дигар онҳоро даст гирифтанд осон кор наҳоҳад шуд. Раҳ-барҳои Тоҷикистон гаштаю баргашта фикри ба Тоҷикистон овардани устодро ба миён гузошта, элчиҳо фиристода, ба ҳолу ҷонашон намонда, кори бисёр хуб ҳам анҷом доданд. Устод С.Айнӣ бо бо ҳамон дорою навиштаҳо қайҳо дар илму адаб ва фарҳанги миллӣ ҷойи намоёну муносибро интихоб намуда буданд.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Чанд сол муқаддам, соли 1948, ҳангоми таъсиси Академияи илмҳои Ӯзбекистон ҳам раҳбарони ин ҷумҳурӣ, хусусан Ақмал Икромов номзадии устод С.Айниро ба вазифаи президентии АИ Ӯзбекистон пешниҳод кард, vale устод қатъан рад намуда, ба кори эҷодӣ машғул шудан ва осори зиёди нонавиштаро сабаб нишон дода, аз ин вазифа худро маъзул гардонида буданд. Он гоҳ аз устод барои ба ин вазифа интихоб намудан номзадҳои арзандай мешинохтаашонро дарҳост мекунанд, устод аз миёни донишмандони тоҷику ӯзбек шаш нафарро номнавис намуда, ҳамин тавр, худро аз кори масъули раҳбарӣ канор гирифтанд. Зоро медонистанд, ки ин вазифа аз они он кас нест, умр ба охир расида, нақшаҳои зиёди корӣ анҷомпазир намебошанд, илова бар ин, тез-тез бемор шудан ба равиши кору меҳнаташон ҳалал мерасониданд.

Агар устод С.Айни мабодо, Ҳудо накарда, дар Самарқанд вафот мекарданд, Ҳукумати Ӯзбекистон турбаташонро ба Тоҷикистон намедод. Зоро С.Айни ба ҳар ду адабиёт баробар хидмат карда, асосгузори ҳар ду адабиёт ном бароварда, ба ду забон асарҳои адабию илмӣ, таърихи фарҳангӣ менавиштанд. Ва зодгоҳу умри устод асосан дар Ӯзбекистон—Бухорою Самарқанд гузаштааст. Асарҳои устод С.Айни дар фазои тоҷикию ӯзбекӣ, дар олами Мовароуннаҳру Эрон ва Ҳурросон сайр намуда, адабони ин мавзеъҳоро парвариш ва тарбият менамуданд. Аз ин рӯ, раҳбарони Тоҷикистон номаълум, гапро аз доираи адабони тоҷик дӯстону раҳбарони бурунмарзӣ берун набароварда, бо ҳуди устод бевосита сӯҳбат намуда, розигии ӯро гирифта, ба Тоҷикистон оварда буданд. С.Айни ҳамчун пири баркамоли тоҷикон, сарвару саробони ин ҳалқ, асосгузори илму адаб ва фарҳанги ин мардум пас аз марг ҳам дар байни ин сарзамину ин ҳалқ будан ҳуқуқи ҳаққа дошт, аз ин рӯ, сари бармаҳал даъват карда овардан эҳтиёҷ ба вучуд овард.

Аз Самарқанд ба пойтаҳти Ҷумҳурии Тоҷикистон-шахри Сталинобод овардани устод С.Айни дар он замон аз ҷониби раҳбарони Ҳукумати Тоҷикистон кори хуб, муҳиму арҷманд шуда, қадру мансалат ва шарафи устод С.Айниро дар ватани тоҷикон афзуд, vale, ба фикри мо, дар кори то охир расондани «Ёддоштҳо» ҳалал расонд. Вазифаи масъулияtnоку муҳташами президентии Академияи илмҳои Тоҷикистон кори осон набуд, зоро идораи навтаъсисро ба по мондан, нақшаҳои корӣ ба вучуд овардан, робитаашро бо академияҳои Ҷаҳонӣ дигар ҷумҳуриҳои шӯравӣ,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

мамолики хориҷӣ ба роҳ мондан, дар маҷлису машваратҳои қалони илмӣ иштирок кардану сухан рондан ва ҳ. вақти устодро зиёд мегирифтанд. Ҳарчанд устод Б.Фафуров гуфта бошанд, ки барои устод ҷанд муовин меёбанд, ки раҳбариашонро дар Академияи илмҳо сабук мегардонад, vale бо вучуди ин, устод С.Айнӣ ҳақиқаткор буда, корҳои гайри интизомро намехостанд, дар ҳама гуна шароити душвор ҳам пурмасъулият меҳнат менамуданд. Аммо ба муҳити нави зисту майшат низ зуд одат накарданашон шояд навиштани «Ёддоштҳо»-ро боз ба таъхир мемонд.

Сабаби дигари нотамон мондани «Ёддоштҳо» шояд боз аз он ҷиҳат бошад, ки устод С.Айнӣ ин давраи «холигӣ»-ро бо асарҳои ҷудогонаи бадеиву таъриҳӣ, илмию фарҳангӣ ҳусусан асарҳои сегонаи «Одина», «Дохунда», «Гуломон», «Ятим», «Марги судҳӯр» ва гайра як андоза пур карда буданд. Зоро бедории фикрии образҳо, қабули инқилоб аз ҷониби заҳматкашони Мовароуннаҳр, ғалабаи ҳатмии он дар Бухоро, ҳамчун сарбозони инқилоб сабзида расидани меҳнаткашон, соҳтмони ҳаёти нави баъдинқилобӣ, ба озодӣ расидани аҳли заҳмат, дар солҳои сиом соҳтани аввалин колхозу совхозҳо ва ҳоказо С.Айниро ҳамчун таъриҳнигору ёддоштнавис (мемуар) ба куллаи мурод расониданд. Ҳар бор як асари ҷиддии таҳқиқию бадеӣ навиштан, ба гумони мо, мумкин аст, ки барои давом додани «Ёддоштҳо» имкон надод. Ин давра, яъне аввали асри бистум: ҳудогоҳии миллии тоҷикон ва дигар ҳалқҳои ин сарзамин, бо ғалабаи инқилоб ба роҳи саодату озодӣ расиданашон дар аксари асарҳои бадеии устод мавқеи басазо дошта, дигар бор махсус ба мулоҳиза гузошта нашудани мавзӯи инқилоб шароит ба вучуд овард. Тез-тез нотоб шудан, кӯтаҳии умр низ боиси аз «Ёддоштҳо» дур шудану бо навиштаҳо қаноат кардан гардидаанд. «Таърихи инқилоби Бухоро»-ро агар ёфт ўшавад, васият кардаанд, ки ба ҷойи қисми панҷуми «Ёддоштҳо» нигаҳ доранд. Воқеан, ин орзӯи устод амалий гардид.

Шубҳаҳои С.Айнӣ дар бобати он ки мабодо ин асар нонавишта монад, дар мактуби ба раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон навиш-таашон (соли 1948, ки дар яке аз маҷлисҳои мӯҳташам ба ҳамагон ҳонда дихад), ҳаваси адабони шавқмандро ба ёддошт ва назарияи ин жанр афзуд. Дар баробари устод С.Айнӣ С.Улугзода «Субҳи ҷавонии мо», Ҷ.Икромӣ «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро», «Устоди ман, мактаби ман ва худи ман», Ҳасан Ирфон «Дар кулбаи косибон», Раҳим Ҷалил «Маъвои дил» ва дигар нависандагон

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

асарҳои моҳияттан баланди ёддоштию инқилобӣ навишта, ба ин восита ба устод як навъ дasti байъат дода, ба давраи мазкур бо фикру андешаҳои ҷолиби инқилобӣ муроҷиат менамуданд. Агар мабодо худи С.Айнӣ вопасин бор ба ин давра назар андохта, ба сабаби қӯтаҳии умр «Ёддоштҳо»-ро то охир нарасонда бошанд, бо маслиҳат ва бо мактуб аз дур истода, ҳамсаф шуда, адібони ҷавону шогирдонро низ кор андохта, ин даврато якҷоя ба муҳокимаву таҳқики мукаммал гирифтаанд. Чунонки мебинем, зукои табъи устод баланд омад, он чӣ дастнорасӣ доштанд, дига-ронро шавқманд намуда, худ ва ҳам дигар адібони ҷавонро кор андохта, муҳтавои даврато васеъ интишор додан тавонистанд.

«Таърихи инқилоби Бухоро» (1920) «Таърихи амирони манғития» (1920-23) ҷойҳои холимондаи «Ёддоштҳо»-ро мисли ин романи мӯҳташам пур карда натавонанд ҳам, як анҷоза мӯҳтавою мазмуни ҷойҳои холимондаи «Ёддоштҳо»-ро нигаҳдорӣ мекунанд. Устод С.Айнӣ дар ин асарҳо ба муҳити сиёсӣ, иҷтимоӣ, илмии Бухоро, мактабу маориф, соҳти давлатдории аморат, арбобу уламо, ислоҳот дар маорифу сиёsat диққат доданд. Фочиаҳои ба сари С.Айниву ҳалқ омада, ғавғою балво, муборизаҳои меҳнаткашон барои расидан ба мақсади ниҳоӣ ва садҳо ҷунин проблемаҳо мазмуни асосии даврро ташкил намуда, шоистаи ибрат ва намунаи бузурги асарҳои таърихи ёддоштӣ мешуданд. Устод С.Айнӣ дар ин китоб ба маорифпарварон зиёд аҳамият дода, ҳамаи шаклҳои фаъолияташонро таҳқиқ менамуданд. «Маорифпарварони фидокору қаҳрамон,- навишта буд Раҳим Ҳошим, ҷашми мардуми гафлатзадаро кушода, онҳоро ба ҳаёти ҷамъиятий ҷалб карда, ба талаб кардани ҳуқуқи ҳаққаашон ба мубориза дар роҳи озодӣ рӯҳбаланд менамуданд, ...барои инқилоби иҷтимоӣ замина фароҳам меоварданд». С.Айнӣ дар замони навишта шудани асарҳои таъриҳӣ ҳанӯз ҷаҳонбинии мукаммали сиёсӣ надошта, акнун ташаккул ёфта, ба ҷоқеаҳо аз нуқтаи назари маорифпарварону инқилобчиёни демократ менигаристанд, вале онҳо ҳанӯз мароми «Ёддоштҳо»-ро ифода кардан наметавонистанд.

С.Айнӣ ба навиштани асари муҳташами «Ёддоштҳо» бо қайфияту завқ шурӯъ намуда, ҳар ҷаҳор қисмро нағз навишта, айни замон дар эҷод кардани қисматҳои боқимонда бо корҳои ташкилию ҷамоатчиғӣ машгул гардида, мутаассифона, ба ҷои нав қӯчида омада, суръати пештараро ни-гоҳ доштан натавонистанд, Қисми чоруми «Ёддоштҳо»

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

11 рӯз пеш аз ва-фоти адиб (3 июли соли 1954) ба нашриёт фиристода шуд. Хулоса, устод аз фариштаҳои маънӣ дур шуда, ба корҳои гайриэҷодӣ зиёд банд гардида, нақшашои ниҳоии худро амалӣ кардан натавонистанд. Ба устухони таъ-рихномаҳо гӯшт андохта, барои мукаммалу муфассал ба таҳқиқи бадеъ ги-рифтан фурсат наёфтанд, ҳайҳот, боз бисёр корҳо иҷро нашуда монданд.

Китобнома

1. Айнӣ К. Дирӯз ва имрӯз. / Айнӣ К. -Душанбе: Адиб, 1989.
2. Айнӣ К. Ду таҳрири як асари бадеъ /Айнӣ К. Диরӯз ва имрӯз. Душанбе: Адиб, 1989.
3. Мукотибаи Айнӣ ба адибони тоҷик. Шарқи Сурҳ, 1056, № 4.
4. Шукуров М. Ҳусусиятҳои гоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ. / М. Шукуров. -Душанбе: Дониш, 1966.

РАССЕЯННОСТЬ УСТОДА С. АЙНИ О НАПИСАНИИ «БУХАРЫ»

Последняя великолепная произведения устода С.Айни «Бухара», действи-тельно, было незаконченным. По плану устода оно должно было закончиться до 2 сентября 1920 года победы Октябрьской революции и состоялось бы из многих частей, но так и не завершилось. Автор в этой статье попытался выразить в несколь-ких пунктах о причине незавершённости этой книги.

Ключевые слова: мемуары, устод С.Айни, исторические, политические и социальные вопросы, самосознание народа, литературая школа, философское мыш-ление, великолепный роман, старые средневековые школы, председатель Союза писателей, президент Академии наук республики, мировоззрение, литературное иссле-дование.

ABSENT – MINDEDNESS OF TEACHER SPIND ABOUT WRITING «BUKHARA»

The last brilliant work of S. Ayni was not really ended. According to the plan it should be ended till September, 1920 during October Revolution victory. Author tried to explain the rasons of it in several points of «Bukhara».

Keywords: memoirs, teacher, S.Ainy, historicals, politicals and sjcifls questions, self awareness of people, the literature scool, philosophical

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

thinring, splendid novel, the old medieval schools, Tye President of writer union, Nyt Hresident of Academy of scice repablic. World outlook, the literature research.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Шозамон Абдуқодирович – сарҳодими илмии шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илмҳои филология; тел.: +992 90 699 07 77; е-майл: shazaman1946@gmail.ru.

Сведения об авторе: Раҳмонов Шозамон- главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АИ РТ, доктор филологических наук; тел.: +992 90 699 07 77; е-майл: shazaman1946@gmail.ru.

Information about the author: Dr. Shozamon Rahmonov is a chief researcher of Department of modern literature of Institute of language, literature, Oriental Studies and Written Heritage of Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, ph.: + 992 90 699 07 77; e-mail: shazaman1946@gmail.ru.

УДК:891.550.092

К-25

КИСОИИ МАРВАЗӢ ВА ТАҲАВВУЛИ РӮҲИИ Ӯ

Ҳоким Қаландариён

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ

ва мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Ҳаким Кисоии Марвазиро пешгузаштагон ба унвони шоире, ки шеъраш зӯҳду вараъро талқин мекунад, муаррифӣ мекарданд. Амин Аҳмади Розӣ дар тазкираи машхураш «Ҳафт иқлим» ба ин маъно ишора дорад, ки «аксар ашъори вай дар зӯҳду ваъз ва маноқиби аҳли байт аст» [1, 7].

Муҳаққиқини муосир асосан ўро вассофи табиат шинохтаанд. Ба қавли Муҳаммадизо Шафеии Кадканӣ «аз назари сувари хаёл ва анвои тасвир ба вижга дар заминаи табиат, шеъри Кисоӣ беҳтарин шеъре аст, ки аз гӯяндагони қарни чаҳорум дар даст дорем» (14, 430). Ва ё ба пиндошти Бадеуззамон Фурӯzonфар «Кисоӣ яке шуарои ширинзабони қарни чаҳорум аст, ки баҳусус

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

дар эчоди ташбеҳоти дақик даст дошта ва сабки вай ба зебоии қаламот ва устувории чумал мумтоз аст» [4, 1].

Бо такя ба ин ду нүктаи назар, бар ин андешаем, ки шоир Кисои Марвазӣ ба ҳастии дунявӣ ба хотири колбади рӯҳ буданаш эҳтиром мегузошт ва тасовири ў дар заминаи биниши реалии зиндагӣ асос ёфтаанд ва аз ғулувву газофагӯй парҳез мекунад. Аз ин чост, ки шоир аз сурудани ғазал, ки фурӯғ аз дурӯғ мегирад, дурӣ мечӯяд ва сарояндаи ғазалро мубтало ба макру ҳилла мепиндорад ва ҷуз талафи вакт дар эчоди сухани беҳудаву сафсата намешиносад:

*Эй он ки ҷуз аз шеъри ғазал шеър нахонӣ,
Ҳаргиз накунӣ сер дил аз тунбалу тарфанд [7, 83].*

Сарчашмаҳои адабиву илмӣ ташайюъгарои ӯро тасдиқ кардаанд [1, 7; 10, 252; 5, 415; 9, 1134; 3, 17-19; 6, 30-51; 7, 42-49].

Чунончи, мувофиқи маълумоти қадимтарин маъхаз дар бораи Ҳаким Кисоӣ «Ан-нақз» «...аввалан Фирдавсии Тӯсӣ шой (ший) будааст. Ва дар «Шоҳнома» ҷанд мавзӯъ ба эътиқоди худ ишорат кардааст... Ва Ғаҳри Ҷоҷармӣ шой будааст ва дар Кисоӣ худ хилофе нест, ки ҳамаи девони ў мадоёв ва маноқиби Ҳазрати Мустафо (с) ва оли ўст» [10, 252].

Баъзеҳо фурӯтар рафта ӯро ситоишгари дувоздаҳ имоми шиаи асноашарӣ муаррифӣ намудаанд. Чунончи, муҳаққиқи гайриэронии таърихи адабиёти Эрон Ян Рипко меандешад: «Ӯ нахуст суннимазҳаб буд ва сипас дар шумори мӯътакидони ҷиддии шиа даромад. Ин шоир рафтори дувоздаҳ имоми шиаи ҷаъфариро сутудааст» [15, 228].

Ҳамчунин буданд муҳаққиқоне, ки ҳадс мезаданд, ў аз фирқаи исмоилий будааст р8, 97; 11, 26].

Барои илми адабиётшиносии мусоир ин назарияҳо, ба иллати он ки осори андаке аз мероси адабии шоир бокӣ мондааст, қимати аввалиндарава доштаву дода наметавонанд. Имрӯз танҳо ва танҳо бо таваҷҷӯҳ ба осори бозмондаи ў метавон шахсияти ӯро муайян намуд ва ё аз тамоюли ақидатии ў баҳс кард. Тахайюлоти таҳминӣ наметавонанд ва ҳатто метавон гуфт, ки қудрат надоранд, ки дар ин баҳсҳо ширкат дошта бошанд. Барои мисол, шарқшиноси маъруф Ҳерман Этте бе такя ба ягон далели равшан хулоса мебароварад, ки «дур нест иллати умдаи Носири Ҳусрав нисбат ба Кисоӣ аз ин ҳайс бошад, ки Кисоӣ муддате пеш аз вай ба мазҳаби тасаввуф гаравид ва

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

бар зидди илтизози чисмонй бархост, дар сурате ки он замон, ки Носири Хусрав бо ў ба муориза бархост, چавон буд ва аз зиндагонй мутаматтеъ мешуд ва то азимат ба Макка аз лазоизи дуняви, ҳатто майгусорй, ком меситонид» [12, 149].

Қасди мо аз навиштани ин мақола ироаи фаҳмиши эътиқод аз шеъри Кисой ва муайян намудани тамоюли ақидатии шоир аз рӯи ашъори бозёфтааш мебошад.

Аз рӯи ашъори бозмондаи Ҳаким Кисои Марвазӣ бармеояд, ки имону эътиқод барои ў дар баробари олами маънавияш зинаҳои хоси камолёбӣ дорад. Чи қадар ба дарки асли ҳақиқати ҳаёт бирасад, таҳаввули дигаре дар ҳаёти ботинии ў ба вучуд меояд. Ба андозаи оқиливу комилраъияш ақидааш нашъунамо меёбад.

Мо кӯшидаем, то бо такя ба абёти барҷоймондаи шоир зинаҳои булуғи чисмониву камоли рӯхонияшро муайян намоем. Назари шоир ба эътиқод ва тамоюли ақидатии ў дар тӯли ҳаёташ мутафовут будааст. Ин комилан моро ба он андеша меоварад, ки ҳакимон ақидаро пойбанди суннат ва урфу одат накарда, балки онро низ тавассути донишу хирад ҷӯё шуда ҳосил мекардастанд.

Марҳилаҳои камолёбии назари шоир ба эътиқод ва имону ақидаи шахсии ўро бо такя ба ашъори бозмондааш метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Замоне, ки дар баробари неъматҳои дуняви эҳсоси ризомандиву хушнудӣ менамуд;
2. Замоне, ки дарк карда буд, ки ҳаёти инсон заволпазир, марг ногузир аст ва аз аъмоли баду нек пурсиш хоҳад шуд;
3. Замоне, ки бекайдии худро эҳсос ва бекадрии ҷаҳонро фаҳм намуд;
4. Замоне, ки ҷӯёи ҳақиқати ҳастӣ шуда имон ба ҳақ будани дини Ислом ва матиниву расинии ақидаашро ҳувайдо мекунад;
5. Замоне, ки ситоишгари аҳли байт (а) гашта, бо дигарон ба ситеза мехезад.

Ҳаким Кисоӣ мисли дигар ҳакимоне, ки соҳибтафаккуранду қобили тааққули ҳастиро доранд, мояи хушиву хурсандиро бо ҷашми зоҳир медид ва ҷашидани лаззоти дунявиро аз дасторҳони илоҳӣ талқин менамуд:

Дил шод дору панди Кисоӣ нигоҳ дор,

Як ҷаҳимзад ҷудо машав аз ратлу аз тифог [7, 107].

Аз маълумоти сарчашмаҳо бармеояд, ки Ҳаким Кисоӣ аввалҳолаҳзахои ҳастиро мугтанам мешумурд ва аз ратлу тифог даст

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

намекашид, ҳамчунин дар ситоиши вузарову умаро гулҳои шеършро гулдаста месохту тақдим менамуд. Замоне дар андешаи дарки ҳақиқати вучуди хеш мешавад, завқу ҳавсалай молу орзӯву ҳаваси дунё аз фикру зикраш канора мегирад ва ба худ хитоб меқунад:

Ту гар ба молу амал беш аз ин надорӣ майл,

Ҷудо шав аз амалу гӯши вақти хеш бимол [7, 90].

Шоир мӯътакид аст, ки хочоту ҳоҳишоти дуняви ҳисоб надоранд ва ба дунё тамаъ бастану дар андешаи таъмину амни ҷисми фонӣ рӯ ба сафари пур аз қулғату дард ниҳодан маънное надорад. Агар касе хилофи ин андеша барояд ва сафар пеша гирад, ҷашмдошти беҳуда ҳоҳад буд ва агар ба масал кафши оҳанин ҳам ба по карда бошад, дарида ҳоҳад шуд:

Ба шоҳроҳи ниёз анадарун сафар масигол,

Ки мард қуфта гардад бад-он раҳ андар саҳт.

В-агар хилоф қунӣ тамърову ҳам бираవӣ,

Бидаррад, ар ба масал оҳанин бувад ҳамлаҳт [7, 81].

Ба оташи ишқ дилатро нарму гарм кун, -мегӯяд шоир, - ва тарсе аз сӯхтан дар оташи дӯзах надошта бош. Ҷӣ ту аз мардуми маъмуливи одӣ набуда аз гурӯҳи андешаманду тавонманди рӯзгорӣ, зоро ҳидоятгаре дорӣ, ки аз нажоди дигар мардумон фарқат мегузорад:

Дил нарм кун ба оташу аз бобзан матарс,

К-аз тухми мардумон-т бурун аст паррӯ бол [7, 107].

Шоир дарк меқунад, ки умри муаббад, агарчи муқайяди неъматҳои олами фонӣ ҳам бошӣ, насибат намегардад. Ҷаҳиши умр аз дasti мардум чунон тезу тасодуғист, ки гӯё ба андозае, ки аз равзанаи бодгузар бод мегузарад, фурсат дораду ҳалос:

Умр чӣ гуна ҷаҳад аз дasti ҳалқ,

Бод чӣ гуна ҷаҳад аз бодхан? [7, 91].

Ақидати шоир бар он аст, ки ҳама ҷизи моддӣ заволпазиру нопойдор аст. Ҷисм аз баҳри нигоҳ доштани ҷон аст, на парваридан. Ба ин давлати дуняви ноз кардан на воҷиб, зоро одамӣ замоне тоҷи шоҳӣ бар сар дорад ва рӯзгоре низ дар зери осиё қуфта ва ҳурда аст:

Чун ки яке тоҷу бисоки мулук,

Боз яке қӯфтаи осиёст [7, 105].

Кисоӣ чун дарк меқунад, ки ҷисми инсон хокзод аст ва оқибат зери хок ҳоҳад рафт, айшу ишрат ба хотири қонеъ гардондани нағси ҳудро тарқ меқунад ва покдиливи покниҳодиро бар нопокии тан афзal мешуморад:

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

*Бо дили пок маро чомаи нопок равост,
Бад мар онро, ки дилу дида палидасту палишт [7, 105].*

Шоир эътимод дорад, ки кирдору рафтори инсонҳо дар тарозуи аъмол баркашида хоҳанд шуд ва ҷавоби амалҳои хайру шарро аз ту хоҳанд пурсид. Эй мискин, - мегӯяд шоир, - корҳои неку бади туро дар рӯзи растоҳез назди худат расидагӣ мекунанд. Агар дар дил яқин ва имон надорӣ, гумроҳӣ:

*Ҳарчи кардӣ неку бад фардо ба пешат оваранд,
Бе шак, эй мискин, агар дар дил надорӣ оваре [7, 112].*

Аз ин ҷост, ки шоир даст ба мазаммати худ мезанад, аз он ки рӯҳи худро ба иллати мадҳи хокиён, яъне шоҳону вазирон озурдааст, норизост ва маломатро барои худ лоиқ мешуморад:

*Ба мидҳат карданни маҳлук рӯҳи хеш бишҳудам,
Накӯҳширо сазоворам, ки ҷуз маҳлук настудам [7, 100].*

Ӯ натанҳо ба накӯҳиши худ мепардозад, балки онҳоеро низ, ки маҳлукеро чун худ парастишу ибодат мекунанд, айбӯй мекунад ва онҳоро ҳам аз даст қашидан аз ин кори носазову нораво талқин менамояд. Агар онҳо фикр мекунанд, то ба пирионсолӣ даст ба тавбаву салоҳ мезананд, дар ин маврид мебоист аз марг санади ҳаттӣ ва ё амоннома гирифт, зоро аҷал фармони пеш аз омаданро наҳоҳад содир кард:

*Эй он ки туро пеша парастидани маҳлук,
Чун хештанеро чи барӣ беш пааста?!
Гӯй, ки «ба тирона сар аз май бикашам даст»,
Он бояд ки аз марг нишон ёбиву даста [7, 95].*

Шоир гӯшзад месозад, ки онҳое, ки хушнуд соҳтани худро дар шод кардану ризоияти бандагон мебинанд, Худованди таоло аз ин ҳолашон ризо нест ва шикваву шикояташ аз ин навъ бандагон зиёд аст. Зоро итоату фармонбардории бандагон бояд аз Худованд бошад ва нашояд фирефтаи хештану ҷомаи неку гашт. Ҳаме бояд бо ёди марг ва рӯзи растоҳез зист:

*Эй умри хеш карда ба беҳудагӣ яла,
Хушнуд бандагону Худованд бо гила.
Эй хештан ба ҷомаи неку фирефта,
В-андар забон ҳамеши туро бонгу машгала.
З-он ҷома ёд кун, ки бипӯши ба рӯзи марг,
Кӯро на бодбону на гӯю на ангула [7, 95].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Шоир гүшрас мекунад ва эътиқод дорад, ки чуз ин чахон чахони дигари фанонашаванде вучуд дорад ва нашояд мафтуни ин дунёи бебақо гашт ва олами рӯҳро ба хотири чанд рӯза ишрат ба олами хок бадал кард ва ё ҳар ду оламро ҳамқадру ҳамбаҳо арзиш намуд:

*Он чаҳонро бад-ин чаҳон мафурӯши,
Гар сухандонӣ, ин сухан бинюши [7, 87].*

Номай марг ногузир ба нишонаи ҳар кас худро мерасонад. Шоир дар байти зер ба вучуд ва ҳатмӣ будану хузури марг ишора дорад:

*Метанад гирди сарою дари ту гунда кунун,
Боз фардо-иши бубин бар тани ту тортанон (7, 109).*

Тани фанопазири мардум агарчи ҳамеша сони қадаҳи шароб баҳраманду файзёб аз кайфиёт аст, мебоист рӯзе паймонаи аҷалро низ ҷашид. Шоир таъкид дорад, ки тани хокӣ абадӣ нест ва бояд интизори пур шудани паймона нашуда, дар хаёли «ҳамон як рӯз паймона» умр гузаронд:

*Чу паймона тани мардум ҳамеша умр паймояд,
Бибояд низ паймудан ҳамон як рӯз паймона [7, 96].*

Шоир ба исрор фаҳмонданӣ мешавад, ки дар ниҳоди инсон бори амонат, ки нури илоҳист, вучуд дорад ва набояд фаромӯш кард, ки ҷисм танҳо колбаде беш барои ин нур нест. Касе, ки паймону савғанди худро бо Ҳудо мешиканад, дар рӯзи Растворе ҷи гуна оромиш ҳоҳад дошт:

*Касе, ки сомаи Ҷаббори осмон шиканад,
Чӯ гуна бошад дар рӯзи маҳшараи сомон?! [7, 109].*

Чаҳон макони амну амон нест, дуруштиву ногуориҳои зиёдеро ба бор оварад ва инсон дар ин ҷо талҳком ҳоҳад монд. Инсоне, ки аз он ширинкомиро ҷашмдошт бошад, ҷуз «тиҳибаҳраву пардаҳт» ҷизеро насиб намебинад:

*Чаҳон ҷое ба талҳӣ аст тиҳибаҳраву пардаҳт,
Чӯз ин буд маро тамау ҷӯз ин будам атҷаҳт [7, 99].*

Таассуфи шоир аз он аст, ки хонаи умрро фароғатхонае пиндоштааст ва ба ин минвол «сутурвор» гулому асири аҳли хонадони хеш гашта форигбол аз дунёву ғофил аз диёнат раҳгум задааст:

*Сутурвор бад-ин сон гузоштам ҳама умр,
Ки бардагаштаи фарзандаму асири иёл [7, 89].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Инсон дар баробари чисм сохиби рӯҳ низ аст ва бо ин тафовут аз ҳайвон бартарият дорад, вагарна кору амалаш бо сутур созгор дорад ва ба назари чашми хирад мутобиқати феъли мардуму сутур саҳт беарзиш аст ва ин мувофақат интизому равнақи дунёро аз байн мебараад:

*Мардум, ки бо сутур мувофиқ бувад ба феъл,
Чун бингарӣ ба ҷаими хирад, саҳт бенавост [7, 104].*

Шоир зина ба зина ба қашфи вучуди худ ва маънои ҳаёт расида, ба хулосае меояд, ки тани аз обу хок таркибёфта, гарчанд мустаҳкам аст, оқибат буну решааш пӯсида хоҳад шуд ва тоби сутуни танро дошта наметавонад ва дар зоеъву талафшудани тан тардиде намемонад. Ӯ илочи иҷтииноб варзидан аз маҳвшавиро танҳо дар тоату ибодат мебинад:

*Табоевъ гар сутуни тан, сутунро ҳам бипӯсад бун,
Нагардад ҳаргиз он фонӣ, к-аи аз тоат занӣ фона [7, 96].*

Вале ибодату парастиши бандагон бояд аз рӯи сидку сафо ва самимияту бекудуратӣ амалий шавад. Шоир тоатfurӯшро ба шахсе, ки кори иҷбории бемуздро иҷро мекунад, монанд кардааст. Ӯ итминони комил дорад, ки тоати сусту заиф қабули даргоҳи Парвардигор наҳоҳад гашт:

*Накунӣ тоату он гаҳ, ки кунӣ сусту заиф,
Рост гӯй, ки ҳаме сухраву шокор кунӣ [7, 112].*

Шоир имони комил дорад, ки танҳо дин аст, ки на фақат ғизои рӯҳро таъмин мекунад, балки тани ҳаробро низ аз маҳвшавии муфочот эъмин медорад:

*Маро гуфт: Бигир инӯ бизӣ ҳурраму дилишод,
Агар танат ҳароб аст, ба динаши бикун обод [7, 101].*

Шоир бо такя ба аҳодиси набавиву оёти қуръонӣ ҷӯёи роҳе мешавад, то олами дарунии худро қонеъ созад, ба ботил нагаравад ва бо далелҳои қотеъву бурҷони возех ақидашро росих созад. Аз абёти зер роиҳаи имону эътиқоди шоир ба машоми ҷони аҳли ҳақиқат мерасад. Ҳаким Кисой гӯё аз олами ғайр овозе мешунавад, ки ин садо ўро роҳнамоӣ мекунад ва ба ӯ хитоб карда мефармояд:

*Мидҳам куну бистой касеро, ки Паямбар
Бистуду сано карду бад-ӯ дод ҳама кор.
Он кист бад-ин ҳолу кӣ будасту кӣ бошад,
Ҷуз шери Худованди ҷаҳон, Ҳайдари Каррор?
Ин дини ҳадиро ба масал доирае дон:
Пайгамбари мо марказу Ҳайдар ҳатти паргор.*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

*Илми ҳама олам ба Алӣ дод Паямбар,
Чун абри баҳорӣ, ки дуҳад сел ба гулзор [7, 86].*

Муҳаққиқи эронӣ Манучехри Оташӣ байд аз зикри абёти фавқ чунин хулоса мекунад: «Аҳамияти ин ашъор танҳо ба нафси ситоиш аз Имоми аввал ва домоди Пайғамбар нест, ки ба ҳар ҳол матлуби шииён (аз ҳар фирмӯз) будааст, аҳамияти он дар исмоили будани шоир аст. Ҷӣ гуна? ...Исмоилия ... мӯътакид буданд, ки динро зоҳиреву ботине аст. Зоҳири он бар умум ошкор мешавад то сабаби ҳидоят шавад. Ботини он розе аст сарбаста, ки назди Пайғамбар (с) буда ва ўонро ба Алӣ (а) суурда ва Алӣ (а) ба авлоди худ...» [87, 2].

Росихдамии шоир баръало муайян мегардад. Ба қавли муаллифи асари «Чиҳил ҷароғ», «шеъри Кисой саршор аз ҳикмат ва тамсил ва мабонии динӣ аст. Ҳонанда аз ашъори ўдармеёбад, ки ба Ҳудо ва рӯзи растоҳез ва Пайғамбар эътиқоди ростин дорад».

Шоир ба дарки мағҳуми эътиқод мерасад ва ҷӯи ақидаи ботинии худ мегардад ва онро дар ихлос бо Амиралмӯъминин Ҳайдар (а) дармеёбад ва дар талқину ташвиқи он камар мебандад. Бисёр ҷойи сарафrozист, ки қасидае дар шаъни Имом бо матлаи

*Фаҳм кун, гар мӯъминӣ, фазли Амиралмӯъминин,
Фазли Ҳайдар, Шери Яздон, Муртазои покдин [7, 92]*

аз Кисой дар шакли пурра то ба ин замон бозмондааст (тахлили пурраи онро дар қасидаи алоҳида ироа намудем).

Ҳаким Кисой бо истифодаи ифодаи «фаҳм кун, гар мӯъминӣ» дар байти фавқ он нафаронеро мухотаб қарор мегирад, ки аз дини Ислом огоҳ ва бо моҳияти он ошноянд. Агар мӯъминӣ, -мегӯяд шоир, - бояд камолу дониш, некӯю эҳсон ва афзалияти Амиралмӯъминин Алӣ (а)-ро дарку фаҳм кунӣ. Шоир бесабаб аз вожаи «фазл» дар аввали қасида ва он ҳам дар ҳаққи Ҳазрати Алӣ (а) истифода накардааст. Фазл яке аз сифоти илоҳист ва аз ин рӯ, шоир аз он ба ҳайси бисмиллоҳ дар ибтидои қасидаи худ истифодат намудааст. Шоир Алӣ (а)-ро бо лақабҳои Ҳайдару Шери Яздон ёд карда, ўро ҳамчун Муртазо, яъне баргузидаи покдин барои сӯҳбат ва хидмат сифот мебахшад.

Шоир Имомро болотару волотар аз адлу мӯчиби баҳшоиши гунаҳкорон доноста, ягона нафареро мешиносонад, ки байд аз Пайғамбар фозилтарину оқилтарин кас аст. Ў шинохтани фазли ўро дар баробари дигар аркони мусулмонӣ воҷиб мешуморад, чаро ки ў «Имомулматтақин», яъне пешвои кулли парҳезгорон мебошад.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Зеро Худованди карим ҳам дар Каломи шарифаш дар баробари вочибу фарз будани дигар аркони мусулмонӣ, олитарин сифати бандагонро парҳезгорӣ шумурдааст. Чунончи, дар сураи Ҳучурот, ояи 13 омадааст: «...Ҳар оина гиромитарини шумо назди Ҳудо парҳезгортарини шумо аст...»:

*Фазли он кас, к-аз Паямбар бигзарӣ, фозилтар ўст,
Фазли он рукни мусулмонӣ, Имомулмуттақин [7, 92].*

Шоир ба хуносae меояд, ки ягона роҳи начот домани авлоди Ҳайдар (а)-ро гирифтan ва дигар тарсу вахме аз тӯфон бояд надоштан аст. Зеро бо даровехтан ба киштии раҳоибахши фарзандони Ҳазрати Алӣ (а) аз тӯфони рӯзи Растворе натарсида, осудаҳол бош. Ишораи шоир ба ояи 103 аз сураи Анбиё будааст, ки омадааст: «Он тарси бузург онҳоро андӯхгин насозад ва фариштагон онҳоро пеш оянд, гӯянд: Ин ҳамон рӯз аст, ки ба шумо ваъда дода мешуд». Ҳамчунин мустафоди маъно аз ояи 89-уми сураи Намл аст, ки дар он Ҳудованд иблoғ медорад: «Ҳар ки некӣ биёрад, пас, ўро ҷазои беҳтар аз он бошад. Ва онҳо аз изтироби он рӯз эмин бошанд»:

*Домани авлоди Ҳайдар гиру аз тӯфон матарс,
Гирди киштий гиру бинишон ин фараъ андар пасин [7, 93].*

Шоир ахиран эълом медорад, ки агар пайваставу ҳамвора саъю кӯшиш бикуниву дар рӯза бошӣ ва аз хондани намози шабонарӯй пешонии худро захмдор созӣ, бидуни таваллои Алӣ (а) ва дӯстӣ бо оли ў, ва таваккул набастану тавассул начустан аз аҳли байт дӯзахӣ ҳоҳӣ буд ва аз ҷашмаи Тасниму биҳишти ҷовидонӣ баҳрае наҳоҳӣ бурд. Дар бораи ҷашмаи Тасним дар оёти 27 ва 28-и сураи Мутаффифин чунин омадааст: [27] «Ва оmezishi он аз (оби) Тасним бошад»; [28] «Ҷашмаест, ки аз он муқаррабони Ҳудо меошоманд»:

*Бе тавалло бар Аливу оли ў дӯзах турост,
Хору бетаслимӣ аз Тасниму аз хулди барин[7, 93].*

Шоир чун имонашро ҳувайдо карда аз муҳаббати худ ба хонадони Ҳазрати Пайгамбар (с) изҳор намуд, ба ситеz бо он нафароне, ки ба дил ғазабу душмании оли Набӣ (с) доранд, бармехезад:

*Ҳеч напзирӣ чун з-оли Набӣ бошад мард,
Зуд бихрӯшигу гӯй на савоб аст, ҳатосм.
Бегумон, гуфтани ту боз намояд, ки туро
Ба дил андар ғазабу душмании оли абост [7, 81].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Хулоса, шаффофу зулолтарин оинаи эътиқоди Ҳаким Кисоии Марвазиро, ки пайрави Рӯдакиву пешрави Носири Хусрав будааст, ашъори барҷоймонда аз ў ташкил медиҳад. Аз ишора ба бештари ашъори бозмондаи шоир бармеояд, ки эътиқоди мазҳабиро на ҳамчун суннати пешгузаштагон ва мероси бобоӣ қабул кардааст, балки он дар натиҷаи худшиносиву ақлгароии шоир камол ёфта, муҳаббати оли Набиву авлоди Алӣ дар дили ў росих гаштааст.

Китобнома

1. Амин Аҳмади Розӣ.Ҳафт иқлим. Бо тасҳехи Ҷаводи Фозил, ч.2. / Розӣ, Амин Аҳмад.-Техрон, 1332.-1443 сах.
2. Манучехри Оташӣ. Носири Хусрав, саргаштаи чаҳон ва табъидии Юмгон./ Оташӣ, Манучехр. – Техрон: Оҳанги дигар, 1386.-304 сах.
3. Маҳдии Дурахшон. Ашъори Кисоии Марвазӣ ва таҳқиқ дар зиндагонӣ ва осори ў. / Дурахшон, Маҳдӣ –Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1375.-140 сах.
4. Маҷмӯаи мақолот ва ашъори устод Бадеуззамон Фурӯзонфар. Ба қӯшиши Иноятуллоҳ Маҷидӣ. -Техрон: Интишороти Деххудо, 1351.
5. Муҳаммад Авғӣ. Лубоб-ул-албоб. Тасҳехоти ҷадид ва ҳавошиву таълиқоти Саид Нафисӣ. / Авғӣ, Муҳаммад. –Техрон: Ҳирмис, 1389.-1082 сах.
6. Муҳаммад Амини Риёҳӣ. Кисоии Марвазӣ: зиндагӣ, андеша ва шеъри ў. Чопи ҷаҳорум. / Риёҳӣ, Муҳаммад Амин. –Техрон: Интишороти илмӣ, 1373.-160 сах.
7. Муҳаммадбоқир Наҷафзодаи Борфурӯш. Кисоии Марвазӣ ва шеъри ў. / Борфурӯш, Муҳаммадбоқир Наҷафзода. –Қоимشاҳр: Риҷо, 1377.-224 сах.
8. Муҳаммад Муин. Таълиқоти «Ҷаҳор мақола». / Муин, Муҳаммад. –Техрон: Садои мусоир, 1388.-508 сах.
9. Ризоқулихони Ҳидоят. Мачмаъ-ул-фусаҳо. Ба қӯшиши Мазоҳири Мусафиф. Бахши дувум аз ҷилди аввал. / Ҳидоят, Ризоқулихон. –Техрон: Амири Кабир, 1382.
10. Розӣ, Абдулҷалили Қазвии. Ан-накӯ. Ба тасҳехи Мирзо Ҷалолиддин Муҳаддиси Урмавӣ./ Розӣ, Абдулҷалили Қазвии. –Техрон: Муаллиф, 1331. -252 сах.
11. Саид Нафисӣ. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ то поёни қарни даҳуми ҳичрӣ, ч. 1. / Саид Нафисӣ. –Техрон: Интишороти Фурӯғӣ, 1363.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

12. Ҳерман Этте. Таърихи адабиёти форсӣ. Бо тасҳеҳи Ризозода Шафак. / Ҳерман Этте. – Техрон: Тарҷума ва нашри китоб, 1356.
13. Чиҳил ҷароғ. Гузиниш ва шарҳи Муҳаммад Ҷаводи Шақурӣ. – Машҳад: Оҳанги қалам, 1389.-400 саҳ.
14. Шафеии Кадканӣ. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ, чопи сездаҳум. / Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1388.-732 саҳ.
15. Ян Рипко. Таърихи адабиёти Эрон. Тарҷумаи Кайхусрави Кишоварзӣ. / Ян Рипко. – Техрон: Интишороти Гутенберг ва Ҷовидон Хирад, 1370.

КИСАИ МАРВАЗИ И ЕГО ДУХОВНОЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ

Вопрос религиозной принадлежности поэтов персидско-таджикской литературы X века, отражённой в лирических произведениях, остаётся актуальным и в наше время. Автор, обращаясь к этой проблеме на примере стихов одного из известных поэтов Кисай Марвази, предпринимает попытку рассмотреть проблемы веры и философии средневековья с точки зрения современной науки. Статья посвящена анализу творчества Кисай Марвази, в частности эволюции его нравственных взглядов.

Ключевые слова: Кисай, поэзия, вера, вселенная, земная жизнь, мир, вера, Ислам, правда, Пророк, члены семьи Пророка.

KISAI MARVAZI AND HIS SPIRITUAL PERFECTION

The question of the religious affiliation of the Persian-Tajik poets of the 10th century, which was reflected in the lyrical works, remains important in our time. The author of the article, considering the problem on the examples of the verses of the famous poet Kisai Marvazi, attempts to scrutinize the question of the medieval philosophy and faith from the point of view of the modern science. The article is devoted to the studies of Kisai Marvazi's works, particularly to the evolution of his moral views.

Keywords: Kisai, poetry, faith, universe, world, believe, Islam, Prophet, the family members of Prophet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳоким Қаландаров – ходими қалони илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология; тел.: (+992) 93 489 26 26; е-майл: hokim k@mail.ru.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Сведения об авторе: Хоким Каландаров- старший научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 489 26 26; e-mail: hokim k@mail.ru.

About the author: Dr. Kalandarov Hokim Safarbekovich is a senior research fellow at the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan, ph.: (+992) 93 489 26 26; e-mail: hokim k@mail.ru.

УДК:524.3 (084)

«СУВАР-УЛ-КАВОКИБ»-И АБДУРРАҲМОНИ СӮФӢ – ШОҲАСАРИ АСТРОНОМИЯИ МУШОҲИДАВИИ АСРИМИЁНАГӢ

Маҳмудҷон Ҳолов
Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва
мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Ситорашиноси машҳури тоҷик Абулхусайн Абдурраҳмон ибни Умар ибни Мухаммад ибни Саҳл ас-Сӯфӣ ар-Розӣ 8 ё 13 декабря соли 903 (9 ё 14 мухаррами соли 291 ҳичрӣ-қамарӣ) дар шаҳри Райи наздикии Текрон таваллуд шудааст. Ӯ дар дарбори Азудуддавлаи Дайламӣ (солҳои ҳукмрониаш 949-983) зиндагӣ мекард ва шугли асосиаш шарҳи корҳои илмии юонониён дар илми нучум ва тарҷумаи осори онҳо ба забони арабӣ буд. Азудуддавлаи Дайламӣ Сӯфиро чун устоди риёзиёт ва ситорашиносии шаҳри Фирӯзободи вилояти Гур таъйин мекунад. Сӯфӣ дар расадхонаи шаҳри Гур пажӯҳишҳои ситорашиносии арзанде ба анҷом мерасонад, ки шуҳрати ўро меафзоянд. Сӯфӣ аз рӯи китоби Батламиюс «Ал-Миҷастӣ» кор карда, тасҳоҳоти зиёдеро бар рӯи феҳристи ситорагон ва таҳминҳои марбут ба равшанӣ ва қадри онҳо анҷом дод, ки ағлаби онҳо бо натиҷаҳои муҳосиботи Батламиюс тафовути ҷашнгири доштанд.

Сӯфӣ соли 335 ҳ.к. / 946-947 ба шаҳри Динавар, ки 30 километрии шимолу шарқии Кирмоншоҳ воқеъ буд, меояд. Дар он ҷо ӯ дар ҳӯҷраи мунаҷҷими шинохта Абӯҳанифа Аҳмад ибни Довуди Динаварӣ (такр. 820-895) мезист, ки дар боми он расади қавокиб карда буд. Сӯфӣ аз натиҷаҳои илмии Динаварӣ истифода карда, ҳатоғиҳои онро низ ошокоро баён мекунад. Соли 337 ҳ.к. / 948-949 Сӯфӣ дар Исфаҳон бо мунаҷҷим Абулғазл Муҳаммад ибни

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Хусайн оид ба ситорагони дар устурлобхо нақшшавандада баҳси илмий мекунад. Сүфий инчунин дар Рай ва Шероз корҳои илмий ба анҷом расонида, дар дарбори Азудуддавла (949-983) мунаҷҷим буд.

Рисолаи Сүфий «Китоб сувар-ул-кавокиб ус-события» ё «Сувар-ул-кавокиб» («Пайкарҳои ситорагон») [1] ба гуфтаи яке аз бузургони таърихи илм Ҷ. Сартон «...шоҳасари астрономияи мушоҳидавии асримиёнагӣ» мебошад [2,666]. Сүфий ин асарро ба Азудуддавлаи Дайламӣ баҳшидааст. Он тақрибан соли 965 ба анҷом расонида шуда, феҳристи 1017 ситорагон ва 48 бурҷи осмони сторазорро дар бар мегирад. Сүфий асоси натиҷаҳои расади худро китоби «Ал-Миҷағтій»-и Батламиюсро интиҳоб мекунад, ки он замон ҷанд тарҷума, тасҳех ва ташрҳи арабии он мавҷуд буд. Дар китоб Сүфий натиҷаҳои расади олимони пешинаи араб ва юнониро зери тозиёнаи танқид гирифта, натиҷаҳои расади худро меорад.

Дар пешгуфтори китоби худ Сүфий менависад: «...ёфтам бисёре мардумро, ки дар талаби маърифати кавокиби события ва мавзеи ҳар як аз фалак ва сувари ситорагон ҳавз мекунанд. Ва эшон ду гурӯҳанд: гурӯҳи аввал ҷамоатеанд, ки бар тариқаи мунаҷҷимон мераванд (яъне пайрави назарияи Батламиюсанд, М.Х.) ва аммо гурӯҳи дуввум ҷамоатеанд, ки бар тариқаи араб мераванд (яъне ба анъанаҳои қадимаи ситорашиносони араб такъя мекарданд, М.Х.)» [1,13]. Гурӯҳи аввал маълумотро аз кура (глобус)-ҳое мегирифтанд, ки дар онҳо тасвири буруҷ бо тасвири ситорагон дар осмон мувоғиқат мекард, лекин дақиқии арзу тӯли ситораҳо шубҳаангез буд. Сүфий ба кураҳо эътимод надошт, чунки онҳоро «рассомоне» соҳтаанд, ки худ арзу тӯли ситораҳоро надониста, онро чи тавре ки дар китоб (яъне зичҳо) ёфтаанд, ҳамон тавр нақш кардаанд: «...ва муаввали эшон бар кураҳои мусаввар аст аз амали қасоне, ки кавокибро ба таъйин нашинохтаанд ва эътимод кардаанд бар он чи дар кутуб ёфтаанд аз тӯлу арзи ҳар як ва ба он мӯҷиб онро бар кура нақш кардаанд, бе онки бар хато ва савоби он воқиф шудаанд».

Асоси зичҳои он замонро «Ал-Миҷағтій»-и Батламиюс ташкил медод ва муаллифони он зичҳо ба қавли Сүфий «...даъво кардаанд, ки он кавокибро расад кардаем ва мавзеи ҳар як бишноҳта ва эшон бар расади кавкабе ҷанд машҳур ба камтар аз ҳавосу авом онро донанд ...ва мавзеи ҳар як дар вақти расади хеш исбот кардаанд ва ин кавокиб ҳамон аст, ки Батламиюс гуфтааст, ки: «тӯлу арзи ҳар як расад кардаам» ва дар китоби худ, ки маъруф аст ба «Миҷағтій» сабт кардааст».

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Сүфӣ исбот кард, ки дар зичҳо ва рисолаҳои мунаҷҷимони гузаштаву мусоир дар тӯлу арзи ситораҳо хато ҳаст. Сабаби аввал он аст, ки пас аз расади Батламиюс вақти зиёде гузашта, мавқеи ситораҳо тағиیر ёфтаанд ва тартибдиҳандагони зичҳо бояд ин далелро ба инобат мегирифтанд: «...ин кавокиб дар муддате, ки аз таърихи расади Батламиюс то вақти расади эшон ҳаракат карда буданд ва бар тӯлҳои дигар кавокиби события, ки дар ҷадовили китоби Батламиюс сабт аст, афзудаанд ва атволу урузи бисёре, аз он ҷумла ба дақиқае ҷандак зиёdat ва нуқсони ҳаракот дар муддати мазкур миёни расади эшон ва расади Батламиюс муҳолиф афтодааст» [1,14]. Сабаби дуввум камбудии хаттоту тарҷумонҳое, ки асари Батламиюсро ба забони арабӣ хато тарҷума ва рӯйбардорӣ кардаанд: «...мо нусхаҳои бисёр аз китоби «Миҷастӣ» тааммул кардааем ва дар бисёр кавокиб миёни он нусхаҳо ихтилоф ёфта». Ин ихтилофҳоро ба қавли Сүфӣ танҳо бо расади тозаи тӯлу арзи ситораҳо метавон бартараф кард. Сүфӣ нишон дод, ки ҳатто мунаҷҷимони машҳур, ба монанди Алӣ ибни Исо ал-Ҳарронӣ (а. IX), Баттонӣ (850-929) ва Уторид ибни Муҳаммад (а. X) худ расад накарда, натиҷаҳои хаторо аз нусхаҳо рӯйбардор кардаанд: «...Бо он ки эшон он кавокибро ба таъйини худ нашинохтаанд ва Баттонӣ ва Уторид ва гайри эшон аз ҷумлаи ин тоифаанд, ...ва чун он кавокибро дар китоби Баттонӣ ва арсаде, ки даъво кардааст, талаб кардаем, ҷунон ёфтам, ки ҳар кавокибро, ки дар нусхаҳои муҳталиф оварда буданд ва агарчи кам ихтилофе буд, исқот карда буд».

Сүфӣ инчунин тартибдиҳандагони ҳаритаи осмони ситоразорро, ки ба анъанаҳои қадимаи ситорашиносии араб такия мекарданд, зери тозиёнаи танқид қарор додааст: «...Ва аммо ғурӯҳи дуввум ҷамоатеанд, ки бар тариқаи араб мераванд дар маърифати анво ва манозил ва навии сукути манзили Қамар бошад, яъне ғурубаш дар вақти тулӯи субҳ ва ҳар навое наздики араб мавсими ҳолати маҳсус бошад аз аҳволи ҳаво, монанди борону бод ва сармову гармо ва муаззами илми нуҷум ва маърифати кавокиб наздики эшон бар маърифати манозил ва анво муқаддар бошад ва маъмул, ин ғурӯҳ дар ин тариқа бар китобҳое ёфтам, ки дар ин маъонӣ таълиф кардаанд» [1,16].

Боз Сүфӣ менависад: «...Ва дар китобҳои эшон ва хосса дар китоби анво дар ҳикояте, ки аз араб ва ровиёни эшон бозгуфтаанд аз сифати манозил ва дигар кавокиб, ки эроди он муқтазо ба

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

тавили китоб бошад бефоида, ба қасирхое ва халалхое дидам, ки фасоди он зоҳир буд» [1,23].

Аз ин сабаб ў ба навиштани китоби худ шурӯй мекунад: «Борҳо азм кардам бар ҷамъи китобе дар қашфи он халалҳо ва баёни он тақсир ва ҳар навбат ба сабаби ҳар гунна аҳволу иштиғол футуре дар роҳ меомад, ки маро аз он мурод бозмедошт. То он гоҳ, ки Ҳудои таъоло маро ба хидмати малики ҷалил Азудуддавла Абушучоъ ибни Рукнуддавла Абиалий мушарраф гардонид. Ва ўро бар ман ба мӯчиби он, ки маро дар силки ҳадаму ҳашами худ мунтазам кард, ҳаққи неъмат событ шуд ва ман низ тамаккуни ў дар фунуни улум ва бастати ў дар аснофи маориф ва иқболи ў бар умуми уламо ва эҳсони ў бо кофҳаи фузало мушоҳида кардам ва дидам, ки зикри аҳволи кавокиб бисёр мекард ва ба истинкофи мавоқеи эшон аз суратҳо ва мавозеъ аз бурӯҷ ба тарики расад ва аён моил буд ва дар хидмати ў касеро наёфтам. ... Пас чун ҳол бар ин ҷумла буд воҷиб донистам, ки ба ин маҳдум тақарруб қунам ба таълифи китоби ҷомеъ, ки муштамал бошад бар васфи ин ҷиҳилу ҳашт сурат ва бар кавокиби ҳар сурате ва адади он кавокиб ва мавқеи ҳар як аз сурат ва мавзеаш дар тӯл аз фалакулбуруҷ ва бар ҳасри ҳамаи кавокибе, ки расад кардаанд аз ҷумлаи он чи бар фалак аст, чи ончи аз нақши сурат ва чи ончи ҳаволии сувар аст ва на аз нақши сувар аст».

Сӯфӣ натиҷаҳои таҳқиқоташро дар китоби «Сувар-ул-кавокиб» аз рӯи соҳтори зерин баён мекунад. Дар ибтидо ҳар як бурҷ дар алоҳидагӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Сипас мулоҳизаҳои танқидӣ нисбати тӯлу арз, қадр ё равшаной ва ранги ситорагон ва дар хотима натиҷаҳои расади худи ў оварда мешаванд. Пас аз он ў бурҷҳои юонониро бо бурҷҳои қадимаи арабӣ муқоиса карда, номи ҳар як ситораро бо юононӣ (аз рӯи китоби Батламиюс) ва арабӣ меорад. Сӯфӣ дар охир ду намуди тасвири бурҷро (дар осмон ва кура) меорад, ки онҳо тасвири ойинавии яқдигаранд. Дар ин бора ў менависад: «...Ва аз ҷиҳати он, ки ин суратҳоро чун ба кура нақш қунанд, тақоруб ояд, чи мо ба кура аз боло менигарем. Пас он чи бар рости сурат бошад, бар ҷап бибинем ва он чи бар ҷап бошад бар рост. Ва бар осмон ба хилоғи он бинем, чи аз анҷаруни кура менигарем ва аз шеби сурат ба боло. Тасвири ҳар сурате дубора кардем. Яке бар он вачҳ, ки бар кура афтад ва дигар бар он вачҳ, ки бар осмон бинанд, то илм ба

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

ҳар ду ҳосил шавад. Ва бар касе, ки ин сувар бар кура бинад ва бо он чи бар осмон бинад, мухолиф ёбад, мултабас нашавад. Ва агар хоҳем, ки аз он сурат, ки ба ҳасби кура карда бошем, ҳамон сурат чунонки бар осмон бошад, мушоҳида кунем, варақи дафтар баргардонем ва аз дигар ҷониб дар он тааммул кунем, то бар он чумла бубинем, ки бар осмон бошад» [1,30].

Дар охир Сӯфӣ ҷадвали арзу тӯли эклиптикӣ ва қадри ситораҳоеро, ки шомили бурҷанд, меорад. Ин ҷадвал барои 1 октябри соли 964 ҳисоб карда шуда, претсессия баробари 1° дар 66 сол ҳисобида, тӯлҳои ситораҳое, ки Батламиюс овардааст, ба $12^\circ 42'$ афзудааст. Бузургии қадри ситораҳои дар ҷадвал овардашуда натиҷаи расадҳои Сӯфианд ва ў 36% қадри ситораҳои китоби Батламиюсро тағйир додааст. Гайри ин ў қадрҳои ситоравии 5-6 ва 6-7-ро ҷорӣ карда, равшаноии аниқи ситораҳоро додааст. Ин ҷо бояд зикр кард, ки мушоҳидаҳову расади Сӯфӣ бо ҷашми гайри мусаллаҳ буданд.

Навоварии дигари Сӯфӣ ин аст, ки ҳаритаи осмони ситоразори юнониро бо арабии қадим муқоиса мекунад. Ў ҳар як аз 48 бурҷи осмонири алоҳида баррасӣ намуда, номи арабии ситорагони бузургро меорад ва бурҷҳои дар китоби анво бударо тавсиф медиҳад.

Дар Аврупо тарҷумаи китоби Абдурраҳмони Сӯфӣ «Сувар-ул-кавокиб» бори аввал дар Испания солҳои 1256 ва 1276 дар замони салтанати шоҳи Кастилия Алфонси X (1252-1284) ба вуқӯъ пайваст [3,37]. Ин китоб то асри XVI дар Аврупо китоби рӯимизии мунаҷҷимон буд. Пас аз соҳтмони телескопҳо расаду мушоҳидаи дақики ситорагон амалӣ гардид ва ба натиҷаҳои Сӯфӣ тағйирот ворид карда шуд.

Аҳамияти рисолаи «Сувар-ул-кавокиб» боз дар он аст, ки Сӯфӣ дар он ҷонд қашфиётҳои бузурге дар илми астрономия (бахусус дар қашфи ситорагони дуқӯша, туманнокиҳо ва галактикаҳо) кардааст ва пас аз гузаштани асрҳо онҳо тасдиқи худро ёфтаанд.

Масалан, дар тавсифи бурҷи Барсовуш Сӯфӣ менависад: «...Кавокиби аввали он латҳаи саҳобе аст, ки ба пораи меғе монад ва бар рони Ноқа аст, чунонки дар сафи Зотулкурсӣ гуфта омад ва ў бар тарафи дасти рости сурат аст». Ҳоло он туманнокӣ ё кластери NGC 869 ва NGC 884 номида мешаванд.

Туманнокии M44 (NGC 2632)-ро, ки дар бурҷи Саратон воқеъ аст, Сӯфӣ дар китоби худ чунин овардааст: «...Кавқаби аввал

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

латхай мегшакл аст, ки чаҳор кавкаби ба яқдигар наздик ба ў муҳит аст ва латха дар миёни ҳар чаҳор. Ду аз он дар пеши латха ва ду дар паси ўянд».

Туманнокии M7 (NGC 6475)-ро, ки дар бурчи Ақраб воқеъ аст, дар китоби «Сувар-ул-кавокиб» чунин омада: «...Ва аммо он се кавкаби хориҷи сурат. Аввал кавкабе аст дар паси Шавла ва дар паси кавкаби нуздаҳум, ки бар ҳарзаи ҳафтум аст, аз асгари қадри чаҳорум ва Батламиюс ўро саҳобе шумарда...».

Астеризмҳои Nu1 ва Nu2-ро дар бурчи Ромӣ (Қавс) Сӯфӣ чунин тасвир мекунад: «...Ва ҳаштум кавкаби саҳобӣ аст ва бар ҷашми Ромӣ аст ва дар шимоли шашум аст ба миқдори ду газ». Астеризмҳои Lambda Phi1 ва Phi2 дар бурчи Ҷаббор дар китоби «Сувар-ул-кавокиб» ин тавр шарҳ медиҳад: «...Кавкаби аввал аз ў он саҳобе аст, ки бар мавзеи сар аст ва он се кавкаби ҳурди ба яқдигар наздик аст, бар шакли мусалласи ҳурд».

Тарокуми ситоравии Collinder 399 ё кластери Броки дар бурчи Рӯбоҳақ, ки Сӯфӣ қашф кардааст, дар китобаш чунин тавсиф медиҳад: «...Ва кавкаби нуҳуму даҳуму ёздаҳуму дувоздаҳуму сездаҳуму ҷаҳордаҳумро, ки ҳар шаш бар ҳатти муқаввасанд, дар паси он саҳобе, ки бар ҷашми Ромӣ аст, «Қалода» хонанд ва «Қалоиз», яъне шутурони модаи ҷавон. Ва бисту сеном бар тарафи дасти чапи добба аст, яъне сутур, ки нимаи охири сурат аст, дар зери кавокиби Иклили Ҷанубӣ, дар ҷиҳати шарқӣ аз Иклил ва моил ба ҷануб миқдори ду газу ним. Аз асгари қадри ҷаҳорум ва Батламиюс мутлақан аз [қадри] дуввум оварда. Ва ў кавкаби музъаф аст, чи наздики ў кавкабе аст муносики ў, ки ўро музъаф гардонидааст. Бар устурлобҳои ҷанубӣ нақш кунанд ба занни он, ки аз қадри дуввум аст ва ўро «Арқуби Ромӣ» хонанд».

Галактикаи спиралшакли M31 (NGC 224)-ро, ки дар бурчи Андромеда воқеъ аст, Сӯфӣ ин тавр тасвир мекунад: «...Ва аммо араб ду сатр ёфтаанд аз кавокиб, ки муҳитанд ба сурати моҳии бузург дар зери синаи Ноқа, баязэ аз кавокиби ин сурат ва баязэ аз кавокиби сурати моҳии шимолӣ аз он ду моҳӣ, ки Батламиюс дар қисми дувоздаҳум аз буруҷ овардааст ва ибтидои ҳар ду сатр аз наздики латҳай саҳобе аст, муносики кавкаби ҷаҳордаҳум аз ин сурат. ... Ва сатри дуввум аз наздики латҳа берун ояд бар он се кавкаб, ки болои изоранд, яъне ҷаҳордаҳуму сездаҳуму дувоздаҳум, ки найири бузург аст, бар ҷанби сурат бигзарад ва бар ҷанби

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

мутааххир аз Самакай Шимолӣ бигзарад, то ба дунбол бо сатри аввал расад».

Кластери IC 2391-ро Сӯфӣ дар соли 964 дар бурҷи Сафина қашф карда, дар қитобаш чунин тасвир кардааст: «...Ва болои сию ҳафтум бар бӯъди як газ кавкаби саҳобӣ аст». Танҳо 11 феврали соли 1752 ба Николай Луи де Лакайл муюссар шуд, ки онро дубора қашф кунад.

Наҳустин ишора дар бораи Абри Магелании Бузург дар қитоби «Сувар-ул-кавокиб» дар соли 964 омодааст ва Сӯфӣ онро «Ал-Бақар» номидааст: «...Ва қавме гуфтаанд: «дар зери Сұхайл ду кавкаб аст, ки қадамҳои Сұхайланд ва дар зери қадамҳои Сұхайл кавокиби равшани сапед аст, ки ба Ироқ набинанд ва на бар матни Наҷд аз вилояти араб. Ва ахли Тиҳома, ки онро набинанд, «Бақар» хонанд он кавкабро. Ва Батламиюс аз ин ҳеч нагуфта ва мо надонем, ки ин сухан ҳақ аст ё ботил».

Абдураҳмони Сӯфӣ 8 Муҳаррами 376 ҳичрӣ-қамарӣ/ 25 майи соли 986 дар шаҳри Шероз дида аз ҷаҳон пӯшт ва дар ҳамон ҷой ба ҳоҳ супурда шуд.

Қитобнома

1. Абдураҳмони Сӯфӣ. Сувар-ул-кавокиб. Тарҷумаи Хоҷа Насираддини Тӯсӣ./ Абдураҳмони Сӯфӣ. -Техрон: «Қакнус», 1381. – 279 саҳ.
2. Sarton G.I. Introduction to the history of science. Vol.1. Wash. (D.C.), 1927.
3. Матвиевская Г.П. Абд ар-Рахман ас-Суфи. 903-986. /Г.П. Матвиевская. – М.: Наука, 1999. – 100 с., ил.

«СУВАР-АЛ-КАВАКИБ» АБД АР-РАХМАНА АС-СУФИ – ШЕДЕВР СРЕДНЕВЕКОВОЙ НАБЛЮДАТЕЛЬНОЙ АСТРОНОМИИ

В статье приведены сведения о жизни и научной деятельности выдающегося таджикского астронома – Абд ар-Рахман ас-Суфи (903-986) и его главного труда «Сувар-ал-кавакиб» («Изображение звёзд»). Эта книга по выражению одного из крупнейших историков науки Дж. Сартона, является «шедевром средневековой наблюдательной астрономии», и содержит каталог 1017 звёзд с подробным описанием 48 созвездий. Показано, что ас-Суфи

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

критически пересмотрел и уточнил данные древнегреческих и арабских ученых-предшественников относительно карты звёздного неба, опираясь при этом на собственные наблюдения. Проводя свои наблюдения невооруженным глазом, ас-Суфи открыл ряд туманностей, кластеров, двойных звёзд и спиральную галактику, которые через несколько веков были вновь открыты в Европе с помощью телескопа.

Ключевые слова: ас-Суфи, «Сувар-ал-кавакиб», Клавдий Птолемей, «Алмагест», астрономия, каталог звёзд, созвездия, глобус.

“SUVAR-AL-KAWAKIB” OF ABD-AL-RAHMAN AI SUFI – A MASTERPIECE OF MEDIEVAL OBSERVATIONAL ASTRONOMY

This article provides information about the life and scientific work of the outstanding Tajik astronomer – Abd-al-Rahman Al Sufi (903-986) and his main work “Suvar-al-Kawakib” (“Book of Fixed Stars”). This book according to the expression of one of the greatest historians of science G. Sarton is “a masterpiece of medieval observational astronomy”, and contains a catalog of 1017 stars with a detailed description of 48 constellations. It is shown that Al Sufi critically revised and clarified the details of ancient Greek and Arab scholars-precursors on the star map, relying on his own observations. Through his observations with the naked eye, Al Sufi has discovered a number of nebulae, clusters, double stars, and a spiral galaxy, which were rediscovered in Europe with a telescope after a few centuries.

Keywords: Al Sufi, “Suvar-al-Kawakib”, Claudius Ptolemy, “Almagest”, astronomy, catalog of stars, constellations, globe.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Махмудҷон Шариповиҷ-ходими пешбари илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ; номзади илми математика, тел.: (+992)903-05-00-28. E-mail: mkholov@rambler.ru.

Сведения об авторе: Холов Махмуджон Шарипович – ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан, кандидат физико-математических наук. Тел.: (+992)903-05-00-28. E-mail: mkholov@rambler.ru.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Information about the author: Kholov Mahmudjon Sharipovich - leading researcher at the Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Candidate of physical and mathematical sciences. phone: (+992) 903-05-00-28. E-mail: mkhlov@rambler.ru.

УДК:891.550.09-1+891.550.092

ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРОИ МУҲТАРАМ – МАНБАИ МУҲИМ ДАР ОМӮЗИШИ АДАБИЁТИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Маҳмадёр Шарифов

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Тазкира асарест, ки дар он навъе аз маълумоти адабӣ, ё навъе аз хотира ба тариқи умумӣ дарҷ мегардад. Ин навъи хотиранависӣ дар гузашта бо зарурати сабти асноди таърихӣ ва адабӣ сурат гирифта, барои аҳли адаб дар донистани ҳолу аҳвол ва осори шоирон сарчашмаи хеле муҳим маҳсуб мешуд. Аз ин чост, ки дар ҳар асрӯ замон ашхосе пайдо мешуд, ки умр ва фаъолияти адабии ҳудро ба ҷамъоварии маводи зарурӣ ва таълифи тазкира мебахшид. Таълифи тазкира назди аҳли адаби замон ва баъдомадагон низ осори муҳими адабӣ арзёбӣ мешуд. Ҳарчанд муаллифи тазкира осори дигаре низ дошта бошад ҳам, ӯ бештар ҳамчун муаллифи тазкира дар хотирҳо мемонд. Дар таърихи фарҳанги мардуми тоҷик ҷандин намуд тазкираҳо мавҷуд аст, ки тазкирии шоирон ғарози мақолаи мост.

Тазкирае, ки мо дар ҳусуси он сухан рондани ҳастем, Тазкират-уш-шуарои Мӯҳтарам аст. Ин сарчашма ба қалами донишманде тааллук дорад, ки дар нимаи дувуми асри 19 ва оғози асри 20 (соли вафоташ 1920) умр ба сар бурдааст. ӽ тазкираашро бо фармони Амир Абулаҳадҳон [4,15], ки ҳуд дӯстори илму адаб буд, таълиф намудааст.

Муаллиф Мулло Муҳаммад Нематуллоҳ валади Қози Шарафуддин ёд шуда, баъди ба дарбор ҷалб шуданаш аз таҳаллуси қаблиаш - «Нозӯк» даст кашида, бинобар соҳибэҳтиром гардиданаш, таҳаллусашро ба таҳаллуси Мӯҳтарам иваз намудааст[6].

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Ҳарчанд аз осори шеърии ў намунаҳои пароканда дар баёзу тазкираҳои ҳамасрон ва инчунин дар тазкираи худаш низ мавҷуд бошад ҳам, [3,322-325] лекин ў маҳз бо таълифи ҳамин тазкирааш шӯҳрат пайдо кардааст. Таълифи ин асар, назар ба гуфтаи гуфтаи худи муаллиф, аз соли 1903-1904 оғоз гардида, то дами вафоти ў – соли 1920 давом ёфтааст. Тазкираи мазкур баъд аз вафоти муаллиф дар шакли нотамон монда муддате дар китобхонаи “Шӯрои”-и шаҳри Бухоро нагаҳдорӣ шудааст. Китоби мазкур тавассути ҳодими ҳамон даргоҳ ба дasti яке аз равшанфикрони давр Мирзо Муҳаммад Шарифи Маҳдум, мутахаллisis ба Садри Зиё мерасад. Садри Зиё аз рӯи ин нусха нусхай дигар бардошта, онро таҳrir мекунад, чанд шоирро аз тазкира берун карда ва боз қисматеро илова мекунад [5].

Тазкираи Мӯҳтрам соли 1976 бо тасҳех ва муқаддимаи Асғар Чонфидо ва “Дебоча”-и устод Камол Айнӣ тавассути идораи нашриёти “Дониш” дар шаҳри Душанбе ба табъ расидааст[7] Назар ба қавли муҳаққиқ ва муаллифи “Дебоча” нусхай ягонае, ки дастнависи муаллиф буд, ҳамон асарест, ки олим ва хаттоту шоир Садри Зиё онро аз китобхонаи “Шӯрои”- Бухоро тавассути дӯсташ дастрас намуда будааст. Нусхай аввал нусхай дастнависи муаллиф буда, таҳти рақами 2252/2 дар захираи дастнависҳои шарқи Акеадемияи улуми Ҷумҳурии Ўзбекистон нигаҳдорӣ мешавад [4]. Нусхай дуввум бошад, таҳти рақами 394 дар Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон махфуз аст[5].

Аз натиҷаи кори муҳаққиқ ва иловаҳои котиби нусхай дуввум, яъне Садри Зиё чунин бармеояд, ки вай дар мавриди нусхабардорӣ ба нусхай асл таҳрири ҷиддӣ ворид намуда, 16 нафар шоирро аз нусхай берун карда, абёти зиёди ашъори арабиро аз нусхай партофтааст. Вай 59 шоири ба тазкира вориднашударо илова намуда, аз ҷараёни ҳаёт ва ҳунари шоириашон маълумоти нодире овардааст.

Аз мутолиаи тазкира чунин таассурот ҳосил мешавад, ки ин асари ёддоштии адабӣ, дар худ натанҳо маълумоти пароканда ва осори муайянӣ шоиронро дар бар дорад, балки дар он баъзе мавод оид ба воқеаҳои таъриҳӣ ва ё далелҳои барои таърихи адабиёт муҳим низ дарҷ гардидааст, ки барои равшан намудани баъзе фазои норавшани таъриҳӣ кӯмак мекунад. Хулоса аз муҳтавои

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

тазкира бармеояд, ки он ҳамчун Тазкират-уш-шуаро дар ёддошти рӯзгори шоирон ва маҳорату маҳсули адабии онҳо баҳс мекунад.

Тазкираи Мұхтарам низ ба тариқи маъмулӣ бо ҳарфи алиф (׀) бо таҳаллуси Аҳмад оғоз ёфта дар ҳарфи қоф (ڧ) ба итном мерасад. Баъд аз ин, қисмати “Илҳоқ” ҳамроҳ шуда, аз ҳарфи алиф (׀) то ҳарфи ё (ۑ) давом мекунад. Хонанда дар мавриди мутолиаи асар ҳам аз адабиёти машхури давр маълумот мебардорад ва ҳам аз адабони каммаълуму номаълум огоҳӣ пайдо мекунад. Чунончи дар ин тазкира Мұхтарам аз хусуси Аҳмади Дониш, Шоҳин, Садри Зиё, Тошҳоча Асирий, Аҳмадчони Ҳамдӣ ҳам ҳикояту ривоятҳо оварда, аз ашъори эшон намунаҳо ҳозир мекунад, ки хатти хуш дошта ҳамчун котибони хушнавис низ номвари замон ба ҳисоб мерафтанд. Дар баробари ин, бояд илова намуд, ки як ҷиҳати бисёр муҳими тазкиранигорӣ ин аст, ки муаллифи тазкира дар мавриди тавсифи хусусиятҳои алоҳидай ин ё он шоир ба эҷодиёти вай аз назари зебошиносӣ назар намуда, аз хусуси ҳусн ва қубҳи он изҳори назар мекунад ва ба ин ё он шеъри шоир баҳо муносиб доданий мешавад. Дар ин мавврид, бисёр кам иттифоқ меафтад, ки тазкиранавис афкори интиқодиашро боғаразона ифода карда бошад. Аксари тазкиранависон дар мавриди баҳо додан, насри мусаччаъ ва санъати ҷазилро истифода намуда, дар заминаи ном, таҳаллус ва касбу пешааш тавакқуф менамояд ва бо суханбозиҳову истифода аз илми баёну маонӣ ҳунари шоирӣ ўро тарҷеҳ медиҳанд. Дар аввал чунин менамояд, ки ҳамаи ин сифатчиниҳо ба яқдигар монанданд. Вале дар мавриди мулоҳиза ва муқояса маълум мегардад, ки баъзе аз муаллифони тазкираҳо вобаста ба истеъдод ва шуҳрати шоир амал намуда, ин сифату тавсифҳоро хос баён мекунанд. Тазкираи Мұхтарам низ дар пайравии ҳамин анъанаи тазкиранигории гузаштагон таълиф шудааст. Услуби нигоришаш то андозае услуби тазкиранигорони чанд аср муқаддамро ба хотир меорад. Масалан, услуби нигориши тазкираи Лубоб-ул-албоб (асри XIII) [1] ба он бисёр монанд аст.

Муаллиф, яъне Мұхтарам дар рафти таълифи тазкирааш дар бораи ҳаёт ва фаъолияти худ камтар тавакқуф намуда, аз хусуси ҳаёти шахсиаш маълумоте наовардааст. Аммо котиби нусхай дуввум Садри Зиё дар қисмати илова дар қатори 59 шоири илова намудааш аз Мұхтарам низ ёд намуда [саҳ. 322] ўро ғайри ҷашмдошт бо сифатҳои ноҳуш сифатчинӣ мекунад, ки гумон аст, ки шояд ин ҷавоб ба гуфтаҳои Мұхтарам бошад. Чуноне ки маълум

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

мешавад Мухтарам низ дар мавриди таҳрири фасли Зиё [нусхаи чопӣ , 214] ҳусни таъбирро комилан риоя нанамудааст. Вале чуноне, ки устод Муҳаммадҷон Шукуров қайд меқунад ин ду адиб дар асл бисёр дӯстони қарин буда [2,25], шояд бо мақсади шуҳӣ яқдигарро бо нози бародарона танзи малех карда бошанд.

Бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки тазкираи Мухтарам дар омӯзиши адабиёти охири асри асри XIX ва ибтидои асри XX яке аз манбаъҳои бисёр муҳим ба ҳисоб рафта, чӣ барои муҳаққиқони соҳаи таърих ва чӣ барои адабиётшиносон ва дӯстдорони шеъру адаби тоҷик ҳамчун сарчашами муҳими адабӣ хизмат меқунад. Боз як хидмати тазкиранигор – Мухтарам ва ҳаммуалифи муҳаррири асараш Садри Зиё дар ин аст, ки онҳо бо вуҷуди мушкилиҳои зиёд тавонистанд, ки аз ҳусуси ҳаёт ва фаъолияти 176 нафар адиб, олим, шоир, ҳаттот ва котибони номвари замони номбаршуда, маълумот ҷамъоварӣ намоянд ва он ғанҷҳои парешонро ба тариқе, ки тартиби нигориши тазкира тақозо меқунад ҷо ба ҷо намоянд. Дар тазкира дар мавриди шарҳи ҳоли шоирону олимони машҳур аз эҷодиёти онҳо намунаҳои зиёде мисол оварда мешавад. Инчунин, дар ин асар аз ҳусуси осори шоироне низ маълумот дарҷ гардидааст, ки тазкиранигорон аз эҷодиёти онҳо як ва ё ду байт пайдо кардаанду бас. Ба ҳар сурат тазкираи мазкур дар мақоми худ асари таърихиву адабии нодир маҳсуб аст.

Инак, намунае чанд аз эҷодиёти шоироне, ки осорашон дар ин тазкира зикр шудааст. Баъзе аз ин ашъор бори аввал бо ҳатти кирилӣ нашр мегардад.

Аҳмади Дониш

*Эй он ки ба қудрату иродат фардӣ,
Май хостанам аз адамам овардӣ.
Он кун ки ҷуз аз даргаҳи ту норам рӯй,
Мансанд маро ба заммати номардӣ [6,129].*

*Дунёи данӣ, ки мартаъи ғовон аст,
Ҷои гуқону маҷмаъи девон аст.
Ғайри Ҳақу кори ҳақ дар ин дайри ҳароб,
Ҳар кор кунӣ ба гарданат товон аст [6,129].*

*Дар пушти рақам тақтуби ном,
Аз ҳубби ҳаёти мустаор аст.*

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

*Яъне, ки чу ман наям ба маҳфил,
Номам ба миёна ёдгор аст [6,129].*

Шамсиддини Шоҳин

*Моҳе, ки чатри меҳр бувад соябони ӯ,
Дил дар рикоби ҷон давад андар инони ӯ.
Аз ҷашми ӯ касе нахӯрад бар ба ҳечваҷҳ,
Илло ба ранги сурма шавад устухони ӯ.
Сарви баланди ёр, ки тубӣ аз ӯст паст,
Ё раб қадом хулд бувад бӯстони ӯ.
Эй он ки Ҳизр дам занад аз ҷашмаи ҳаёт,
Ҳатти лаби ту мӯҳр ниҳад бар даҳони ӯ.
Тутӣ гар аз лаби ту бубинад шакар дар об,
Оташ шавад зи рашик шакар дар даҳони ӯ.
Шеъри равони ман, ки пас аз марг ҳар кӣ дид,
Гӯяд ҳазор раҳмати Ҳақ бар равони ӯ.
Шоҳин, ки сити шаҳпари маънӣ ба ари бараф,
Аз пештоқи сидра сазад ошиёни ӯ [6,129].*

Зуфархон Ҷавҳарӣ

*Мурдам аз ҳасрат, ки мебӯсад ҳино дасти туро,
Рӯсиёҳи сурма ҷашмони сияҳмасти туро.
Оламе озод мебинанд сарви қоматат,
Қуз рикобат кист бошад дида побости туро.
Синачокон ҳар тараф баҳри фидо саф бастаанд,
Сафкашида ҳанҷари мижгони пайвасти туро.
Панҷаат чун байзаи Ҳур, соидат байзои нур,
Дастаи гул кай шавад монанд гулдасти туро.
Дурри ашк эй Ҷавҳарӣ, то ҷанд ийсораи қунӣ,
Нест метиндорад он раъно ҳама ҳасти туро [6,129].*

Китобнома:

1. Муҳаммад Авфии Бухорой, Сададдин. Лубоб-ал-боб. Аз рӯи чопи Урупо, ки ки профессур Эдуард Браун ва аллома Қазвинӣ тасҳех кардаанд. Бо тасҳехи ҷадид ва ҳавошиву таълиқоти комил ба кӯшиши Саъид Нағисӣ. –Техрон: Китобфурӯшии Ибни Сино, исфанди 1335. Ҳаҷдаҳ+сиву ду+872;

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

2. Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. Садри Бухоро. Чопи дувум;/ Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. –Душанбе, 2005.-330 с.;
3. Раҳматуллоҳи Возех. Тухфат-ул-аҳбоб фӣ тазкирати-л-асҳоб. Матнини интиқодӣ бо муқаддима ва тасҳеҳи Асғари Ҷонфидо. /Раҳматуллоҳи Возех. –Душанбе: Дониш, 1977.-225 с.;
4. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам. Тазкират-уш-шуаро. Даствати рақами 2252/2, Захираи даствависҳои шарқии Академияи улуми Ҷумҳурии Ўзбекистон.- 179 с.;
5. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам. Тазкират-уш-шуаро, даствати рақами 394, Захираи даствависҳои Институти шарқшиносии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон.-153с.;
6. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам. Тазкират-уш-шуаро бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо / Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам. Душанбе: Дониш, 1976.-369 с.

«ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО» МУХТАРАМА – ЦЕННЫЙ ИСТОЧНИК ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ КОНЦА XIX И НАЧАЛО XX ВВ.

В данной статье автор рассматривает значения антологии «Тазкират-уш –шуаро» Мухтарова как ценный источник по изучению таджикской литературы конца XIX и начало XX веков. Автор затрагивает историю составления данной антологии и скрупулёзную работу сбора ценных сведений о поэтах данного периода. Однако надо отметить, что автор не смог довести до конца свою работу. Причиной тому была бухарская революция, после чего многие остались в Бухаре и эмигрировали за границу. Работа осталась не завершенной. Позже работу над книгой продолжал учёный, поэт и каллиграф Садри Зиё. Он дополнил книгу сведениями о 59 нововыявленных поэтов. Таким образом, первый автор Мулла Неъматуллах Мухтаров и второй Садри Зиё в данной антологии приводят очень много редких фактов и сведений о 176 поэтах конца XIX и начало XX веков, дополняя этим литературу данного периода свежими научными данными.

Ключевые слова: Тазкират-уш-шуаро, Мухтаров, Садри Зиё, Бухарская революция, антология, источник, новые факты и сведения

«TADHKIRAT-USH-SHUARA» MUHTARAM A VALUABLE SOURCE FOR THE STUDY OF THE LITERATURE OF THE LATE XIX AND EARLY XX CENTURIES.

In this article the author examines the value of the anthology "Tadzhkirat -ash- shuaro" Muhtarama how valuable source for the study of Tajik literature of the late XIX and early XX centuries. The author touches upon the history of the compilation of an anthology and meticulous job of collecting valuable information about the poets of the period. However, it should be noted that the author was not able to finish their work. The reason for this was the Bukhara Revolution, after which many left Bukhara and emigrated abroad. The work remained unfinished. Later work on the book continued scholar, poet and calligrapher Sadri Ziyo. He added eBooks About 59 poets. Thus, the first author of Mullah Nematullo Muhtaram and second Sadri Ziyo in this anthology give a lot of rare facts and information on the 176 poets of the late XIX and early XX centuries, adding that the literature of the period of fresh scientific data.

Keywords: Tadzhkirat-ush-Shuaro Muhtaram, Sadri Ziyo, Bukhara revolution anthology, source, new facts and information

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Махмадёр- ходими калони илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология; тел.: +992 93 562 13 08;

Сведения об авторе: Шарифов Махмадёр- старший научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: +992 93 562 13 08;

About the author: Dr. Sharifov Mahmadyor is a senior researcher of the department of classical literature of the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: +992 935 621 308.

ДАСТХАТҲОИ “ҲАДИҚАТУ-Л-ҲАҚИҚАТ”-И САНОИИ ҒАЗНАВӢ ДАР ГАНЧИНАИ ДАСТНАВИСҲОИ АКАДЕМИЯИ ИЛМҲО ВА КИТОБХОНАИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

Давлатова Холида

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷ*

Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ (473/1080-535/1140-41) шоир ва мутафаккири барҷастаи форс-тоҷик буда, дар таърихи адабиётамон яке аз бунёдгузорони хушзварки шеъри сӯфиёна шинохта шудааст. Вай адиби пурмаҳсул буда, аз боргоҳи эҷодии ў мероси бузурге ба мо омада расидааст. Мероси гузоштai Саноии Ғазнавӣ куллиёти хеле қалонро ташкил менамояд, ки аз назму наср иборат мебошад. Манзумаҳои ўро «Девон», маснавиҳои «Корномаи Балҳ», «Сайр-ул-ибод илал маод», «Ақлнома», «Саноиобод», «Тариқ-ут-таҳқиқ», «Таҳримат-ул-қалам» ва «Ҳадиқатулҳақиқат» ташкил медиҳанд. Осори мансури ўз «Рисола»-и ба девонаш навишта ва мактубҳояш иборатанд.

Калонтарин маснавии Саноии Ғазнавӣ «Ҳадиқату-л-ҳақиқат ва шариату-т-тариқат» буда, бо номҳои «Илоҳинома» ва «Фаҳринома» низ ёд мешавад. Боз он бо номи «Ҳадиқату-л-ҳақиқат», яъне «Боги ҳикматҳо» ва «Боги ҳақиқат» низ омадааст. Ин асар аз асарҳои маълуму машҳури аҳлоқӣ, динӣ ва фалсафӣ ба забони форсии тоҷикӣ буда, дар баҳри хафиғи маҳбуни мақсур навишта шудааст.

Маснавии «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» ба номи Султон Баҳромшоҳи Ғазнавӣ (512-548/1118-1147) ба риштаи назм кашида шуда, баъди итном бахшидан шоир онро ба Султон ҳадя намуд. Аммо уламои Ғазнин, ки нисбат ба Саноии Ғазнавӣ аз ҷиҳати касбӣ хусумат доштанд, ин шоҳкории бебаҳои ўро яке аз оғардидаҳои гайришаръӣ эълон намуда, шоирро ба бидъат муттаҳам соҳтанд. Саноӣ меҳост обрӯйи худ ва маснавии худро барқарор намояд. Аз ин хотир, барои ҳалли масъала кӯшид ва ба гуфтай Бадеуззамони Фурӯзонфар, «ночор китобро ба доруссаломи Бағдод, ки он рӯз маркази хилофати аббосия ва муҳити риҳоли уламо ва афозил буд, фиристод ва Бурҳониддин Абулҳасан Алӣ ибни Носири Ғазнавиро, ки бо вай собиқаи мулотифат дошт, дар арз восита намуд, то бар

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

сихатии ақидаи худ фатво ҳосил кард ва аз такфири зоҳириён раҳо гардид» [11, 257].

«Ҳадиқату-л-ҳақиқат» мавзӯъҳои муҳталифро дар бар мегирад. Ба гуфтаи саноишинос К.Олимов «Маснавии «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» асари чомеъе мебошад, ки ҷаҳонбинии Саноиро ба таври кулл инъикос кардааст. Ин асар воқеъан ҳам як намунаи барҷастаи асари тасаввифӣ аст, ки назари Саноиро дар бораи матолиби муҳимтарини ирфони он замон дар бар гирифтааст» [10, 129-136].

Обрӯю эътибор ва ниёзмандӣ ба ашъори ноби Саноии Газнавӣ ҳанӯз дар даврони зиндагонии худи ў пайдо гардидау муҳлисони зиёдеро атрофи хеш ҷамъ оварда будааст. Ва “Ҳадиқа” низ, ки бузургтарин ҷаззобтарин маснавии Саноист, дар солҳои охири зиндагии ў бо ҳоҳиши яке аз дӯстонаш таҳия гардидааст.

Аз баёни муҳтасари мавзӯъ ва муҳтавои «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» бармеояд, ки Саноии Газнавӣ дар тамоми тӯли умри худ ҷой доштааст, барои омӯхтану андӯхтан сарф намуда, дар охири умр на танҳо барои худ, балки барои ҳамзамонон ва баъдинагон дар ҷомаи пурзару зевари ирфон як асари шоистаэро навиштааст, ки имрӯз ҳам метавонем аз он баҳраҳои судманд бигирем. Тахқурсии маснавиро ақоиди ирфонӣ ташкил додаву аммо дар паҳлӯи он ҳамчунин андешаҳои сиёсиву иҷтимоӣ, динӣ ва ахлоқӣ борикбинона шарҳи мавзуни хешро ёфтаанд. «Ҳадиқа» маҳзанест пурасрор, ки дар ҳар қадам муаммои наве гиреҳкушо гардидау қасро ба олами ирфон наздиқтар месозад.

Ҳакими Фазна «Ҳадиқа»-ро бо сабки ба худ ҳос ва қолаби шеъри орифона сурудааст. Ин шеваи гуфттору ин равиши ҷадиди сӯғиёна дар шеъри форсӣ мисли тифле бо Саноии Газнавӣ тавлид гардидау шӯҳратпазир шуд, бо Аттори Нишопурӣ бузургтар шудаву дуруст роҳ пайдмуданро омӯҳт ва дар шеъри Мавлоно Ҷалолуддини Балхии Румӣ ба авчи камоли худ расид, ки шӯҳраташ ҷаҳонро мусаххар гардонид.

Охирин таҳрири «Ҳадиқату-л-ҳақиқат»-ро шогирди шоир Мухаммад ибни Алӣ ар-Раффо ба анҷом расонида, ба он муқаддимае низ афзудааст.

Мартабаи баланд доштан ва соҳиби маҳбубияти хоса будани «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» хеле зиёд ба назар мерасад. Зоро дар тамоми китобхонаҳои дунё дастхатҳои нусхабардоришудаи ин маснавӣ маҳфуз ҳастанд. Мутаассифона, номгӯ ва арқоми ҳамаи онро дар

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

як мақола зикр намудан ғайриимкон аст. Танҳо дастхатҳоеро, ки дар ганчинаи дастнависҳои шарқии Академияи Илмҳои ҶТ ва Китобхонаи Миллии Тоҷикистон маҳфузанд, тавсиф намуда, бори дигар ниёзмандии мардумро ба “Ҳадиқа” сабит менамоем.

Ганчинаи дастнависҳои шарқии ба номи А. Мирзоеви институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А. Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯаи дастхатҳоеро дар худ маҳфуз доштааст, ки он яке аз коллексияҳои муҳим дар Осиёи Марказӣ маҳсуб мёбад.

Ин ганчина дар соли 1953 дар заминай ҷамъоварии дастхатҳо таъсис ёфтааст. То соли 2008 ганчина 5608 адад дастхат дошта, то имрӯз адади он ба 5770 нусха расидааст. Инчунин дар ганчина 6400 нусха китобҳои чопи сангӣ мавҷуданд, ки онҳо ҳам ҳукми дастнависро доранд.

«Бояд тазаккур дод, ки аксарияти дастнависҳои ганчинаи нусахи хаттии АИ-ро дастнависҳои ба забони форсӣ (тоҷикӣ) навишташуда ва баҳши нисбатан камтари онҳо, яъне аз се як қисмашонро нусхаҳои ба забони арабӣ, туркӣ ва баъзе забонҳои дигари шарқӣ китобатгардида, ташкил медиҳанд” [9, 9-21].

Ганчинаи институт инчунин як қатор феҳристи дастхатҳоро, аз ҷумла Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон; [1-6]. Феҳристи китобҳои литография кардашудаи ИЗАШМХ АИ ҶТ [7-8]-ро дорост, ки хеле арзишманданд.

Дар ин ганчина шаш нусҳаи хаттии “Ҳадиқату-л-ҳақиқат”-и Саноии Ғазнавӣ маҳфуз аст, ки ҳар қадоме аз нигоҳи дастхатшиносӣ таҳқиқу шинохти хосаеро тақозо менамоянд. Ҳар яке аз ин дастхатҳо арзиши хосаеро доро буда ва дар қадом навъи коғаз нусхабардорӣ гардидани онҳо яке аз муайянкунаандай ин қимат мебошад.

Нусхаҳое, ки дар ганчинаи дастнависҳо маҳфузанд, асосан дар коғази шарқӣ ва коғази истеҳсоли Ҳинд нусхабардорӣ гардидаанд, ки ин нишондиҳандай ниҳоят боарзиш будани дастхатҳо мебошад. Ҳамчунин ба асрҳои X/XVI, XI/XVII, XII/VIII ва XIII/XIX тааллуқ доштани дастхатҳо гувоҳи он аст, ки «Ҳадиқату-л-ҳақиқат» муҳлисони зиёде доштаву эшон пахн гардонидан ва баҳра бардоштан аз маснавиро зарур медонистанд.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Бояд қайд намуд, ки то имрӯз ҳаводорони «Ҳадиқату-л-хақиқат» ташнаи ин асари безаволанд ва азбаски мо дар даврони технологияҳои ҷадид зиндагонӣ мекунем, ин маснавӣ дар нашриётҳои гуногун чоп гардидаву адади он бешумор аст.

Нусхаҳои қадимитарини он зери рақамҳои №2476, 449, 2563, 1563 ва нусхаҳои охирини он таҳти рақамҳои №1072 ва №1446 маҳфуз ҳастанд.

Нусхае, ки таҳти №2476 маҳфуз аст, “Ҳадиқату-л-хақиқат ва шариату-т-тариқат” ном дошта, аз даҳ боб иборат аст. Ин даҳ боб дар навбати худ ба фаслҳои зиёди нисбатан хурд тақсимбандӣ шудаанд. Маснавӣ бо байти зер шурӯъ мешавад:

Ай дарунпарвари бурунорой

В-ай хираҷбаҳии бихраҷбаҳиой.

Матн дар ду сутун, бо хати настаълиқи зебо дар коғази муҳрадори истеҳсоли Ҳинд бо ранги гулобии баланд нусхабардорӣ шуда, бо хатҳои тиллой ва кабуди осмониранг наққошӣ гардидаанд. Номи бобҳо бо шангарф навишта шудаанд. Дар варақи сифати баланддоштаи 16 унвон бо рангҳо ва зарҳали борик навишта шудааст. Дар ҳошияҳо баъзан бо дасти нусхабардор ёддоштҳо навишта шудаанд. Варакҳои 1 ва 2 дар намуди дигари коғаз, vale бо ҳамон хат рӯйбардор шудаанд.

Камбудиҳо: варақи охирин бо ду байти ҷамъбастӣ ва колофон вуҷуд надорад. Матн дар варақҳои 64а, 82а ва 122б қисман аз байн рафта, варақҳои зиёди он дертар бо дигар намуди коғаз бо мақсади тармим часпонда шудаанд. Дар ҳошияҳои варақи 28б нақши хираи хурди муҳри эллипсоидӣ гузошта шудааст.

Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастҳат дар охири асри XI/XVII ва аввали асри XII/XIII санагузорӣ шуда, аз 303 варақ иборат мебошад.

Муқовабандии асримиёнагии бо ранги сурхча; турунҷҳои тиллой дошта, аз ҷарми сурх шерозабандӣ шудааст.

Яке аз нусхаҳои дигари “Ҳадиқа” таҳти №449 қарор дорад. Тартиботи бобҳо ва ҷобаҷоғузории мавод дар бобҳо аз дастҳати асосӣ ниҳоят фарқ мекунад. Ҷойгиршавии фаслҳои алоҳидай шеърӣ дар бобҳо низ аз нашрияи оддӣ фарқияти калон дорад: ҷои баъзе фаслҳо бо ҳамдигар иваз шуда ё аз як боб ба боби дигар гузаронида шудаанд, фаслҳои дигар аз матн тамоман гирифта

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

шуда ё бо фасли тамоман дигаре, ки дар нашри оддӣ вуҷуд надоранд, иваз гардидаанд.

Оғози матни маҳфузмонда (тاخминан дар байни боби аввал):

Дард дар олам ар фаровон аст,

Ҳар якero ҳазор дармон аст.

Матн дар ду сутун бо хати на чандон калони настаълиқ дар коғази шарқии муҳрадори тунуки қаҳваранг нусхабардорӣ гардида бо ранги тиллой ҳаткашӣ шудааст. Номи фасл ва бобҳо бо шангарф навишта шудаанд. Варақҳои 1 ва 318 аз байн рафта, дертар дар коғази қуқандии хокистаррранг бо хати нисбатан хурди настаълиқи бедикқатона навишташуда барқарор гардидааст.

Камбудиҳо: китоб оғоз ва анҷом надорад; байни варақҳои 65-66 ва 223-224 холигиҳо дида мешаванд. Матн дар байти 39-уми фасли «Фасл андар хат ва қалам ва хотир» - и боби 5-уми ҳамин нашри «Ҳадиқа» канда шудааст.

Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастхат дар асри 16 санагузорӣ гардидааст. Аз 318 варақ иборат аст. Муқовабандии шарқии ранги сиёҳ ва нақшу нигори оддии каме фарсадашуда дорад.

Дастхати дигари ин маснавӣ рақами 2563-ро дорад. Матни он дар ду сутун бо хати на чандон калони настаълиқи зебо дар коғази шарқии тунуки зардтоб нусхабардорӣ шудааст. Дар ҳошияҳо аз ҳамин намуди коғаз часпонда шуда, даври онҳо бо рангҳои тиллой ва кабуд хат қашида шудаанд. Номи фаслҳо ва порчаҳои хурдхурди матн бо шангарф навишта шудаанд.

Дар в. 16 – расми фарсадашудаи яктарафае, ки пеш аз сахифаи унвонии китоб ҷой дорад, бо рангҳои сиёҳу сафед, лоҷвард, шангарф ва тиллои моеъ қашида шудааст.

Камбудиҳо: рӯйхат аз намӣ каме зарар дидашт; дар варақи 7 сутуне бо матни маснавӣ аз чаҳорҷӯба афтида ба ҷои он дертар пораи коғази дигаре бидуни матн часпонда шудааст. Рӯйхат бе колофон аст. Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастхат дар асри XI/XVII санагузорӣ гардидааст. Пеш аз оғоз коғази қуқандӣ бо навишта шудани исми соҳиби пештараи китоб – Туграл часпонда шуда, аз 154 варақ иборат аст.

Муқовабандии китоб шарқӣ буда, бо ранги сиёҳу сурхчатоб ва чаҳорҷӯбаи борики сабзтоб ва турунҷҳои қаҳварангӣ равшан оро дода шудааст. Саҳҳофҳо Ҳочӣ Абдушкур ва Искандар буда, санаи он дар муқова 1315/1898 дарҷ ёфтааст.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Чаҳорум нусхай хатти маснавии “Ҳадиқа” таҳти №1563 қарор дорад.

Матни он дар ду сутун бо хати настълиқи зебо дар көғази гафси каме муҳрадори зардчатоби истехсоли шарқ нусхабардорӣ гардидааст, ки бо рангҳои тиллой ва осмонӣ хат қашида шудаанд. Пеш аз матн унвони маъмулӣ ҷой дорад. Номи фасл ва бобҳо бо шангарф навишта шудаанд. Дар ҳошияҳо ёддоштҳои зиёде мавҷуданд.

Камбудиҳо: интиҳо вучӯд надорад – матн дар байти 5-уми фасли “Фасл фи шикоят аҳլ-ал-замон” канда шуда, то охир дигар чизе нест. Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастхат охирҳои асри XI/XVII санагузорӣ гардидааст. 266 варақ + 3 варақ аз дигар намуди көғаз то оғоз ва 2 варақ пас аз анҷоми матн, ки дар он ғазалҳои Ҳофиз навишта шудаанд. Муқовабандии шарқӣ, ҷарми қаҳваранг, бо доштани турунҷҳо, дучори тармим гардидааст.

Яке аз ду нусхай охирине, ки дар ганҷинаи дастнависҳои Институт маҳфуз аст, рақами 1072-ро дорад. Ин нашри муҳтасари маснавӣ буда, матн дар көғази муҳрадори қаҳварангӣ равшани ҳиндӣ дар ду сутун нусхабардорӣ ва дар ҳошияҳо бо хати хурди настълиқи хоно навишта шуда, дар чаҳорҷӯбай хатҳои қабуддошта гирифта шудааст. Номгузориҳо, қалимаҳои алоҳида ва баъзе порҷаҳои матн бо шангарф навишта шудаанд. Дар миёнаи ҳошияи беруна секунҷаҳо барои ракамгузорӣ гузошта шудаанд.

Навиштаҷоте, ки дар секунҷаҳо навишта шудаанд, дар поёни ҳошия дар ҳудуди чаҳорҷӯбай беруна ҷойгир гардидаанд. Дар ҳошияҳои борике, ки берун аз чаҳорҷӯба ҷой доранд, тасҳех ва иловаваҳо бо дasti нусхабардор дарҷ гардидаанд.

Камбудиҳо: дар варақи 126 додхои қаҳваранг, дар ҳошияи варақи 188а ҳашт мисраи матн пок шудааст.

Замони анҷоми нусхабардорӣ - 9 шавволи 1111/30 марта соли 1700. Нусхабардор – Бархурдор. Макони нусхабардорӣ Ғазна, дарбори шоҳ Имомуддин ёдрас гардидааст.

Дар варақи 188б – нусхай муҳри андозааш миёнаи байзашакл бо хатҳои нимхӯрдашуда-подшоҳ Оламгир ҷойгир шудааст. Зоҳирон, муҳр ба намояндаи машҳури сулолаи муғулҳои кабир Аврангзеб (1068/1658- 1118/1707) тааллуқ дошт. 188варақ+1варақ

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Пеш аз матн номгузорӣ гардида, бо шангарф навишта шудааст. Муқоваи ҷармини қаҳваронги торик бо ҷарми сурх шерозабандӣ шудааст.

Охирин нусхаи дар ганцина маҳфузбода таҳти №1446 истодааст. Ба маснавӣ муқаддимае ба тафсири Абдуллатифи Аббосӣ, ки соли 1038/1628- 1629 ба маснавӣ навишта ва «Миръот-ул-ҳадоик» номгузорӣ шудааст, зам гардидааст.

Матн дар ду сутун, бо ҳати настаълиқи маъмулӣ дар коғази қуқандӣ нусхабардорӣ шуда, дар ҷаҳорҷӯбаи бо рангҳои ҳархела оро додашуда ҳулоса гардидааст. Дар ҳошияҳо ёддоштҳо мавҷуданд.

Аз рӯи маълумоти палеографӣ дастҳат дар асри XIII/XIX санагузорӣ шуда, аз 311ваҳақ иборат аст. Дастҳат дорои муқоваи қаҳваронги равшани ҷармин бо навиштаҷоти шеърии нақшқӯбшуда ва клапан мебошад.

Дар қитобхонаи миллии Тоҷикистон ду нусхаи ҳаттии «Ҳадикату-л-ҳақиқат» маҳфуз аст.

Яке аз ин нусхাহо таҳти рақами 1630 маҳфуз аст, ки котиби он Муҳаммад Шокирхоча валади Абдулфаттоҳхочаи Ҳисорӣ мебошад. Макони навишти дастҳат мазори файзосори ҳазрати Алӣ буда, соли 1266/1849-1850 таълиф шудааст. Матн дар ду сутун бо ҳатти настаълиқи зебо дар коғази қӯқандии сафедчатоб навишта шудааст. Дар ҳошияҳо шарҳу тавзехоти ниҳоят муфассал оварда шудааст, ки аз ин сабаб дастҳат 1019 саҳифаро ташкил додааст. Дар муқоваи он навиштаҷоте мавҷуд аст, ки онро пурра хондан номумкин аст.

Нусхаи дигари он таҳти рақами 2096 қарор дорад. Матн дар ду сутун бо ҳатти настаълиқи на ҷондон зебо дар коғази қуқандии зардронг навишта шудааст. Дар ҳошияҳо асари дигаре навишта шудааст, ки мутаассифона соҳиби онро натавонистем муайян намоем. Дастҳат дучори тармим гардидааст. Соли нусхабардории дастҳат ба 972/1564 рост меояд. Муқовабандии шарқии қаҳваронг дорад.

Ҳар яке аз ин дастҳатҳо дорои ҳусусиятҳои маҳсус буда, дар ҷаҳони дастҳатшиносӣ мақоми алоҳидаэро доранд ва умедин, ки ба ганцинаи дастнависҳои институт ва умуман ҳамаи қитобхонаҳои Тоҷикистон нусхাহои нодиртар ворид гардида, диккати дастҳатшиносони зиёдеро барои таҳқиқ ҷалб намоянд.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Китобнома

1. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.1. Сталинабад, 1960; под ред. А.М.Мирзоева и А.М.Болдырева. -321 с.
2. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.2. Душанбе, 1968; под ред. А.М.Мирзоева и А.М.Болдырева. -316 с.
3. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.3. Душанбе, 1968; под ред. А.М.Мирзоева и М.И.Занда. - 239 с.
4. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.4. Душанбе, 1970; под ред. А.М.Мирзоева и М.И.Занда. - 279 с.
5. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.5. Душанбе , 1974; под ред. А.М.Мирзоева и А.Э. Бертельса. -449 с.
6. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Т.6. Душанбе, 1988; под ред. А.М.Мирзоева и А.Э. Бертельса. -370 с.
7. Каталог литографированных книг Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан. Вып. I. Душанбе, 2012.Общая ред., предисловие Додхудоева Лола. -186 с.
8. Лариса Додхудоева. Каталог художественно оформленных восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР./ Додхудоева Лариса.
-Душанбе, 1986. -184 с.
9. Назрӣ, Ҷӯрабек, Алимардон, Амрияздон. Ганчинаи нусахи хаттии Фарҳангистони улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳамияти он барои омӯхтани тамаддуни форсу тоҷик / Ҷӯрабеки Назрӣ, Амрияздони Алимардон II Феҳристи нусехи хаттии форсии Институти осори хаттии Тоҷикистон. Ҷилди аввал, зери назари С. Мавҷонӣ ва А. Алимардон. Техрон.-1376. -367с.
10. Олимов К. Ҷаҳонбинии Саной / Кароматулло Олимов //Маҷаллаи «Садои Шарқ», 1969, №12, с.129-136.
11. Фурӯzonfар, Бадеуззамон. Сухан ва суханварон /Бадеуззамони Фурӯzonfар. -Техрон,1368. -684с.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

РУКОПИСИ “ХАДИКАТУ-Л-ХАКИКАТ” САНАИ ГАЗНЕВИ В ФОНДЕ ВОСТОЧНЫХ РУКОПИСЕЙ АКАДЕМИИ НАУК И НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ТАДЖИКИСТАНА

В статье речь идет о Санай Газнави, о его выдающемся месневи “Хадикату-л-хакикат” и существовании рукописей “Хадикату-л-хакикат” в Национальной Библиотеке Таджикистана и фонде восточных рукописей имени А. Мирзоева Института языков, литературы, востоковедения и письменного наследия имени А.Рудаки АНРТ, где приводится полное и четкое описание каждого из них. Кроме того, в статье приводится общая информация о коллекции рукописей в институте, которая также имеет особую значимость.

Ключевые слова: «Хадикату-л-хакикат», Санай Газнави, рукопись, копия, фонд, переписчик, редактирование.

MANUSCRIPTS OF “HADIQATU-L-HAQIQAT” SANAI GAZNAVI IN THE FOUNDATION OF ORIENTAL MANUSCRIPTS AND NATIONAL LIBRARY OF TAJIKISTAN

The article is about Sanai Gaznavi, his masterpiece mesnevi “Hadiqatu-l-haqiqat” and the existing manuscripts of “Hadiqatu-l-haqiqat” in the National Library of Tajikistan and Foundation of Oriental Manuscripts named after A. Mirzoev of the Institute of languages, literature, oriental studies and written legacy named after A. Rudaki of the Academy of Sciences RT. The article fully and clearly describes each of these manuscripts. In addition, the article provides general information about the collection of manuscripts available in the Institute, which is of special importance.

Keywords: “Hadiqatu-l-haqiqat”, Sanai Gaznavi, manuscript, copy, foundation, copyist, editing.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Холида- номзади илми филология, ходими илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: (+992) 93-510-88-78, e-mail: holeeda@mail.ru

Сведения об авторе: Давлатова Холида- кандидат филологических наук, научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ. тел.: (+992) 93-510-88-78, e-mail: holeeda@mail.ru

Information about the authors: Davlatova Kholida, - Ph. D. in philology. Researcher of the Rudaki Institute of language, literature, oriental studies and written heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Tel.: (+992)93-510-88-78;e-mail: holeeda@mail.ru

ШЕЪРУ ШОИРӢ АЗ ДИДГОҲИ ХАЛИЛУЛЛОҲИ ХАЛИЛӢ

*Назармуҳаммади Беҳруз
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода*

Устод Халилуллоҳи Халилӣ яке аз ҷеҳраҳои матраҳ ва тобнок дар адабиёти мусоири Афғонистон мебошад. Вай дорои шаҳсияти ҷандӯъдӣ аст, шоир, нависанда, адабиётшинос, пажӯҳишгар, таърихнигор, сиёсатмадор, омӯзгор ва г., ки дар тамоми ин арсаҳо дурахшиши пурфурӯғ дошт. Аз ӯ дар ин заминаҳо асарҳо ва корномаҳои гаронсанг ва арзишманд ба ҷо мондааст. Дар ин навишта шеъру шоирӣ аз дидгоҳи ин шаҳсияти илмию адабӣ ба баҳс ва баррасӣ гирифта шудааст.

Қисме ки медонем дар пайванд ба шеъру шоирӣ ду навъ биниш ё дидгоҳ вучуд дорад:

1. Дидгоҳҳои илмӣ ва пажӯҳишӣ, ки бештар бар арзишҳо ва меъерҳои адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ такя дорад, ки аз замонҳои бисёр қадим дар таърихи адабиётшиносии мо ба он пардохта шудааст. Назарияҳо ва гуфтаҳои донишмандоне чун Абӯнасри Форобӣ, Ибни Рушд, Ибни Сино, Шамси Ҷайси Розӣ, Низомии Арӯзии Самарқандӣ, Хоҷа Насриддини Тӯсӣ ва дигарон гувоҳ ба ин гуфта аст.

2. Дидгоҳҳои хунарӣ ва тасвириӣ, ки бештар бозтобдиҳандай хостгоҳҳои дарунӣ ва отифӣ дар ин пайванд аст. **Ба** сухани дигар таърифи шеър аз тариқи иможҳо (тасвириҳо) ва шигирдҳои (санъатҳои) адабӣ ва ё таърифи шеър ба василаи шеър, ки намунаҳои ин навъро дар девонҳо ва маҷмӯаҳои шоирон чи дар гузашта ва дар ҳол метавонем биёбем.

Дидгоҳи отифӣ ва тасвирии устод Халилӣ дар пайванд ба шеър

Тавре ки аз мутолиаи девони ин шоири тавоно ва сухансанҷ бармеояд, бештар сурудаҳои ин девони азим ношӣ аз дарду андӯҳест, ки шоир дар тӯли ҳаёти пурбори шеърияш онҳоро таҷриба кардааст. Аз ҳамин рӯ сурудаҳои вай саршор аз риққати қалб, дилсӯзӣ, дилнавозӣ ва дилҷӯй аст ва ин амр сабаб гашта, ки шеър ва шаҳсияти ӯ маҳбубулқулуб гардад ва сурудаҳояш марҳами заҳми дилағорон ва таскини дардҳои дардошноён ва дардмандон.

Як ҳақиқат мусаллем аст, ки шеъри шоир ҷудо аз равон ва макнуноти қалбии ӯ буда наметавонад, бинобар он андӯхтаҳо ва

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

тачрибахои Халилӣ аз рӯйдодҳои аламнок ва андӯхбори зиндагӣ чун аз даст додани домони пурмехри модар дар хафтсолагӣ, марги мазлумонаи падар дар ёздаҳсолагӣ, табъид ва ҳабси баноҳақ ва нораво ва ... маворид ва авомиле буда асаргузор ва ангезадиҳанда болои ҷараёни фикрӣ ва ҳунарии ӯ. Дар канори онҳо ва беш аз ҳама он чи равони ҳассос ва пуротифаи Халилиро мефишурд ва меозурд, дарди ҷонкоҳи пайқари заҳмии меҳан, андӯхи ҷонгудози модарони ҷигарсӯхта ва оворагони сарзаминаш аст, ки бозтоб ва намудҳои он ҳама дард ва ҳирмонро дар сурудаҳояш ба тасвир қашида ва ба намоиш гузоштааст. То он ҷо ки таъриф ва шиносномаеро, ки Халилӣ аз шеър медиҳад, аз ин омезиш ба дур набуда, ҳамвора бо дарду ашк ва оху ҳасрат омехтагӣ ва пайвастагӣ дорад. Чунон ки дар як таърифе дар шеър менависад:

Шеър: таъбира зи рӯъёи пареишони ҳаёт,

Маънии он ашку ҳасрат, лафзи он дуду шарор [4, 92].

Ба бовари Халилӣ шеър бо ашк ва ашк бо дарду андӯх пайванди жарф ва ногусастаний дорад. Ӯ дар асл шеъреро, ки барҳоста аз дарду ғам набошад, шеър надониста ва онро лабханди дурӯгин, беобуранг ва бефурӯғ меҳонад. Ба назари ин шоири дардманиш, ашку дард моя ва ангезаи эҷоди шеър аст. Ӯ ин мавзӯро чунин ба тасвир мекашад:

Шеър ҳам ашке зи мижгони ғам аст,

Тарҷумони рози тинҳони ғам аст.

Шеъри бедард аст лабханде дурӯг,

Не дар он обе пайдост, не фурӯг [4, 486].

Қисме ки медонем, навъи биниш ва гароиши шоирон дар ҷигунагии эҷодиёт ва сурудаҳои шеърии онон таъсири мустаким дорад. Ҳар шоир назар ба машраб ва ҷигунагии ҳолоти даруниҷ ва равонии худ падидаҳо ва мазоҳири табиатро тасвир ва таъвил менамояд. Аз он ҷо, ки машраби Ҳофиз бар шолудаи риндӣ ва ҳушбоший устувор аст ва аз он ранг мегирад, шеъри тарро низ зодаи чунин ҳавову фазо медонад. Ӯ хотири ҳазинро дар ангезиш ва сароиши «шеъри тар» нотавон ва нокоро мебинад:

Кай шеъри тар ангезад хотир, ки ғамин бошад,

Як нукта дар ин маъно гуфтему ҳамин бошад.

Аз лаъли ту ғар ёбам, ангуштарие зинҳор,

Сад мулки Сулаймонам дар зери нигин бошад.

Ғамнок набояд буд, аз таъни ҳасуд, эй дил,

Шояд, ки чу во бинӣ ҳайри ту дар ин бошад [1, 207].

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Ва ё он ҷо ки гӯяд:

*Рақс бар шеъри тару нолаи най хуши бошад,
Хоса вақтё ки дар он дасти нигоре гирӣ [1, 461].*

Аммо бар хилофи ин пиндори Ҳофиз, Ҳалилӣ «шеъри тар»-ро зодай дард ва андӯҳ ва «оҳи ашки олуда» медонад ва шеъреро асаргузор ва ангезандагонад меконад, ки бо ашкӯ нола омехта бошад:

*Нола гар аз сӯзи най омӯхтам,
Шеърро аз лутфи вай омӯхтам.
Аик дамсоз аст бо сӯзу гудоз,
Буда шабҳо машъали арбоби роз.
Тарҷумони безабонон аст аик,
Розгӯи дардмандон аст аик.
Шеъри тар ҷуз оҳи дардолуда нест,
Шеър маҳсули дили осуда нест [4, 506- 507].*

Ва ё:

*Бе талҳии дард гуфтани шеър,
Ҳарфест, ки арзиие надорад [4, 12].*

Ва Ҳалилӣ дар эҷод ва сароиши чунин шеър ҳудро саромад ва ягона медонад:

*Гайр аз нағаси гарми гӯҳарсози Ҳалилӣ,
Бо нола, кӣ омехта гунбонги дариро? [4, 5].*

Ҳалилӣ ҳамчун дигар шоирон ва шеършиносон шеърро сухане медонад барҳоста аз дил ва тарҷумони розҳои дарунии шоир. Сухане, ки ба тобнокии офтоб аст ва дар ҷоми эҳсоси ноб гунҷонида шудааст:

*Шеър бошад тарҷумони рози дил,
Зери сақфи осмон овози дил.
Ҳаст равшан бодаи чун офтоб,
Дар муборак ҷоме аз эҳсоси ноб [4, 523].*

Ба бовари устод Ҳалилӣ ҳар шеър наметавонад бозгӯкунанда ва тарҷумони розҳо ва ҳолатҳои шоир ва даричаи ба ҷаҳони отифии ӯ бошад. Вай бо он ки шеърро «тарҷумони рози дил» ва «овози дил» медонад, аммо бар он қайд мегузорад ва таъкид менамояд, ки «шеъри шево тарҷумони дил бувад». Шевоӣ дар тариқи суханпардозӣ як асли муҳим аст ва ҳама донишмандони улуми балоӣ ва шеършиносон бад-он таваҷҷӯҳ доштаанд ва ба он таъкид варзидаанд ва устод Ҳалилӣ ҳам бо дарназардошти ин асл буъди ҳунарии ин мавзӯъро чунин ба тасвир қашидавааст:

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

*Шеъри шево тарчумони дил бувад,
Бас хато гүфтам, забони дил бувад.
Бо забони дил магү чуз рози дил,
Гүш дор аз сози дил овози дил.
Ин наво меояд аз чои дигар,
Медиҳад роҳат ба дунёи дигар [4, 355].*

Қисме, ки аз байтҳои боло ва он чи дар зер нақл мегардад, бармеояд, ки Халилӣ шеърро бархоста аз ҷаҳони дигар ва роҳ бурдан ба дунёи дигар медонад. Ба бовари ў шеър зодаи қашфу шуҳуд аст ва ба таъбири баъзеҳо «маҳсули илҳом». Ин мавзӯъ дар яке аз сурудаҳояш ҷунин бозтоб дорад:

*Нақши ашъору номаи мавзун,
Тарчумони ману дили маҳзун.
Шеъри дилкаши латифаи гайб аст,
Армагони ҷаҳони лорайб аст.
Шеър к-аз сӯзи дил бувад орӯ,
Нест чуз дафтари сиёҳкорӣ...[4, 359].*

Ва дар ҷои дигар шеърро «оҳанги дил» ва «нағмаи рӯҳи башар» ва мояни вахдат ва ягонагии дилҳо ҳонда, мақом ва макони шоирро кӯи ишқ ва ҳусн медонад:

*Шеър оҳанги дил асту нағмаи рӯҳи башар,
Бар навои дил ҷаҳонро ошикӯ шайдо кунад.
Ҳар кучо ишқ аст, шоир мекунад он ҷо мақом,
Ҳар кучо ҳусн аст он ҷо ошён барпо кунад [4, 75].*

Устод Халилӣ бо он ки гоҳ-гоҳе ва андак (дар як мақтаи замонии умраш) шеърҳои мадҳӣ он ҳам дар ҳадди эътидол, ки бештар манзураш ташвиқ ва тарғиби зaimҳои вакт ба додҷӯй ва адолатҳоҳӣ аст, суруда, аммо дар кул шеъри мадҳиро намеситояд ва онро накӯҳида медонад. Ў ин гуна ашъорро на танҳо ҳастисоз, балки ҳастисӯз мекунад ва дар баробари он шеъри озод ва бидуни вобастагиро бо иборатҳои ҷун: «нағмаи рӯҳ», «гуҳари точи тораки ҳунар» ва «тарчумони авотифи башар» меситояд ва арҷ мегузорад ва бо ҳасрат ва андӯҳ аз розҳое, ки андар дарунаш буда ва маҷоли гуфтани онҳоро надошта ёд мекунад:

*Шеър агар мадҳи инӯ он бошад,
Мурданӣ дил, ҳалоки ҷон бошад.
Шеъри озод нағмаи рӯҳ аст,
Нолаи синаҳои маҷрӯҳ аст.*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

*Тарчумони авотифи башар аст,
Гүхари точи тораки ҳунар аст.
Ай басо розҳо, ки монд ниҳон,
Нашуд аз дил бурун ба суи забон.
Ба даҳан норасида об шуданд,
Дар гудози чигар мазоб шуданд [4, 359].*

Устод Халилӣ ҳамон тавре ки ғаму дардро моя ва ангезаи сурудани шеър меҳонад, ҳамчунон кори ишқро низ дар ин росто асаргузор ва коро медонад. Ў ишқро, ки бо фитрат, сиришт ва равони одамӣ пайванди жарф ва ногусастаний дорад ва дар душвортарин лаҳзахои зиндагӣ инсонро мададгорӣ менамояд ва зиндагиро бо ҳама номулоимоташ таҳаммулпазир месозад, меситояд ва онро «кимиёи зиндагӣ», «табиби иллатҳо», «шеър», «мазмунофарин», «илҳомбахш» ва ... меҳонад ва бо пайравӣ ва таъсирапазирӣ аз Мавлонои бузург, ки яке аз қофиласолорони сутурги шеъри форсӣ ба вижана адабиёти ирфонист, ишқ ва пайванди онро бо зиндагӣ ва шеър чунин ба тасвир мекашад:

*Ишқ, эй ту кимиёи зиндагӣ,
Эй табиби ҷумла иллатҳои ман.
Шеъри ман, мазмуни ман, илҳоми ман,
Шӯри ман, мастии ман, саҳбои ман² [4, 255].*

Он чи то ин ҷо гуфта омадем шиносоии шеър ва тавҷехҳо ва таъбирҳои Халилӣ дар ин росто буд. Чун шеър ва шоирий мусталзими ҳаманд ва мавҷудияти яке ҳастии дуюмро дар пай дорад; Ба сухани дигар шеър ва шоирий ду рӯи як сиккаанд, наметавон як рӯи онро хонд ва рӯи дигарашро нодида гирифт. Бинобар он эҷоб менамояд, то дидгоҳҳо ва боварҳои ӯро дар пайванд ба «шоири» ва «шоирий» низ бидонем.

Устод Халилӣ дар қитъае, ки зери унвони «Шоир» суруда, симои шоирро чунин ба тасвир ва дар баробари хонандай шеъраш мегузорад:

*Шоғирдии Ҳудоӣ қунад шоири бузург,
Моро ба сӯи олами анвор мебарад.
Шоир дақиқаёби дабистони фитрат аст,
Аз ҳарф- ҳарф роҳ ба асрор мебарад.*

² Ин мавзӯъ дар шеъри Мавлавӣ чунин бозтобе дорад: Шод бош, эй ишқи хушсавдои мо, Эй табиби ҷумла иллатҳои мо. Эй давои нахвату номуси мо, Эй ту Афлотуну Ҷолинуси мо.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Ин бозмонда хотири оворагардо,
Онсұтарак зи пардаи пиндор мебараад.
Гаҳ дасти дил гирифта фаротар зи меҳр^у моҳ,
Дар боргоҳи хилвати дилдор мебараад.
Гаҳ ашкҳои хунишударо гәяд ин гүҳар,
Қадру баҳои гавҳари шаҳвор мебараад.
Гаҳ ишқро ҳудои ҳунар медиҳад лақаб,
Дар поии ӯ сүчуди ҳудовор мебараад.
Гәяд чу ишқ нест, башиар чист назди ишқ,
К-ӯ сүи гәир пайқари бемор мебараад.
Буъди макону фарқи замон нест назди ишқ,
Аз ҳар канора раҳ ба дар^и ёр мебараад.
Як ҷилва аст, он ки дилу дини ошиқон,
Гоҳе ба саҷда гоҳ, ба зуннор мебараад.
Ишқ офтоби хирақуни офтобҳост,
Шоир зи ишқ роҳ ба шаби тор мебараад.
Гар бо фалак ситеза қунад дар қимори ишқ,
Бо як-ду давр сабиту сайёр мебараад.
Пеши хидеви ҳусн дили дардмандро,
Аз гүшҳо гирифта ба иқрор мебараад.
Шоир суруди дилкаши озодии башиар,
Дар пеш-пеши раҳрави адвор мебараад.
Овозаи ишиқастани занҷири бардагист,
Созе, ки вай ба маҳфили аҳрор мебараад.
Бо сеҳркории найи килки шакарфиион,
Талхии заҳр аз даҳани мор мебараад.
Дарё ба неша рақс қунад дар ҳузури вай,
Ҳар гоҳ номи согари саршор мебараад.
Аз гавҳарони домани вай тоири хаёл,
Ҳар рӯз дона-дона ба минқор мебараад [4, 283].

Дар адабиёт, ҳамчун дигар шохаҳои ҳунар, тахайюл ва тасаввур нақши барозанда ва аслофарин дорад. Шоир ба неруи тахайюл падидаҳои табиӣ ва иҷтимоиро бозофаринӣ менамояд. Ва бо афзорҳои тасвири адабӣ ва шигирдҳои бадей бад-он ранги ҳунарӣ мебахшад ва пешкаши аҳли завқу адаб менамояд. Бегумон дар амри оғариниши тасвири адабӣ шоир гоҳе ба шигирдҳои адабии муболига, иғроқ ва гулӯв мутавассил мешавад. Буданд ва ҳастанд шоироне, ки дар ин замина роҳи ифрат мегаймоянд ва бо

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

ин кор сабаби сүстій ва беарзиши тасвири адабй ва сухани ҳунарии эшон мегарданд, аммо шоирони тавоно **құшиш** менамоянд, то байни падидахой айнй ва тасвирхой ироадиҳандаи он ба гунаи мохирона ва ҳунармандона таносуб ва робита барқарор намоянд, то маҳотаб битавонад ба дунёи ҳунарманд самимона роҳ ёбад ва тасвирро ҳамчун падидаи аслй талаккй намояд ва зеҳнаш онро бипазирад ва онро монанди падидаи айнй тасаввур намояд. То чое, ки аз мутолиаи девони устод **Халилй** бармеояд, ү натанҳо ин асл ҳунариро муроот намудааст, балки ү дар қасидае, ки дар васфи яке аз шоирон сурудааст, онхое, ки ин аспро дар назар надоранд, шоир намешуморад. Мавсүф дар ин қасида ағзун бар нуктаи боло мағоҳими дигареро низ дар заминаи шеъру шоирй ироа медонад:

*Шоир он набвад, ки бо нерүи алғози фасех,
Зарраро хуриед ғұяд ё қаттаро дарё кунад.
Гаҳ ситояд он киро шоистаи нафрин бувад,
Гаҳ фурғтар аз худаиро бар фалак боло кунад.
Ҳаст шоир сози ҳастиро муборак нагмае,
К-аз дами ҷонбахш чандин мурдаро эхё кунад.
Дар начоти ақли саргардони маҳкуми башар,
Равзани нуре дар ин зулматсаро пайдо кунад.
Шеър оҳанги дил асту нагмаи рұғын башар,
Бар навои дил ҷаҳонро ошиқу шайдо кунад.
Ҳар кучо ишиқ аст, шоир мекунад он ҷо мақом,
Ҳар кучо ҳусн аст, он ҷо ошён барпо кунад.
Нур пошад барқсон чун лаб гушояд дар сухан,
Лаъл резад абросо чун сухан инишо кунад.
Домани арбоби маъниро кунад пур аз гүхар,
Чун татии он табъи дарёбори гавҳарзо кунад.
Бо ду ҷаими сар набинад дар ҷамоли коинот,
Ҷаими дилро бо фуруги сармадй бино кунад [4, 75].*

Мадху ситоиш ба ҳайси як навъи адабй дар таърихи адабиёти мо пешинаи дароз дорад ва нахустин чавонахой онро метавон дар оғозин сурудахой забони форсий сурог гирифт. Сароиши ашъори **аз ин даст** дар тұли садаҳои мутаволй дар адабиёти форсий ривоҷ дошт ва то асри ҳозир низ ба ҳәёташ идома додааст. Гүяндагон ва сарояндағони чунин ашъор ҳамвора мавриди интиқод ва таън қарор гирифтаанд. Устод **Халилй** тайи сурудаи чунин ситоишҳо ва шеърхой аз ин дастро аз рұи ногузирй ва ба хотири ба даст

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

овардани луқмаи ноне медонад ва бо чунин хүччат гүяндагон ин навын шеърро ба рохат медиҳад:

*Гуфтанд ба шоир, ки чаро шеър сурудӣ,
Дар мадҳи касоне, ки сазовор набуданд.
Гуфто нашунидед, ки дуздон ба камингоҳ,
Як қофиларо горату тороҷ намуданд.
Аз соиду бар, зинати занҳо бигирифтанд,
В-аз ҷаибӯ камар сарвати мардон бира буданд.
З-он пас ки ба занҷир гулӯи ҳама бастанд,
Бар хок сару сурати онҳо ҳама суданд.
Шамиер қашиданду бигуфтанд бо овоз,
Ҳарфе, ки татиданд асирон чу шуниданд.
Гуфтанд ба ҷуз мо кӣ бувад он ки шуморо,
Сарҳо набуриданду фақат мол рабуданд.
Он шеърсароён, ки суруданд чунин мадҳ,
Бо қӯдаку зан бастаи ин марҳала буданд.
Мемурд зану қӯдакашон баҳри лаби нон,
Бечо на лаби хеш пайи мадҳ гушуданд [4, 283].*

Яке аз мавзӯъҳои муҳиме, ки дар мабоҳиси адабӣ матраҳ аст ва донишмандони улуми балоғӣ бад-он пардохтаанд, чигунагии корбурди вожаҳо ва таносуби лафзу маъно дар шеър аст. Ин масъала на танҳо дар китобҳо ва асарҳои мансури вижай масоили адабӣ ба баҳсу баррасӣ гирифта шуда, балки дар шеър низ бозтоби густурдае дорад ва аксар шоирон ба он пардохтаанд, ки намунавор як мавриди онро дар ин ҷо зикр мекунем. Профессор Абдунаబӣ Сатторзода яке аз донишмандон ва адабиётшиносони точик дар робита ва чигунагии лафзу маъно дар шеър назари Мавлоно Абдураҳмони Ҷомиро ба баррасӣ ва санчиш гирифта, ки қисмати қӯтоҳе аз онро дар ин ҷо нақл мекунем: «Аз рӯи гуфтори ў (манзур Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ) агар «лафз ва маъни шеър» ба ҳам бошад, яъне маънияш «дақиқ ва латиф» ва лафзаш «муҳкам» бувад овоза ва номи шоир ҳама ҷаҳон мегирад. Дар акси ҳол агар маъни шеър «касиф» - нопок ва лафзи он «ракиқ» - суст бошад, бозори он касод мешавад. Ин гуна шеърро ба «коло» - матоъ нисбат додани шоир бечиз нест. Ҷомӣ:

*Гар бувад лафзу маъниаш ба ҳам,
Ин дақиқу латифу он муҳкам.
Сайти ўроҳи осмон гирад,
Номи шоир ҳама ҷаҳон гирад.*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

*Вар бувад аз табиати торик,
Маънии ў касифу лафз ракик.
Наравад аз бурути ў боло,
Пеши ришиаш бимонад он коло [5, 52].*

Тавре ки мебинем Чомй асос ва пухтагии шеър ва рамзу рози чаҳонӣ шуданашро дар таносуби лафз ва маъно мебинад ва барои ҳар ду арзиши яксон қоил аст.

Устод Халилӣ низ дар робита ба чигунагии лафз ва маъно дар шеър суханҳое дорад, ки дар сурудаҳо ба мулоҳиза мерасад, аммо таъкиди ў бештар бар маъно буда онро «ҷавҳари шеър» медонад ва «лафз» дар ҳукми «наққош ва суратгар» талаққӣ менамояд:

*Маънӣ андар шеър чун ҷавҳар бувад,
Лафз чун наққош суратгар бувад [4, 524].*

Шоири мавсүф дар яке аз сурудаҳояш зери номи «шеър ва ҷаҳони гарб» вазъи шеърро дар ҷаҳони мусоири Гарб ба тасвир кашида, ки дар он низ дар робита ба чигунагии лафз ва маъно дар шеър нуктаҳо ироа намуда, боз ҳам ба аҳамияти «маъно» нисбат ба «лафз» таъкид варзидааст. Ў дар ин суруда шеърро дар ҷаҳони имрӯзай гарб, беморгуна, камранг, камарзиш ва орӣ аз сузу сози зиндагӣ мебинад. Дар ҳоле ки гузаштai шеърро дар он сарзамин «хумоюнпоя» меҳонад. Ў дар ин сурудааш бори дигар таъкид мекунад, ки шеъри орӣ аз «дард» агар зебоии зоҳирӣ ҳам дошта бошад, «луъбати зебо ва сурати фиребо» аст, лутфи даруниӣ ва қайфияти ҳунарӣ надорад. «Чоми рангин» аст, аммо «мастихез, ҷонфазо, талҳ ва ҳастихез нест»; «шукуҳи лафз ва савти ҳарф» аст. «Сатҳи зебо» дорад, аммо «жарф нест». Таваҷҷӯҳ фармоед ба гуфтаҳо ва тасвирҳои устод Халилӣ дар ин замина:

*Шеър ин ҷо ҷавҳари сайёр нест,
Он куҳанбода ба ҷоми ҳол нест.
Чун аҷуза аз назар уфтодааст,
Гулбуне дар раҳгузар уфтодааст.
Бастани алфози зебо лӯъбат аст,
Дард агар набвад фиребо сурат аст.
Шеърро ин ҷо ҳумоюнпоя буд,
Ҷавҳари инсонияш ҷонмоя буд.
Шеър имрӯз аст ин ҷо ҳамчӯ об,
Каз сари сангест лагзон бо шитоб.
Чуз шукуҳи лафзу савти ҳарф нест,*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

*Сатҳи зебо дорад, аммо жарф нест.
Чашмро бинад нахонад рози чаим,
Нашиналад як бор ҳам овози чаим.
Шеър аз маъни ба сурат бурдaro,
З-осмони хеш уфтода ба чоҳ [4, 524].*

Дар ин ҷо бемаврид ва бетаносуб наҳоҳад буд то назари яке аз шеършиносони форсӣ «Маликушшуаро Баҳор»-ро, ки дар васф ва вижагиҳои шеъру шоирий баён дошта ва бо гуфтаҳо ва боварҳои устод Ҳалилӣ ва дигар ноқидони шеъри муосир ҳамсӯй ва ҳамоҳангӣ дорад, низ нақл кунем:

*Шеър донӣ чист? марвориде аз дарёи ақл,
Шоир он афсунгаре к-ин турфа марворид суфт.
Санъату саҷъу қавоғӣ аст назму нест шеър,
Эй басо нозим, ки назмаи нест илло ҳарфи муфт.
Шеър он бошад, ки хезад аз дилу ҷӯшад зи лаб,
Боз дар дилҳо нишиндаҳ ҳар кучо ғӯше шунуфт.
Эй басо шоир, ки ў дар умри худ назме насоҳт,
В-эй басо нозим, ки ў дар умри худ шеъре нагуфт [7].*

Шеър ва дар канори он шоирий аз замонҳои бисёр дур дар байнӣ ҷавомеи башарӣ вучуд доштааст. Ин падидай маънавӣ на танҳо барои фарҳангииён ва ҳунармандон нишотангез ва рӯҳпарвар буда, балки дар байнӣ мардуми ом ва қиширҳои гуногуни иҷтимоӣ низ ҳавоҳоҳон ва тарафдорони зиёде доштааст. Ва чи басо, ки шеъру шоирий дар такомул ва таҳаввули инсонҳо ва ҷавомеи башарӣ ҳоҳ ба гунаи мустақим ва ё ғайри мустақим нақши бузург ва арзишманҷеро бозӣ кардааст.

Устод Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ дар яке аз асарҳои пажӯҳишиаш ба сурати кул нақши шоирон, суханварон ва нависандагонро дар рушд ва пешрафти иҷтимооти башарӣ дар канори дигар баҳшҳои танзими умури иҷтимоӣ мухим ва боарзиш медонад ва мавҷудияти ҷунин қиширро дар ҷомеа аз мавориди зарурӣ ва ҳатто лозимӣ мепиндорад. Ба бовари ў қудрати қалам нисбат ба шамшер фузунтар ва коротар аст. Вай дар китоби «Осори Ҳирот» дар ин росто менигорад:

«Милали муттараққия ҳамчунонки барои пешрафти умури иқтисодии худ ба арбоби тиҷорат ва фалоҳат, ва барои сиёнати ҳукуқи машруъ аз таарузи аъдо ба неруи ҷавонони шучоъ ва тавоно ва барои таъмини васоили идорӣ ва сиёсии худ ба обруйи донишмандон ва сиёсиини доно муҳтоҷ аст, ба ҳамон ватира ва

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

таҳайючи эҳсосоти миллӣ ва барои басту нашри ҳаёти нажодӣ ба нависандагони озоди ҳақикӣ эҳтиёҷ доштааст. Аз он ҷост, ки мегӯянд: гоҳе арбоби қалам дар нашр ва иртиқои муҳит, амреро анҷом медиҳанд, ки арбоби шамшер аз анҷоми он очиз меоянд ва ҷои як чумлаи пуршур дар рӯҳиёти як миллат шӯрише тавлид мекунад, ки як урдуи хунхор анҷом дода наметавонад. Араб мефармояд: писарони худро шеър биёмӯзед, ки муарриси шуҷоат аст...

Ва аз ин ҷиҳат эҳтиёҷ ба шеъру шоирӣ гӯё бо фитрати инсон таҳмир шуда ҷо, ки инсон аст, шеъру шоирӣ ҳам дар он ҷо аст... Чун шоири ҳақикӣ қасест, ки аз уҳдаи таърифи ашё ба хубӣ баромада битавонад» [3, 24].

Ҳамин қисм Ҳалилӣ дар қасидае, ки унвонии яке аз суханварон суруда, дунёи шоирон ва нависандагонро дар ҳукми паноҳгоҳ барои ононе медонад, ки намехоҳанд таҳти сайтараи ҷаҳони моддӣ қарор гиранд:

*Дар асри мо, ки мода шуда чира бар ҷаҳон,
Не субҳ нур дораду не шом ахтаре.
Ақли башар ба ҷангали нӯлод шуд асир,
Ҷун нотавон ба ҷангали бозе қабӯтаре.
З-ин аср ҳавлонок паноҳи дигар кучост,
Ҷуз он ҷаҳон, ки сохта килки суханваре.
Шоир ҳазор оина созад зи лавҳи дил,
Беҳуда аз чи ноз фурӯшад Сикандаре [4, 159].*

Дар робита ба арзиш ва аҳамияти шеър дар зиндагии инсон, шоирон, донишмандони улуми балогӣ ва фалосифа назарҳо ва боварҳои мутааддид ва ғуногун ироа доштаанд. Чуноне ки донишманде онро армуғони Ҳудо медонад: «шеър армуғонест, ки Ҳудованд онро барои мардуми замин ҳадя додааст» [6, 5].

Шайх Фаридуддини Аттор бо тавассул ба шигарди адабии **таҷнис** (қалб ва иштиқоқ) шеъру аршу шаръуро муттасиф ба як сифат медонад:

*Шеъру шаръу арши аз ҳам хостанд,
То ду олам з-ин се ҳарф оростанд
Нур гирад чун замин аз осмон,
З-ин се ҳарф як сифат ҳар ду ҷаҳон [2, 32].*

Адабиётшиноси барҷастаи тоҷик, нависандай китоби «Афкори адабӣ ва эстетикии Абдураҳмони Ҷомӣ» дар баҳси «Ҷомӣ дар бораи муносибати лафз ва маъно, унсур ва қисматҳои шеър» дар робита бо таърифи шеър, моҳият ва ҷавҳари он ва асаргузории

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

шеър болои рӯху равон байтҳоеро аз «Маснавии «Ҳафт авранг»-и Ҷомӣ» овардааст, ки зикри он холӣ аз судмандӣ наҳоҳад буд:

*Шеър чӣ бувад? Навои мурғи хирад,
Шеър чӣ бувад? Мисоли мулки абад.
Мешавад қадри мурғ аз он равишан,
Ки ба гулҳан дар аст, ё гулишан.
Месарояд зи гулишани малакут,
Мешавад з-он ҳарим қуввату қут.
Мустамеъро зи боби фатҳу футух,
Медиҳад коми ҷон роҳати рӯҳ.
Ё худ аз гулҳани ҳавову ҳавас,
Мезанад дам зи дуднок нафас.
Сомеъонро зи зикри лобиву лог,
Меҳнати хотир асту ранзи димог [5, 10].*

Устод Халилӣ дар робита ба арзиши шеър ва мақоми шоир чунон ки қаблан ҳам гуфтем дар девонаш ишораҳо ва нуктаҳоे дорад. Ў дар тасвирҳо ва шигирҳои ҳунарӣ – адабӣ, ки зодаи табъи вакқод ва завқи пуршӯри вижай ўст, шеърро бо сифатҳои чун «шамъи афрӯҳта», «тарҷумони оташи пинҳон = розҳои даруниӣ», «шуълаи ҷаҳонда» васф намуда, дар кул онро равшанибахши дунёи даруниӣ ва мӯчиби ризоияти хотир ва осоиши рӯҳӣ дар рӯзгори номусоиди зиндагиаш медонад:

*Шодам аз шеър, ки дар зулмати ин шоми сиёҳ,
Ҳамму афрӯҳта шамъест ба байтулҳазанам.
Тарҷумонӣ қунад аз оташи тинҳони дилам,
Чун ҷаҳад дар шаб шуълаи шеър аз даҳанам [4, 24].*

Ба бовари Халилӣ шеър падидаест бас арзишманд ва мутаъолӣ чунон ки садои шеърро «нагмаи ҳадиқаи қудс» меҳонад ва аз рӯи сидқ ба он савганд ёд менамояд ва мегӯяд:

*Садои шеър бувад нагмаи ҳадиқаи қудс,
Қасам ба шеър з-мургони ин чаман хичилам [4, 300].*

Ӯ бо он ки нақш ва қудрати шеърро ҳаётбахш, эъчозангез ва «масеҳосифат» медонад, аммо дар ҳар шеъре ин шоистагӣ ва саҷоёро намеёбад:

*Ҳар қатраи борон нашавад, гавҳари шаҳвор,
Ҳар шеър ҷаҳонгиру фалактоз наёйд.
Ҳар лаб ба нафас кори Масехо натавон кард,
Аз ҳар қаламе қудрати эъчоз наёяд [4, 287].*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Он тавре ки аз зиндагиномаи Халилӣ бармеояд, ӯ саҳтиҳо ва ранҷҳои зиёдеро таҷриба кардааст, ки санаҳое аз онро дар шуморе аз сурудаҳояш ба тасвир кашидааст вай аз доштаҳои зиндагӣ ба вижагии зиндагии маънавияш ду ҷизро мояи бақо ва ангезаи зиндагииаш дониста, бо ҳасрату андӯҳ аз онҳо ёдоварӣ менамояд. Он тавре, ки аз зиндагиномаи Халилӣ бармеояд, ӯ саҳтиҳо ва ранҷҳои зиёдеро таҷриба кардааст, ки саҳнаҳои аз онро дар шумори аз сурудаҳояш ба тасвир кашидааст. Вай аз доштаҳои зиндагӣ ба вижагии маънавияш ду ҷизро мояи бақо ва ангезаи тадовumi зиндгиаш дониста, бо ҳасрат ва андӯҳ аз онҳо ёдоварӣ менамояд:

*Замона ҳарчи ба ман дода буд аз каму беш,
Рабуд аз каф, гайр аз ду риштai гуҳарам.
Яке ҳамоили қалби шикаста, яъне аик,
Чароги нимиабӣ ё ситораи саҳарам.
Дигар ҷавоҳири дарёи табъ, яъне шеър
Ки зода Марями афкори Исавиасарам.
Зи фарти талхии айём месупурдам ҷон,
Агар набуд ба лаб шеърҳои чун шакарам [4,119].*

Ин шоири мо бо он, ки ба асаргузорӣ ва ангезандагӣ баёни шоирона гоҳ-гоҳе ин забон ва баёнро дар ироа ва изҳори дардҳо ва гамҳояш нотавон ва орӣ аз шуренгезӣ ва суннокӣ медонад ва онгоҳ барои баёни чунин ҳолатҳои аз шамъ истимдод мечуяд ва меҳоҳад садов а паёмашро бо забони шамъ, ки оташин аст, иброз ва иблоги намояд:

*Ай шамъ ба шабҳои гам аз шеър чи ҳосил,
Бигзор бинолам ба забоне, ки ту дорӣ.
Гиранд суроги ту ба ҳар гуашу Халилӣ.
З-ин валвалаангез фигоне, ки ту дорӣ [4,33].*

Халилӣ бо он, ки дар як мақтаъи аз зиндагииаш аҳли сиёсат ва аз ричоли муҳими сиёсӣ буд, аммо сиёсатро некуида медонад ва фазои сиёсатронисбат ба дунёи шеър ва завқ тира ва муқаддар мебинад. Аз он дурӣ ва изҳори безорӣ намуда, китобату шоири ва дабириро нисбат ба он бартар медонад:

*Шеъру завқ аст чу оина, сиёсат хоро,
Дур бод оина аз сухбати хоро саҳбо [4,207].
Нафрин ба сиёсату фусунаш,
Бар таҷрибаҳои вожсгунаш.
Инҳо ҳама маърази заволанд,*

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

*Бозичаи сайри моху соланд.
Фармуд паёмбари илоҳӣ,
Он розииноси субҳгоҳӣ.
Муъмин набувад касе, ки мораиш,
Дар як буни гор зад ду бораиш.
Ин мори сиёҳ бувад сиёсат,
Афсуни бузургию риёсат.
Шоҳо ту маро аз ин сияҳ мор,
Дар сояи лутфи худ нигаҳ дор.
Ман котибу шоириу дабирим,
Не шӯъбадабози моргирим [4,377].*

Яке аз вучухи мутамоизи шеъри Халилulloҳи Халилий меҳанпарварӣ, баёни андӯҳи ҳаммеҳанон ситоиши сангардорон ва арҷ гузоштан ва азиз доштани ёди шаҳидони гулгункафане ҳаст, ки дарроҳи озодӣ ва ҳифзи шараф ва иззати меҳан бо шуҷоат размиданд ва мардона чон бохтанд. Аз ин рӯ, номи Халилий дар дафтари шеъри муқовимат мондагор ва пурфурӯғ аст. Ин шоири варҷованд ва фарҳехта бо эҷоди тасовири бикр ва зебои адабӣ ва нозукандешҳои зарифона ва шоирона аз як сӯё ёди шаҳидонро азиз медорад, аз сӯи дигар ин падидаро бо табиити шеър пайванд мезанад:

*Баҳри нисори хоки шаҳидони тар ба хун,
Дар боди шеър сад гули ҳумро биёфарин.
Ёде зи ҷилвааш куну дар сафҳаи ҳайёл,
Чун худ ҳазор шоири шайдо биёфарин [4,30].*

Бинобар он шеърро дӯст медорад ва ба он арзиши бузург қоил аст. Ӯ шеърро матое медонад, ки дорои баҳои азим ва бикрона мебошад:

*Шеър аст матоъе, ки ҷаҳон аст баҳояи,
Девони гаронқадри ту нафрухта беҳтар [4,19].*

Устод Халилий муҳтаво, паём, андеша, эҳсос, отифа ва дар кул он чиро, ки шеъри ӯ аз лиҳози мағҳумҳои ҳунарӣ ва иҷтимоӣ дар бар мегирад, дар қитъае ба номи «Шеъри ман» ғунҷонида ва дар он сифатҳо ва вижагиҳои шеъри худро ба тасвири кашида ва таҷассум баҳшидааст:

*Чист донӣ шеъри ман? Чун бӯстоне, қ-андар он
Модари андеша умре посбонӣ кардааст.
Оҳ монанди насим онро навозии додааст,
Ашк чун борон гавҳарфиионӣ кардааст.*

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

*Орзу бар гунчааш бинҳода гар лабханди шавқ,
Яъс бар ҳар барги ӯ таъсири хазонӣ кардааст.
Дил дар он аз хуни гарми хеш гашта обёр,
То чунин гулҳои онро аргувонӣ кардааст.
Осмони нилгун аз бас бар он тобида нур,
Сабзашои дилкашишро осмонӣ кардааст.
Аз куҳан таърихи мо бар шоҳсори ин чаман,
Мурғи ҳақ то субҳоҳон нагмаҳонӣ кардааст.
Ҳуснро нозам, ки онро карда вақфи хештанд,
Ишқро нозам, ки он ҷо бөгбонӣ кардааст.
Ҳусни гандумгуни маҳбуби сияҳҷаимони маст,
Андар ин гулзор ҳар коре, ки донӣ кардааст[4,279-280].*

Китобнома

1. Барзгар Холикӣ, Мухаммадизо. Шоҳи наботи Ҳофиз. 1384. Интишороти Заввор, Техрон.
2. Кирмонӣ, Собир. Симои шоирон. 1380. Чоп ва нашр Иқбол, Техрон.
3. Сатторзода, Абдунаబӣ. Афкори адабӣ ва эстетикии Абдуроҳмони Ҷомӣ. 1975. Душанбе, Ирфон.
4. Пурҷаводӣ, Насруллоҳ. Баҳсе дар бораи шеър аз назари Аттор. 1367. Техрон.
5. Халилий, Халилulloҳ. Осори Ҳирот. 1382. Ба қӯшиши Маҳмадиброҳими Шариъатӣ Ҳурсонӣ, Техрон.
6. Халилий, Халилulloҳ. Куллиёти ашъор. 1378. Ба қӯшиши Абдулҳайи Ҳурсонӣ, нашри Балҳ, Техрон.
7. Интернет, сайти Ганҷур.

ПОЭЗИЯ И СТИХОТВОРСТВО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ХАЛИЛУЛЛОХИ ХАЛИЛИ

В статье рассматриваются вопросы поэзии и стихотворства с позиции Халилуллоха Халили. В персидско-таджикской литературе о поэзии и стихотворстве сложилось две точки зрения: научная и исследовательская, которые в основном основываются на ценностях и нормах литературоведения и языкоznания, и данный интерес в нашей истории литературоведения наблюдается ещё с древних времен. Теории и сказания Абунаср Фороби, Авиценны, Шамс Кайса Рози, Низоми Арузи Самарканди, Ходжа Насриддина Туси и других берут начало от этих основ.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Художественные и изобразительные взгляды в основном связаны с отражением внутренних желаний и чувств. Другими словами, определения для «поэзии» мы можем найти в изображениях и в литературных приёмах или же в стихах, образцы, которых существуют, как в сборниках стихов прошлых времен, так и в сборниках современных поэтов. Именно эти взгляды Халилуллоха Халили, рассматриваются в данной статье.

Ключевые слова: стихи, поэт, ритмичные сказания, определения поэзии, смысл слова, художественные приемы, изучение поэзии, Халилуллохи Халили.

POETRY AND VERSIFICATION IN TERMS OF HALILULLOHI KHALILI

The article deals with the poetry and versification position Halilulloha Khalili. The Persian-Tajik literature, poetry and versification got the two points of view: science and research, which are mainly based on the values and norms of literary criticism and linguistics, and the interest in our literary history there since ancient times. Theories and legends Abunasra Vorob'yev, Avicenna, Shams Kaisa Rosie bottom Aruzi Samarkand Khoja Nasridin Tusi and others originate from these foundations.

Art and graphic views are mainly related to the reflection of inner desires and feelings. In other words, the definition for "poetry" we can find in the images and literary devices, or in verse patterns which exist in the poetry collections of past times, and in the collections of contemporary poets. These views Halilulloha Khalili, are considered in this article.

Keywords: poetry, poet, rhythmic tales, poetry definition, the meaning of the word, artistic techniques, the study of poetry, Halilullohi Khalili.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назармуҳаммади Бехруз-унвонҷуи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода, тел.: (+992) 91 720 15 44.

Сведения об авторе: Назармуҳаммади Бехруз- соискатель Таджикский государственные Институт языков, тел.: (+992) 91 720 15 44.

About the author: Nazarmuhammadi Behruz ia an applicant Tajik state Institute of languages ph.: (+992) 91 720 15 44.

РИВОЯТИ ФОРСИИ «ИСКАНДАРНОМА»

Ё «КАЛИСФЕНИ ДУРҮГИН»

Восиева Рухшона

Донишкадаи давлатии забонҳои

Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Мақолаи мазкур ба баррасии андешаҳои олимон оид ба ривояти форсии «Искандарнома» баҳшида шудааст. Дар адабиётшиносӣ нахустин касе, ки ба омӯзиши «Искандарнома» пардохта матни онро дастраси мардум гардонид, муҳаққики эронӣ Эрачи Афшор мебошад.

Калидвожаҳо: Искандар, сарчашма, роман, ривоят, Миср, Калисфен, адабиёт, симо, андеша, композитсия, тадқиқот, муҳаққиқ.

Искандар шахсияти таъриҳӣ буда дар асри IV то мелод зиндагӣ кардааст. Бисту чор қарн аст, ки дар атрофи ин шахсият ва лашкаркашиҳову давлатситонҳои ўмуарриҳону адібон, сиёsatпешагону фозилони дунё ҳар қадом вобаста ба тарзу тариқ ва инкишофи ҷаҳонбинии худ асарҳо таълиф намудаанд. Бояд гуфт, ки то замони мо асарҳои ба Искандару кишварситонҳои ўбаҳшидашуда бо вариантҳои муҳталиф омада расиданд. Агар аз нигоҳи таъриҳ назар афканем, дар шинохти симои Искандари Мақдунӣ ва зиндагиномаи ўасосан панҷ сарчашмаи таъриҳӣ то ба рӯзгори мо расидааст. Инҳо асарҳои Деодор, Плутарх, Куртсий Руф, Помпей Трог, Арриан мебошанд. Ҳар қадоми онҳо нисбати Искандар назари хосаи худро доранд.

Мусташири рус Е.Э. Бертельс марбут ба ин масъала чунин таъкид мекунад: “Дар таърихи оғариниши романи Искандар ду ҷараёни умдаи муҳолиф маҳфуз аст. Яке зиндагиномаи воқеии Искандар аст, ки баъди вафоташ аз ҷониби наздиқонаш: Клитарх ва Онесикрит тартиб ёфта буд. Ин мавод баъдтар асоси китоби тарҷумаҳолии оғаридаи Плутарх низ гардидааст. Ҷараёни сонӣ бошад, бар асоси ривоятҳову қиссаҳоест, ки ба ҳакиқати таъриҳӣ ҷандон мувоғиқат надоранд. Дар ин маврид ҳакиқати маҳз ин аст, ки чунин “Искандарнома”-ҳоро сарбозони Искандар дар миёни ҳалқҳои мутеъгардида тартиб менамуданд” (4, 342).

Чунон ки мебинем, дар шинохти Искандар ду нуқтаи назар – яке ҳакиқати воқеӣ ва дигаре ҳаёлоти бофтаву сохтаи

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

қаламкашон вучуд дорад. Албатта, табиист ки воқеяяти таърихӣ ба он ҳашамату ҷалоли тақозо доштаи Искандар ҷавобгӯй набуд. Ба ин маънӣ, ҷонибдорони нуқтаи назари дуюм ба симои Искандар аз наклу ривоятҳо ва афсонаву қиссаҳо мавриди истифодаи доманадору паҳновареро ҳаёлан ба кор андохтаанд. Яъне дар баробари ба миён омадани нақлу ривоятҳо ва достонҳо дар заминаи воқеяяти таърихӣ, қиссаҳои илҳоқии дигаре аз ҷониби ҳаводорони Искандар ба мардум пешкаш мегардид, ки ба асноду дaloили таърихӣ мувоғиқат надоштанд.

Мӯҳтавои чунин қиссаву достонҳо ба санъати давлатдорӣ, лашкаркашӣ, ба таърихи мамолики дуру наздики Шарқу Ғарб нигаронида шудааст. Ба ақидаи муаллифон амалиёти Искандар зарбаи саҳте ба ҳукуматдорони Шарқ, маҳсусан Мисру Эрон буд, зоро дар ин ҷойҳо ҳокимијат меросӣ буда, аз даст додани он ин назарияро инкор мекард.

Рӯҳониён, ки нигоҳдорандай асосии назарияи мазкур, яъне “фарраи шоҳӣ”- меросӣ будани таҳту тоҷ буданд, ин ҳавф ба шарафу шӯҳрати онҳо таҳдид менамуд. Бинобар ин барои ҳатман ҳуқуқҳои худро пайдо кардан ва мавқеъро аз даст надодан маҳз дар Шарқ ба навиштани аввалин романҳои ривоятии маҳсус, ки симои Искандарро дигар кунад, шурӯй намуданд. Чунин асарҳо дар ҳудуди асри яки мелодӣ падид омад. Дар натиҷа романе дар бораи Искандари Макдунӣ ба вучуд омад ба эътиими Бертельс Е.Э аз ҷониби табиби дарбораш Каллисфен ва ба гуфти Шахермайр Ф. ҳешованди Аристотел – муарриҳ Каллисфен рӯнавис гардида, муддатҳои зиёд ба номи ў шӯҳрат доштааст (4, 286); (11, 342). Ин ҳамон Каллисфенест, ки миёни солҳои 360 то 327 пеш аз милод зиндагӣ карда, муаллифи ривояти Искандар будааст ва гуфтаанд, ки вай таърихи Юнонро аз соли 387 то 357 пеш аз милод навишта, дар идомаи он дар бораи фатҳи Искандар маълумот додааст. Ба қавли Ф. Шахермайр Калисфен дар Ҳиндустон ба фармони Искандар зиндонӣ гардида, оқибат дар занҷир оламро падруд гуфтааст (11,233). Аммо аз ҷониби донишварону муарриҳони мағрибзамин таъқид мешавад, ки Калисфен ҳеч муносибате дар мавҷудияти ин асар надоштааст. Аз ин рӯ, дар замонҳои пасин достони мазкур унвони “Калисфени дурӯғин” - ро ба ҳуд гирифтааст (4, 280).

Дар асоси мазмуни ин вариант Искандар писари Филиппи Румӣ набуда, балки падари аслиаш Нектаниби мисрист, ки аз Миср

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

гурехта ба Юнон меравад ва дили Олимпий - зами Филиппро ба даст оварда, аз ў ком бармедорад. Ин андеша ба ривоятҳои арабӣ ва ҳабашӣ асос ёфтааст. Ҳикоят ин аст, ки чун Нектонибус (дар ривояти ҳабашӣ номи ў Bektanis) бар асари лашкаркашии шоҳи форс аз подшоҳии Миср сарнагун гардида, барои қӯмак ба Мақдуния рафт ва ба ҷодӣ ба ҳарами подшоҳи Мақдуния роҳ ёфту ҳамбистари Олимпий гардид, ки аз ў Искандар ба дунё омад. Муаллифи китоби “Роман дар бораи Александр ва ривояти асосии он дар Шарқ” Е. Э. Бертелс ба ин маънӣ менависад: “Ин фиръавн (Нектонибус –В. Р.)-и дуюм аст, ки дар соли 358 қабл аз мелод ба дasti эрониён мағлуб шуд. Биноан, Искандар писари Нектониб аст. Чун Нектониб ба сулолаи шоҳони бостонии Миср мутааллиқ асту дар вучудаш хуни фиръавнҳои ин мамлакати бостонӣ ҷорист, табиист, ки барои ин марзу бүм ў шоҳи госиби бегона нест, балки шахсиятест соҳибҳуқуқу соҳибватан, ки баҳри таҳту ҷоҳи гузаштагонаш мубориза мебарад. Ин асар ба даҳ қисм тақсим мешавад: 1. Гурехтани Нектониб аз Миср ва якҷояшавии ў бо Олимпий; 2. Мавлуди Искандар; 3. Тоҳтани Африқо ва тарҳрезии Миср; 4. Ҷангӣ Искандар дар Сурия; 5. Ба сифати сафир ба мулки Доро омадани Искандар ва тасхирӣ Эрон; 6. Ҷанг бо Пором – подшоҳи Ҳинд; 7. Мулоқоти Искандар бо бираҳманону ҳокимони зоҳид; 8. Искандар ва шаҳбону Кандак; 9. Искандар дар мамлакати саворазонон; 10. Марғи Искандар дар Бобулистон” (4, 286).

Шахсияти Искандар ва шӯҳрати умумидунявии ў мавзӯи нави адабиётамон нест. Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ як зумра адибон дар шинохти Искандар таҳти номи «Искандарнома» достонҳо оғаридаанд. Мавзӯи шахсияти таъриҳӣ ва бадеии Искандар хеле паҳновар буда, асосҳои юнонӣ, лотинӣ, паҳлавӣ, ибрӣ, арабӣ, суриёнӣ, арманиӣ, ҳабашӣ, форсӣ ва дигарҳоро фаро мегирад. Аз ин нигоҳ, агар ба таҳлилу тафсири ривоятҳои муҳталифи он пардозем, сухан ба дарозӣ ҳоҳад кашид. Бино бар ин аз таҳлили ҳамаҷонибаи ривоятҳову қиссаҳои он худдорӣ намуда, танҳо ба ибрози фишурдаи ривоёти форсии он тавакқуф менамоем.

Заминаи ривоятҳои форсии Искандарномаро пеш аз ҳама аҳбори «Таърихи табарӣ»-и Балъамӣ (2; 395- 407) ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ 10,5-165) фаро гирифта, барои мукаммалии матни мансури он саҳми назаррас доранд. Гуфтан ҷоиз аст, ки ин матни қадимтарини қиссаи Искандари Румӣ дар забони форсии тоҷикист.

Дар адабиётшиносии Эрон нахустин касе ки ба омӯзиши “Искандарнома” пардохта, матни онро дастраси мардум гардонид,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Эрачи Афшор мебошад. Эрачи Афшор дар баробари омода сохтану ба нашр расонидани ин асар муқаддимаашро бар шинохти Искандарномаҳо навишааст. Ҷиҳати илмии ин муқаддима дар он аст, ки муаллиф ба сарчашмаҳову тадқиқотҳои мӯътамад тая мекунад. (1, 9-37).

Оид ба замони таълифи ривояти форсии «Искандарнома» ё худ «Калисфени дурӯгин» андешаҳо мухталифанд. Дар ин замона дар миёни олимони Эрон ду нуқтаи назар вучуд дорад. Аз як ҷониб донишмандони машҳури Эрон: Маликушшуаро Баҳор(3, 128); Сайд Нафисӣ (7, 612) ва Забехулло Сафо (9, 89) замони ба вучуд омадани ин асарро ба асри V ҳичрӣ дониста, мавҷудияти баъзе лугату таъбирот ва тарзи баёни матни мазкурро ба қарни зикргардида мутааллиқ дониста бошанд ҳам, муҳаққики дигари Эрон Эрачи Афшор ба ҳукми қотеона иброз намудаи муҳаққикини зикр гардида шак оварда мегӯяд: “Аммо ҳукм кардани қатъӣ бар он ки воқеан ин матн аз они қадом аср аст, чандон осон нест. Шеваи хат ва навъи қоғаз дар мароми қиёс ба нусхаҳои ҳаммонад ба эҳтимол қариб ба яқин аз они қарни 9 ҳичрӣ аст, Ногузир замони таълифи китоб дертар аз соли 800 ҳичрӣ наҳоҳад буд, “ (1, 23). Чунин матлаби муҳаққики эрониро Лейн Пул дар “Табақоти салотини Эрон” ҷониборӣ карда, менависад: “Аз тарафи дигар муаллиф вақоевро, ки ба асри Искандар нест ва ба айёми наздик ба ҳудаш иртибот дорад аз он вақоэъ ва матлабе, ки шунида ё ҳонда буд ба достони Искандар илҳоқ кардааст. Аз ин роҳ моро ба таъини таърихи таълифи китоб кӯмак мекунад, Ишорате дар хусуси Қарорхониёни Туркистон, яъне Ҳония ё Ҳоқония (мулуке, ки аз ҳудуди 320 то 560 ҳ, дар хиттаи Туркистон ҳукмронӣ мекарданд дорад”(6,121). Муҳаққики “Искандарнома”-и мансур – Эрачи Афшор дар ибрози андешаи хеш пофишорӣ карда илова бар гуфтаҳои қаблиаш меафзояд: “Истеъмоли лугат ва афъолу таркибот ва таъбироте ки дар китоби таърихдор назири тарҷумаи Таърихи Табарӣ, Ҷомеъ-ул-ҳикоет, китоби Самаки айёр ва Доробномаю Ҳумоинома дида мешавад дар ин китоб ҳам ҳаст, далели қоғӣ наҳоҳад буд ки ин матнро ҳамасри онҳо бидонем, Чи басо ки муҳаррири “Искандарнома” таҳrirҳои қадимтареро зери даст дошта, мутаассир аз иборат ва шеваи нигориши онҳо будааст, Муҳаррири ин таҳrir дар пардохтани достон ба ҷуз он ки ривоёте аз Исакандарномаи арабиро дар даст доштааст аз китобҳои авоменаи ба он аҳд роиҷ низ баҳра бурда, маҳсусан исмҳои ашҳоси

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

бан голибан маъхаз аз манобеи қадимтар аст”(1, 24). Дар ин андешаи муҳаққики эронӣ воеан чиҳати амиқ дар шинохти нусхай “Искандарнома” дида мешавад.

Дар илми шарқшиносии собиқ иттиҳоди Шуравӣ чунон ки дар аввали мақола ишора кардем нахустин касе, ки ба ин мавзӯй назарандозӣ кард, Бертельс Е.Э. аст. Ин донишманди маъруф тамоми сарчаашмаҳои шарқиву гарбиро омӯхта, дар охири солҳои чилуми асри гузашта тадқиқоти пурарзишеро зимни унвони “Роман дар бораи Александр ва ривояти асосии он дар Шарқ” ба табъ расонид. Дар ин асари пурарзиши илмии худ Бертельс Е.Э. ривояту қиссаҳои марбути Искандарро омӯхта, таҳаввулу такомули достонҳои манзуими ин мавзӯро ба ду даста тақсим менамояд. Ба дастаи аввал ҳамон Искандарномаҳоеро ворид месозад, ки онҳо то манзуими “Садди Искандар-и” Навоӣ мебошанд. Ба дастаи сонӣ “Садди Искандар”-и Навоӣ дохил мешавад, ки онро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад(4,127). Чунон ки дар аввал зикр кардем, Бертельс Е. Э. “Каллисфени дурӯгин-ро” ба даҳ бахш тақсим намуда, таъкид мекунад, ки дар нашри аввали шарқӣ дар бораи корҳои дохилии Македония иттилооте нест, зоро он барои хонандай шарқӣ таваҷҷӯҳталаб набуд ва онро ҳангоми аз нав кор кардани роман ба забони юнонӣ ворид соҳтаанд.

Як ҳусусияти муҳими тадқиқоти Бертельс Е. Э. дар он аст, ки ў асосан ба ривояти Балъамӣ тақя мекунад, зоро Абӯалӣ Муҳаммади Балъамӣ зимни фармоиши Мансур ибни Нӯҳи Сомонӣ солҳои 963 ин асарро ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума менамояд, Албатта ин тарҷумай оддӣ набуда, балки аз худ низ иловаҳои форовонеро фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, мусташрики рус таъкид менамояд, ки композиция ва хати сужети асар агарчи мабдаи ягонаро доро бошанд ҳам, нигорандагони он вобаста ба талаботи замон лаҳзаҳои муҳталифро афзудаанд. Ҳусусияти дигари фарқкунандай назари улами дини ислом, ки бештар ба ин симо таваҷҷӯҳ намудаанд, Бертельс Е.Э. дар он мебинад, ки онҳо дар симои Искандар барҳамзанандай дини зардуштиро мебинанд. Аз ин рӯ, бо ёрии симои Искандар меҳоҳанд дини исломро мустҳакам гардонанд.

Шарқшиноси дигари машҳури рус И.С Брагинский низ зимни муаррифии китобҳои насри ривоятии форсу тоҷик оид ба Искандарномаҳо аҳбори умумӣ медиҳад. Ӯ дар китоби «Очеркъо аз таърихи адабиёти тоҷик» «Искандарнома»-ро ба гурӯҳи асарҳои бадеи, ки ҷанбаҳои ахлоқашон фаровон аст, дохил намуда

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

дастхати Искандарномаи истифода намудаашро як навъ таҳрири варианти арабӣ дониста, ба ривояти Искандарномаи Низомӣ қаробатрдор медонад. Брагинский И.С. таъкид менамояд, ки дар достони машҳури арабии Искандар бисёр лаҳзаҳои романтикий мавҷуданд, ки дар варианти тоҷикӣ нестанд.

Банду басти композиция ва сабки асарро И.С Брагинский мансуб ба сабки замони Балъамӣ медонад ва андеша бар он дорад, ки аз рӯи порчаҳои ворид омадаи ин асар метавон онро яке аз сарчашмаҳои арзишнок барои зуҳуроти новеллаҳои маишӣ мардумии давраҳои нахустини асримиёнагӣ ҳисобид(5, 300).

Нисбат ба ин мавҷӯъ донишманди маъруфи тоҷик Ю.Салимов бештар таваҷҷӯҳ намуда, зимни асарҳои “Насри ривояти форсу тоҷик ва Насри ривояти дар баробари намунаҳои дигари насири ривояти “Искандарнома”-ро меорад. Бояд тазаккур дод, ки Ю. Салимов насири ривоятии форс-тоҷикро ба чаҳор бахш тақсим менамояд: Аввал романҳои паҳлавонӣ, дуюм қисса, сеюм ҳикоёт ва чаҳорум масал. Ҳар қадоми ин қисмҳоро дар навбати худ боз ба гурӯҳҳо тақсимбандӣ мекунад(8, 186).

Муҳаққиқ “Искандарнома”-ро ба гурӯҳи романҳои паҳлавонӣ ворид соҳта, менависад: «Намунаи хеле машҳури насири ривоятии форсу тоҷик “Искандарнома” мебошад ва зоҳирان нахустин таҳрири адабии ривояти қадими кишваркушоиҳои Искандари Мақдунӣ достони Фирдавсӣ ва идомадиҳандай кори ў асосгузори силсилаи достонҳои романтикий Низомӣ ба ҳисоб меравад(8, 186). Муҳаққиқи тоҷик дар баробари аввалин тадқиқоти пурарзиш будани китоби Бертелс Е. Э. ёдовар шуда, бо таассуф аз назари ў дур мондани нусхаҳои насрии “Искандарнома”-ро ёдовар мегардад. Ба назари мо якҷонибагӣ, яъне танҳо ба достонҳои манзум сари кор гирифтани Бертелс Е.Э. сабабаш «Садди Искандарӣ»-и Навоӣ будааст. Аз ҷониби дигар таҳлилу тадқиқи Искандарномаҳои мансури қаламӣ ва вариантҳои муҳталифи онҳо, ки даҳҳо вариантҳо то кунун махғузанд, кори басо мушкилу доманадор хоҳад буд. Гузашта аз ин Ю.Салимов ба тадқиқоти Эрачи Афшор такя намуда, нусхай “Искандарнома”-и китобхонаи Саид Нафисиро, ки дар асрҳои X11-X1V китобат шудааст, кӯҳантарин нусха меҳисобад ва аз забони арабӣ тарҷума гардидани онро бар асоси тафовутҳои зиёд шубҳаовар ҳисобида, таъкид дорад, ки нусхай паҳлавии «Искандарнома» тавассути «Худойнома» ба адабиёти араб гузашта, аз асри V1 боз ба форсии тоҷикӣ тарҷума шуданаш ба ҳақиқат наздик аст (8, 186).

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Аз нигохи Салимов Ю. достони мансури «Искандарнома» бо доштани силсилабандии воқеаҳо хусусияти ба худ хос гирифта, то андозае фарогири маҷмӯи ҳикояҳо мебошад. Танҳо дар миён як фарқ аст. Зимни тамоми ҳикояҳои асар як қаҳрамони асосӣ - Искандар амал мекунад. Бино бар он ин нусха хусусияти яклухтӣ дорад. Дар ин асар Искандар гоҳ шоҳи одили соҳибтадбир, гоҳ сарлашкари бузург, лаҳзаҳое сафири доно ва даме чосуси гузарову айёри шабрави ҷолон тасвир меёбад. Ҳатто дар бисёр саҳифаҳои асар хонанда шоҳ будани Искандарро фаромӯш мекунад(8, 187).

Ҳамин тавр, аз нигохи муҳаққики тоҷик Ю.Салимов «Искандарнома» аз қиссаву ҳикояҳои зиёд фароҳам омадааст ва як қисми онҳо ба Искандар вобастагӣ надоранд, вале дар мавридиҳои муҳталиф ба матни асар дохил карда, ба сарчашмаи асосӣ истинод кардааст. Ҳатто муайян намудааст, ки як силсила ҳикоятҳои иловагиро раиси Миср ба Искандар нақл менамояд, ки ҳама хусусияти майшӣ доранд ва худи ин раис дар асар чун қиссагӯи дарбор тасвир ёфтааст. Андешаи Салимов Ю, ки ин асарро як навъ синтези фантастикуву майшӣ ва паҳлавонии ҳалқҳои гуногун қаламдод мекунад, қобили мулоҳиза мебошад.

Ривояти форсии “Искандарнома” ё “Каллисфени дурӯгин”, ки аз ҷониби муҳаққики эрони Эрачи Ағшор таҳия шудааст, аз 698 саҳифа, 60 достон иборат мебошад. Дар он Искандар ҳамчун шоҳи муктадири кишваркӯшову адолатҳоҳ баҳри ба ҳалқҳои мамлакатҳои дуру наздик ёрӣ расонидан тасвир гардидааст. Азбаски таҳлили муфассали асари мазкур дар доираи як мақолаи илмӣ ғунҷоишро намепазирад, танҳо бо ибрози мундариҷаи муҳимтарин бобҳо иктифо менамоем. Мундариҷаи онро метавон чунин баршуморид: “Омадани Искандар ба ҷонги Доро ба Эронзамин”, “Рафтани Искандар ба Кашмир”, “Расидани Искандар ба Макка”, “Рафтани Искандар ба вилояти Яман”, “Расидани Искандар ба шаҳри Миср”, “Дар зулмот”, “Баромадани Искандар аз дарёи Ахзар ба вилояти Туркистон”, “Достони Зоҳидон бо духтари малик ва ҳадиси эшон”, “Рафтани Искандар ба Сиёвушгард”, “Расидани Искандар ба вилояти Чин”, “Расидани Искандар ба шаҳри девмардон ва зангиён, ба вилояти Париён, ба шаҳри Ироқайн, ба вилояти Рус” ва дигар достонҳоро фаро мегирад.

Достон чунин оғоз мешавад:

“ Шоҳ Искандар чун ба Доробгард расид ва номи падар бишнид об дар ҷашм овард ва расул пеши бародар фиристод. Гуфт:

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Ман бад-ин мамолик бад-он наёмадаам, ки подшохӣ аз ту бистонам. Ту аз ман хироҷи Рум ҳостӣ ва падари ту Дороб аз ту бузургтар буд, хироҷи Румро даст боздошта буд. Акнун оғози ин хусумат ту кардӣ. Миёни ману ту васлату нисбат аст ва ман намехоҳам, ки хусумате зоҳир гардад ва бад-он сабаб чаҳон пурошӯб шавад ва ҳалқи олам табоҳ гардад ва вуболи он ба ману ту боз гардад. Маро орзуи он аст, ки гирди чаҳон бигардам ва ҳар ҷо, ки бирасам, расмҳои нек бинихам ва мулукро ба ростӣ биншонам ва номи некро ба ҳар мавзезъ ёдгор бигзорам ва аз ҷаври қаҳри ҳуд раияти зердастанро эмин дорам...”(1, 7).

Хулоса, аз гуфтаҳои боло ба натиҷае мерасем, ки ин асар кӯҳантарин роман дар бораи Искандар буда, тамоми маводҳои дар ин мавзӯй ба табъ расида сарчашмаи ҳудро аз он дарёftаанд. Китоби мазкур дар миёни насли ривояти форсу тоҷик мавқеи хоса дошта бо забони фасехи форсии тоҷикӣ иншо гардидааст. Боиси тазаккур аст, ки таълифи аввалин романҳои мансури форсӣ марбут ба Искандару зиндагиномаи ӯ на дар зодгоҳи Искандар-Ҷунон, балки дар Шарқ пайдо гардидаанд.

Китобнома

1. Афшор Эраҷ. Искандарнома. Ривояти форсии Калисфени дурӯғин. Пардоҳтаи миёни қарни 6-8 ҳичҷрӣ. / Афшор Эраҷ. - Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1343.-795 с.
- 2.Балъамӣ, Абулалӣ. Таърихи Табарӣ./ Балъамӣ, Абулалӣ. - Лакҳнау, 1312. 761-1279с.
- 3.Баҳор, Муҳаммад Тақӣ. Сабкшиносӣ. Ч. 2. Чопи дуввум. / Баҳор, Муҳаммад Тақӣ. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири кабир, 1375.- 432с.
- 4.Бертелс Е.Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке/Навои и Джами./ Бертелс Е.Э. -М.: Наука,1965.- 499с.
5. Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литературы. / Брагинский И.С. - М.: Наука,1972. - 523с.
6. Лейн Пул. Табакоти салотини Ислом. Тарҷумаи Аёзи Иқбол./ Лейн Пул. - Техрон, 1312.-230с.
7. Нафисӣ Саид. Забони достон// Роҳнамои китоб, № 87./ Нафисӣ Саид. - Техрон, 1327.-467с.
8. Салимов Ю. Ёдгори умр. Ч.1. / Салимов Ю.– Ҳуҷанд: Нури маърифат,2004.-564с.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

9. Сафо, Забехуллоҳ. Ҳамосасарой дар Эрон./ Сафо, Забехуллоҳ. - Техрон: Муассисай интишороти Амири кабир, 1369.-675с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ.6. / Фирдавсӣ, Абулқосим. -Душанбе: Ирфон, 1965. - 552с.
11. Шахермайр Ф. Александр Македонский. Пер. с нем. М. Н. Ботвинника. / Ф. Шахермайр.-М.:Наука,1986.-383с.

ПЕРСИДСКИЙ СКАЗКА «ИСКАНДАРНОМА» ИЛИ «ПСЕВДОКАЛИСФЕН»

Данная статья посвящена обсуждению Персидского сказка «Искандарнома» или «Псевдокалисфен». В литературе Eraji Afshor-иранских ученый был первым, кто начал study «Искандарнома» и сделал его доступным для людей.

Ключевые слова: Искандар, источник, новые, сказка, Египет, Калисфен, литература, сюжет, мысль, состав, научные исследования, исследователь.

THE PERSIAN TALE “ISKANDARNOMA” OR “FALSE KALISFEN”

This article is dedicated to discussion of the Persian tale “Iskandarnoma” or “False Kalisfen”. In literature Eraji Afshor-Iranian scholar is the first who began to study “Iskandarnoma” and made it available to people.

Key words: Iskandar, source, novel, tale, Egypt, Kalisfen, literature, plot, thought, composition, research, researcher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Восиева Рухшона-докторанти Донишкадай давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, тел.: (+992) 98 106 65 34; е- майл: v.rukhshona@mail.ru.

Сведения об авторе: Восиева Рухшона- докторант Таджикского государственного Института языков им. С. Улугзаде; тел.: (992) 98 106 65 34; е-майл: v.rukhshona@mail.ru.

About the author: Vosieva Rukhshona is doctoral student of the Tajik state Institute of languages named after S. Ulugzade; ph.: (992) 98 106 65 34; e-mail: v.rukhshona@mail.ru

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:891.550.092+39

ФАЙЗАЛӢ МУРОДОВ – ГӮРГУЛИШИНОС

Салоҳиддин Фатхуллоев

*Институти забон, адабиёт, ишқинносӣ ва мероси
ҳаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Тарз ва равиши кори мо фолклоршиносон бисёр ачиб аст. Гӯяндаро бо сухбат водор кардан на ҳамеша мұяссар мегардад. Табиати одамӣ бисёр нозук аст. Кас аз кучо медонад, ки дар фикру ҳаёли гӯянда чӣ гап ҳаст. Барои ҳамин матраҳ кардани суол ҳам ба мушкилӣ сурат мегирад. Вале агар дар сухбат одами зиёд ширкат дошта бошад, фолклоршинос метавонад аз ҷараёни он суд бардошт, зоро гап ки гел ҳӯрд имконияте фароҳам меояд, барои суолу ҷавоб. Масалан, метавонед ҳудатон зарбулмасале гӯед ва ҳозирин ҳам қаринае аз онро метавонанд гуфта диханд. Ҳамин тавр кори фолклоршинос оғоз мегардад ва ў метавонад байт ва ё рубоиро навишта гирад. Ҳулоса, навишта гирифтани жанрҳои ҳурди фолклорӣ аз қабили чистон, зарбулмасал ва байту рубой нисбатан осон аст, вале навишта гирифтани афсона, ривоят, суруд ва ҳамоса бо сабабҳои муайяне мушкилиҳо дорад. Чунончи навишта гирифтани достонҳои «Гӯргулий» на ҳамеша мұяссар мегардад, зоро гӯяндаҳои ин жанр ками андар каманд, сониян бо вучуди мавҷуд будани воситаҳои навини сабти овоз, гӯргулиҳон намехоҳад гӯргулий хонад, вале ба Файзалий Муродов барин фолклоршиноси корозмуда ба гап даровардани гӯянда мушкилие надошт, зоро ҳуди ў марди ҳушсуҳбат ва маҷlisорое буд. Замони шӯравӣ Файзалий Муродов бо экспедитсияи фолклорӣ ба дехai Даҳанаи Кӯлоб мераవад. Максади ў аз Каримпаҳлавон ном гӯянда навишта гирифтани достонҳои «Гӯргулий» буд. Бояд тазаккур дод, ки фолклоршиносон пеш аз ин ҳам бо ў ҳамсуҳбат шуда буданд, вале бефоида. Барояшон гӯргулий нахонд. «Ман хонданро бас кардагӣ дигар «Ҳӣ» гуфта наметавонам, - изҳор медошт ў. Акнун ба Муродов Файзалий лозим меомад, ки дили гӯяндаро ёфта аз ў достон навишта гирад.

Дар ин ҳусус шодравон Файзалий Муродов чунин нақл карда буд: «Бо гӯянда сӯҳбати тӯлоние доштам, вале ҳеч натавонистам аз ў порае аз ҳамосаи «Гӯргулий»-ро сабт намоям. Ман бошам пайваста ғусса меҳӯрдам, ки 200 километр роҳро аз Душанбе то

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Даҳанаи Кӯлоб тай карда ояму бо дасти холӣ баргардам, кори хубе намешавад, ҳамкоронам чӣ хоҳанд гуфт,- аз дил мегузаронидам ман. Ҳанӯз вақт ҳаст,- мегуфтам худро тасаллӣ дода ва Каримпаҳлавонро ҳамоно ба сӯҳбат водор карда. Дар бораи гӯргулихонҳои Сари Хосор Сангов Мурод, Алимов Шералий, Шукурмаст, Ҳақназари Кабуд ва Замиров Талбӣ аз ӯ нақлу ёддоштҳои зиёде навишта гирифтам».

-Барои чӣ Шукурмаст мегуфтанд?,- суол кардам аз ӯ.

-«Мисли ӯ гӯргулихон вучуд надошт,- таъкид намуд Каримпаҳлавон. Ҳини хонданаш хонаҳалок маст шуда бо ҷашмони пӯшида беихтиёр ба мобайни давра лағжида меомадааст. Эҳа, у хел гӯяндаро дигар аз кучо меёбед. Вақте ӯ меҳонд, ҷунон қайф мекардӣ, ки меҳостӣ рафта аз хонаат аспу ғоватро бароварда ба ӯ ба ивази хонданаш бидиҳӣ. Ҳова, баъзеҳо ҳамин хел ҳам мекарданд,-хулоса кард ӯ».

-Худатон, амак, аз ҳамон хелҳояш ҳастеду лекин хоксорӣ мекунед, биёд ягон банди «Гӯргулӣ»-ро хонда дихед. Мо дар бораи маҳорати баланди достонсароии шумо борҳо шунидаем. Мардум ҳунармандии шуморо бисёр сифат мекунанд.

-А бача, ноҳост тағири қиёфа кард ӯ, дар кучо дидай, ки барои як нафар «Гӯргулӣ» хондаанд?

Ба Ҳудо савганд, -илова намуд ӯ, агар дар маърака 50-60 нафар намешуд, дутор ба даст намегирифтам.

Суханони гӯянда ҳақиқат доштанд, зоро дар анъанаи достонсароӣ ҳеч гоҳ барои 10-20 нафар «Гӯргулӣ» намехонданд. Агар меҳмонхона ва ё масҷид пуропури шунаванда намешуд, гӯянда дутор ба даст намегирифт.

Аз вокуниши гӯянда қаноатманд шудам, зоро ӯ гапи ҳақро мегуфт. Дар муқобили гапи ҳақ чи ҳам мегуфтам. Баъди як пиёла ҷой нӯшидан ноҳост дар майнаам фикре пайдо шуд ва онро филҳол ба ӯ арз кардам.

Медонед, чӣ, амаки Карим, дар риши сафедатон садқа, гуфтам, шумо меҳмонхонаи бисёр тозаву озода доштаед. Ман дар ҳамин меҳмонхонаатон як ҳафта меистаму аз қалонсолони дехai шумо афсонаю ривоят ва байту рубой навишта мегирам. Дар дехai шумо на меҳмонхона ҳасту на ошхона. Ман чӣ кор қунам? Адои вазифа ҳаминро тақозо мекунад, дasti холӣ ба Душанбе барнамегардам,- таъкид намудам. Албатта, кирояпулӣ ва ҳаққи ҳӯрокамро пардоҳт менамоям.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

-Оббо, гуфт Каримпаҳлавон, меҳмони азиз, бисёр одами хуб ҳастеду лекин рӯйнатан будаед. Ба Ҳудо савганд, дар меҳмонхонаи ман як моҳ ҳам истед, садқаи саратон. «Меҳмонро атои Ҳудо гуфтаанд» агар ба як «ҳӣ» гуфтани ман шумо хурсанд шавед, сад «ҳӣ» мегӯям. Албатта арвоҳи гӯргулиҳонҳои гузашта маро бубахшанд, ки барои як нафар гӯргулӣ меҳонам гӯён даст ба дуо бурд. Ин суханонро гуфта иброз дошт Муродов Файзалий, гӯянда барҳоста ба ҳуҷраи дигараши гузашти ва лаҳзае баъд дутори пурнақшу нигор дар даст ба наздам омад. Дуторро рӯи сина гузашта шурӯӯ кард ба навоҳтан. Бо оҳангӣ фалакӣ чанде рубоӣ ҳонд ва сипас бо оҳангӣ мутантан оғоз кард ба «ҳӣ» гуфтан. Садояш хирӣ буд, чун муддате «ҳӣ» нагуфтааст, бинобар ин овозаш аз гулӯяш бе монеа хориҷ намешуд. Ба гуфти худи гӯяндаҳо овозаш шира надошт.

-Ана дидед, марди меҳмон, ман, ки мегӯям «ҳӣ» гуфта наметавонам, боваратон намеояд, -иброз дошт ё.

-Ду-се маротиба, ки «ҳӣ» гуфтед, - рӯй овардам ба ё, овозатон расо мегардад. Ҳамин тавр ҳам шуд, суханашро давом дод Муродов Файзалий. Баъди пайваста «ҳӣ» гуфтанаш садояш ба тадриҷ кушода шуд ва ман тавонистам аз ин гӯргулиҳони ниҳоят забардасту овозадор чанд пораи ҳамосаи «Гӯргулӣ»-ро навишта гирам, хулоса кард Муродов Файзалий.

Тавре аз мисоли овардашуда маълум гардид, Каримпаҳлавон гӯяндае буд гапнодаро, «ман гӯргулиҳониро кайҳо бас кардаам» гӯён факат «не ба нестон» мекард. Муродов Файзалий феълу ҳӯи ўро омуҳта билохира гӯяндаро ба гап даровард...

Воқеан шодравон Муродов Файзалий инсоне буд доною дилёб, сехри суханаш гуворою таъсирбахш. Соли 1962 Муродов Файзалий дар ҳамкорӣ бо Маҳмудов Мансур ва Ширинова Рухсора аз гӯяндаи Сари Ҳосорӣ Замиров Талбӣ 26 достони «Гӯргулӣ»-ро навишта гирифт. Шиносой бо достонҳои пуробуранги ин гӯянда ба ё имконият дод, ки аз банду баст ва системаи образҳои ин жанр ҳарчи қадар беҳтару хубтару воқиф гардад. Муродов Файзалий соли 1979 зери роҳбарии доктори илмҳои филология Бозор Тилавов дар мавзӯи «Вариантнокии зарбулмасал ва мақолҳои ҳалқии тоҷикӣ» рисолаи номзадӣ дифоъ менамояд. Номбурда дар пажӯхиши шахсе буд ҳастагинопазир. Далели ин гуфтаҳо он чиз аст, ки номбурда солҳои 2001-2006 лугати ҳамосаи «Гӯргулӣ»-ро таҳия карда, соли

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

2006 дар асоси он рисолае таҳти унвони «Воситаҳои тасвири бадей дар ҳамосай «Гӯргулӣ» навишта, онро барои гирифтани унвони докторӣ пешниҳод менамояд.

Ин асари навиштаи Муродов Файзалий диккати донишмандон ва соҳибназарони соҳаро ба худ ҷалб намуда, баъди баррасии он ба номбурда унвони докторӣ медиҳанд. Мавриди тазаккур аст, ки Муродов Файзалий ҳам мавзӯи номзадӣ ва ҳам мавзӯи докториашро дар робита бо адабиёти ҳаттӣ таҳқиқу тадқиқ менамояд. Масалан, номбурда тавассути муқоиса ва муқобалаи матнҳои зарбулмасалҳо ба ҳулосае меояд, ки аксар зарбулмасалҳо, ки имрӯзҳо дар истифода мебошанд, дар ашъори шоирони классикий дучор меоянд. Масалан, байти устод Рӯдакӣ:

Яке олудае бошад, ки шаҳреро биологияд,

Чу аз ғован яке бошад, ки ғованро қунад рихин,

дар байни ҳалқ паҳн гашта қаринаҳо пайдо кардааст. Ёхуд ин байти Носири Ҳусрав:

Макун бовар суханҳои шунида,

Шунидан кай бувад ҳаргиз чу дидা,

низ миёни мардум паҳн гашта қаринаҳо пайдо кардааст.

Муродов Файзалий дар рисолаи докториаш «Воситаҳои тасвири бадей дар ҳамосай «Гӯргулӣ» таъриҳ ва сайру такомули воситаҳои тасвири бадеиро мавриди баррасӣ қарор дода, мавқеъ ва нақши онҳоро дар оғариниши осори китобӣ ва шифоҳӣ нишон додааст. Умумигӯй ва ё ба қавли дигар мӯҷаррадбаёнӣ хоси қалами ў набуд, бинобар ин ҳамеша саъӣ бар он дошт, ки андешаҳояш бо далелу бурҳон бошанд. Дар пешгуфтоти асараи Муродов Файзалий номи муҳаққиқони пешини илми бадеъ чун Ибни Мұтаз (861-908), Муҳаммад Үмари Родуёнӣ, Шамсиiddин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ (асри XIII), Рашиди Ватвот (соли вафоташ 1182) ва дигаронро ёдовар шуда, хидмати ҳар қадоми онҳоро дар таъриifu тавсифи санъатҳои бадей қайд карда, сипас дар партави гуфтаҳои онҳо ба мавзӯи мавқеи санъатҳои бадей дар осори шифоҳӣ мепардозад. Муродов Файзалий бо мисолҳои фаровон мавқеи воситаҳои тасвири бадеиро дар оғаридрои гӯяндаҳои ҳалқӣ нишон медиҳад. Ўз ҷумла ҷунин менигорад: «Воситаҳои тасвири бадей дар ҳамосай «Гӯргулӣ» ҷизи аз ҳама муҳим ва зарур ба ҳисоб меравад. Бе он асари ҳалқӣ, маҳсусан «Гӯргулӣ»-ро тасаввур кардан ғайри имкон аст». (Воситаҳои тасвири бадей дар ҳамосай «Гӯргулӣ» [2,8]. ба тақвияти гуфтаҳои Муродов Файзалий бояд илова намоем, ки дар

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

тасвири партрети занҳо гўргулихонҳо воқеан маҳорати баланде нишон додаанд. Чунончӣ, шодравон Ҳақназари Кабуд дар тасвири ҳусни духтарон чунин мисраъҳоро ба кор бурдааст:

*...Алам, алам ҳай ёра,
Мунаввари зебора.
Сиву ду ҷавак қатора,
Овардан бухчаҳора.
Гъл пушид куртаҳора,
Куртаҳои аврубора.
Ҳълела (ҳарир) пӯстси мора,
Чаканакой гулдора.
То подомани пора,
Кук мекъна ситора...
Дар ангушто нигина,
Қаҷак ба болой сина.
Дъ қоши гъл мебинӣ,
Вой қофи қаломулло.
Баёзи гардани гъл,
Ай китиф чоряқ боло.
Дандоной сафеди гъл,
Афти сини бисмилло.
Лабо ширин пъришакар,
Дъ ҷашмай Ҳавзи Қавсар.
Ръсора севи почвар,
Дандоно дурру гавҳар.
Дъ қоши гъл сар ба сар,
Қад алиф химҷаи тар.
Ҳами мойи ҷолдора,
Усма қашид қошора.
Хол чъкондай ръхсора,
Сар қасабай гълдора.
Ҳуй дод мъбофора,
Ҳаштодъ чор руймола.
Ғъӯмбасти (садои) пора,
Таҳда қалта руймола.
Гӯшида зирагуивора,
Чъкондай холи гълдора.
Оинай билавр миёра,*

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

*Ҳавор кад пичаҳора.
Майдо бофтай чолора,
И занҷири зълфора.
Хафабанди гълдора,
Муҳра рӯи ҷиҷиёра.
По кафиши ҳилола,
Тъгма ба пъшиши пора
Наъли кафии чиль чора
Къашт (аҳсан) бачаи дъхтардора
Дили ошиқа мефора... [1, 5373]*

Агар муболига нашавад, месазад гуфт, ки рассоми чирадаст аз рӯи ҳамин мисраъҳо метавонад расми духтари зебоero болои қофаз бикашад. Тамоми он лавозимоти ороиши занон, ки дар ин пораи достон омадааст, солҳои қаблӣ мавриди истифодаи занони кӯҳистон қарор дошт. Ҳоло ҳам баъзе аз он либосҳо ва асбоби ороишот, аз қабили: куртаи абри баҳор, ҳарири пӯсти мор, чаканакои гулдор, қасабаи гулдор, хафабанди гулдор, кафши ҳилол истифода мешаванд.

Дар лавҳаи дар боло зикр гардида таркибу ибораҳои рангину латиф корбаст шудаанд, ки диққати касро бе ихтиёр ба худ ҷалб менамоянд. Махсусан мисраъҳои:

*Лабо ширин търишакар,
Дъ ҷашмай Ҳавзи Кавсар.
Ръҳсора севи лоҷвар,
Дандоно дурру гавҳар.
Дъ қоши гъл сар ба сар,
Қад алиф химчаи тар.*

аз нигоҳи ифоданокӣ қобили таваҷҷӯҳанд. Истифодаи ташбехҳои муносибу мувоғиқ нафосати сухан ва таъсирнокии онро таъмин гардонидаанд.

Дар сатрҳои зикршуда ягон сухани бечо ва ё ғалат ба назар намерасад. Бо назардошти гуфтаҳои боло ҳақ бар ҷониби шодравон Файзали Муродов аст, ки дар рисолаи ниҳоят пуразиши худ «Воситаҳои тасвири бадей дар ҳамосаи «Гӯргулӣ» аз ҷумла ҷунин навиштааст: «кас ба ҳунари муъцизаоси гӯянда (яъне гӯргулиҳон, С.Ф.) ҳамон вакт сипосгузор мегардад, ки мебинад дар тули ҷандин соат ў бадоҳатан достонро ичро карда боре ҳам як

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

суханро дубор такрор намекунад. Нафосату балогати сухан дар офоридаҳои онҳо ҳамеша риоя мегардад» [2,8].

Воқеан ин суханҳоро касе гуфта метавонад, ки аз нозукиҳои маҳорат ва санъати сарояндагии гӯяндаҳои халқӣ хуб воқиф бошад. Ба ҳамагон маълумаст, ки гуяндаҳои халқӣ пушти миз нишаста асар наменависанд, муҳити асарофаринии онҳо ҷамъомадҳои пуродами халқӣ мебошад. Ҳама чизро онҳо бояд бадоҳатан ва филфавр ичро намоянд. Ва онҳо хуб дарк менамоянд, ки бо суханҳои пучу бемаънӣ диққати касеро ба ҳуд ҷалб ва завқи бадеии шунавандагонро қонеъ гардонда наметавонанд. Бино бар ин онҳо такя бар гаризаю сиришти лоязойӣ карда асар меоғариданд ва масъулияти азимеро назди ҳуд эҳсос мекарданд.

Ба тақвияти гуфтаҳои боло зикри андешаҳои яке аз ҷехраҳои намёни асри XIII Шамси Қайси Розиро овардан ба маврид аст, ки гуфтааст: «ҳар сухане, ки дар он маъни латиф набошад, табъи ахли тамиз ба он майл намекунад, ҳамчунон бошад, ки зарфи ҳолӣ ва дар вай матоъ набувад» [3,18].

Фарҳангнигорӣ кори басо мушкилписандест, ки резакориҳои зиёдеро талаб менамояд ва он шабехи кори заргарист. Шодравон Файзалий Муродов аз зумрани он олимонест, ки ба иҷрои ҷунин як амалий ниҳоят заҳматталаб даст задааст. Масалан, ў дар пешгуфтори асари номбурдааш ҷунин нигоштааст: «дар асоси лугати қалима ва ибораҳои нӯҳ достони «Гӯргулӣ» тартиб додани се лугат 1. Лугати алифбой; 2. Лугат дар асоси мавӯй; 3. Лугати ҷандомад ба миён омад.

Бо ҳамин тартиб лугати алифбой 518 саҳифа лугати ҷандомад, 117 саҳифа ва лугат дар асоси мавзӯй 87 саҳифа, ҷамъ 722 саҳифаро дар бар гирифт.

Навишта гирифтани нӯҳ достон 45 ҳазору 124 мисраъро ташкил дод ва барои иҷрои он панҷ сол (1996-2001) меҳнат сарф карда шуд.

Мавзӯи тадқиқотии мо «Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯргулӣ» мебошад, ки он дар асоси се лугат анҷом дода шуда муддати панҷ сол (2001-2005)-ро дар бар гирифт [2,6].

Файзалий Муродов на танҳо гӯргулишонос буданд, балки эшон ба тамоми жанрҳои фолклорӣ дастрасӣ доштанд, дар бораи зарбулмасалу ҷистонҳо мақолаҳои зиёде дорад.

Мисолҳои оварда далолат бар он мекунанд, ки шодравон Файзалий Муродов воқеан девкор буданд, ва ҳеч гоҳ манманӣ намекарданд як инсони хоксору фурутан буданд. Бухлу қинаро ба

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

худроҳ намедоданд. Дар бораи шахсияти илмии ӯ метавон соатҳои зиёд ҳарф зад, сахифаҳои бисёре навишт, чуноне шоир фармудааст: «Чи сон, ё раб адо созам ба ҳарфе достонеро». Дар бораи ин олими фарзона китобу достонҳо навиштан мумкин аст ва барои он ки гуфтаҳоямон бедалел набошанд, инак фехристи номукамали асарҳои навиштаи ӯро мисол меоварем:

«Бадеҳаҳои ҳалқӣ» (1969), «Ленинбобо» (1970), «Бадеҳаҳои ҳалқии тоҷикӣ» (1987), «Вариантнокии зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ» (2001), «Фолклори Дангара» (2001), «Ё раб, шифо бахш» (2004), «Таронаҳои Фалак» (2004), «Баёзи фолклори очик» (1989), «Ҳикмати ҳалқ» (2004), «Фолклори Кӯлоб» (2006) «Воситаҳои тасвирий бадеи дар ҳамосай Гӯргулӣ» (2006), «Кулёти Фолклори тоҷик» (ҳамосай «Гӯргулӣ»), (2007).

Муродов Файзалий ба ҷуз аз китобҳои мазкур зиёда аз 100-мақолаи илмӣ ва оммавӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба табъ расонидааст.

Корномаи илмии шодравон Файзалий Муродов, ки тамоми умри бобаракати худро ба рушду равнақи илми фолклоршиносии тоҷик бахшидааст, ҳамеша дар хидмати мардум буда, сахифаҳои заррини илми фолклоршиносии тоҷикро ташкил медиҳанд. Омаду рафти одамизод амрест табиӣ, vale рафтани донишмандон мисли гуруби офтоб аст, ки боз ҳар субҳ тулӯъ мекунанд. Онҳо аз байни мо ҷисман рафта бошанд ҳам, vale рӯҳан бо мо ҳастанд. Асарҳои оғардиаи онҳо номашонро ҳамеша зинда нигоҳ медоранд.

Китобнома

1. Гӯргулӣ. Ба ривояти Ҳақназари Кабуд. Фонди фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии ба номи Рӯдакӣ.
2. Муродов Ф. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосай «Гӯргулӣ». / Муродов Ф. –Душанбе: Дошиш, 2006.
3. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мӯъҷам. Муаллифи сарсухану тавзехот ва ҳозиркунандай чоп Урватулло Тоҳиров. / Шамси Қайси Розӣ. –Душанбе, Адид, 1991.

ФАЙЗАЛИЙ МУРОДОВ – ГӮРГУЛИШИНОС

Дар мақола аз заҳмату корномоҳои зиндаёд, фолклоршиносии шинохта ва варзидаи тоҷик доктори илми филология, Файзалий Муродов сухан меравад. Муаллиф бар он аст, ки корномаи илмии

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

шодравон Файзали Муродов, ки тамоми умри бобаракати худро ба рушду равнақи илми фолклоршиносии тоҷик баҳшидааст, ҳамеша дар хидмати мардум буда, саҳифаҳои заррини илми фолклоршиносии тоҷикро ташкил медиҳанд.

Файзали Муродов муаллифи даҳҳо таҳқиқоти илмӣ ва беш аз сад мақолаи илмӣ дар фолклоршиносӣ буда, умумигӯй ва ё ба қавли дигар мӯҷаррардбаёни хоси қалами ӯ набуд, бинобар ин ҳамеша саъӣ бар он дошт, ки андешаҳояш бо далелу бурхон бошанд.

Вожаҳои қалидӣ: Файзали Муродов, ҳамосаи мардумӣ, Гӯргули, фолклор, адабиёт, адабиёти тоҷик.

ФАЙЗАЛИ МУРОДОВ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ТАДЖИКСКОГО НАРОДНОГО ЭПОСА ГУРГУЛИ

В данной статье рассматривается научная деятельность известного таджикского фольклориста, доктора филологических наук Файзали Мурадова. По мнению автора статьи научная деятельность Файзали Мурадова, посвятивший всю свою жизнь и внесший вклад в развитие таджикского фольклора, всегда служила на благо народа и содержит золотые страницы таджикской фольклористской науки.

Файзали Мурадов является автором десятков научных исследований и более ста научных статей в сфере фольклористики, которые написаны на основе аргументирующих материалов и фактов, что доказывает значимость его трудов.

Ключевые слова: Файзали Мурадов, эпос, Гургули, фольклор, литература, таджикская литература.

FAIZALI MURADOV - RESEARCHER TAJIK FOLK EPOS GURUGLY

This article discusses the scientific work of the famous Tajik folklorist Dr. filologicheskikh Sciences Faizali Muradov. According to the author scientific activity Faizali Muradov, posvyativedschy all my life and vnesschhy contribution to the development of the Tajik folklore has always been to the benefit of the people and contains golden pages Tajik folklorist science.

Faizali Muradov is the author of dozens of scientific research and more than a hundred scientific papers in the field of folklore, which are written on the basis of materials and argue the facts, which proves the importance of his work.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Keywords: Faizali Muradov, epic, Gurugli, folklore, literature, Tajik literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Салоҳиддин Фатхуллоев—ходими пешбари илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, номзади илми филология. Тел.:(+992) 37 236 72 14.

Сведения об авторе: Салоҳиддин Фатхуллоев – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. Тел.: (+992) 37 2367214.

About the author: Fathulloev Salohiddin- Candidate of Philology, senior researcher at the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Tel .: (+992) 37 2367214.

УДК: 891.550.09-32+891.550.092

P-45

ТАСВИРИ ҮНСУРҲОИ ФАРҲАНГИ МАРДУМ ДАР ҲИҚОЯҲОИ БАҲМАНЁР

Дилиод Раҳимӣ

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ*

Баҳманёр яке нависандагони мӯваффақ, бомаҳорат, хушалиқа, тозаҷӯ ва зебокалом дар адабиёти муосири тоҷик ба шумор мераҷад. Дар қиссаву ҳикояҳои ў ҳодисаҳои воқеии рӯзгор, мавзузъҳои муҳими зиндагӣ ва масъалаҳои маишӣ дар ҷомаи бадӣ, дар таҳайюли эстетикӣ бозтоб гаштаанд, ки дар лавҳи хаёли хонанда то дергоҳ нақш мебанданд. Асарҳои Баҳманёр имрӯз хонандаву шунавандагони сершумор доранд. Зоро үслуби баёну мазмуни муҳими фарогири ҳикоёти ў таваҷҷуҳи хонандагонро беш аз пеш ба худ ҷалб кардаанд.

Вақте ки нависандай маъруфи англisis Артур Конан Дойл қиссаву ҳикояҳо дар бораи муфаттиш Шерлок Холмсро интишор намуд, садҳо ҳазор хонандагон дар фикри тамошои “Бейкар стрит” – кӯчае шудаанд, ки дар он Холмс дар ҳикояҳо мезист. Ҳарчанд ин кӯча ва амалиёти қаҳрамон боftai бадӣ буданд, аммо дар дили хонандагон хуб маъво ёфтаанд. Айнан ҳамин рисолатро ҳикояҳои

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

нависандай забардасти точик Баҳманёр дар боби таҷассуми як деҳаи зебоманзару дорои мардуми ачибу ғарib ва шариғу назиф – Сармаддех ба субут расониданд. Қиссаву ҳикояҳои Баҳманёр тасвиру тавсифу тафсири бадеии зиндагии аҳолии деҳаи Сармад мебошанд. Ҳар як ҳикоя як ҳодисаи ҷолиберо фаро гирифта, дар он портрету ҳарактери персонажҳо, яъне сокинони деҳаи мазкур бо навбат, зарра-зарра оғарида мешаванд. Гуфтан мумкин аст, ки ҳикояҳо яқдигарро пурра карда, занчираи сужети куллиро ба вучуд меоранд ва аммо аз лиҳози фарогирии ҳодисаҳои гуногун ҳикояҳо як навъ мустақилият доранд.

Яке аз дарунмояҳои пурарзиши қиссаву ҳикояҳои нависанда унсурҳои фарҳанги суннатии мардуми точик ба шумор мераванд, ки барои ҳар як хонанда ошнову азиз ва қарин мебошанд. Агар ба мундариҷаи ҳикояҳои Баҳманёр таваҷҷӯҳ қунем, дар онҳо мазмунҳои асотирӣ, фолклорӣ ва этнографиро дучор мешавем, ки дар тору пуди забону баёни нависанда ҳазм шудаанд.

Як силсила тасвирҳои нависанда ба андешаҳои мифологӣ омехтаанд. Зеро дар системаи ҷаҳонбинии мардуми Сармаддех, ки тимсоли як ҷомиаи суннатист, пораҳои тасаввуроти асотирӣ, бовару эътиқодот ва бозмондаҳои адёни ибтидой (анимизм ва ҷоду) мавҷуд мебошанд. Унсурҳои мифологӣ дар ҳикояҳои адиб дар сурати персонажҳо (*гӯл, албастӣ, аспи зарринёл, аспи обӣ, фаршиштаи оташибол...*), дар шакли мотивҳо (*ба қасе шамол расидан; хобро ба об гуфтан, ҷашимзахм расонидан...*) ва дар сужетсозӣ (*наслигирӣ аз аспи обӣ...*) истифода шудаанд.

Дар ҳикояи “Аспи Зарринёл” асп таҷассуми ишку муҳаббати пок ва нияту орзуҳои духтар аст. Зарринёл аспест, ки ёли заррин, зини мурассаъ ва сумҳои рӯин дошт. Он дар домани кӯхи Шеданзо пайдо гашта, суми рӯин ба замин мекӯфт ва шиҳа мекашид. Махсусан, баъд аз оне, ки ҷавони дӯстдоштаи духтар издивоҷ мекунад ва дар се шаби пас аз тӯй аспи Зарринёл дар домани Шеданзо падид омада, изҳори ҳашму ғазаб менамояд. Дар деҳ чанд нафар дар фикри ба каманд гирифтани асп меафтанд. Вале “асп ҳам буд ва ҳам набуд” [2, 11-17].

Дар ҳикояи “Аспи обӣ” сужети мифологии насл гирифтан аз аспи афсонавии обӣ матраҳ шудааст. Қаҳрамони ҳикоя марди аспдӯсту аспбозе мебошад, ки ба қавли нависанда, ҳанӯз дар шиками модараш шиҳаи аспро шунида буд. Ӯ ҳарчанд як дафъа ба

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

ин мақсадаш ноил мешавад ва аз аспи обй насле гирифта, онро ба воя мерасонад ва Шангул ном медиҳад. Вале нафсаш зўрӣ кардаву бори дигар меҳоҳад, ки ба модиёни гайриодияш – Шангул аспи обиро чуфт карда, насле ба даст орад, ки мислаш дар қулли олам набошад. Бо ин мақсад ба соҳили қўли Қаҳрабо меравад, шаб Шангулро дар соҳил аз зину афзор озод карда, худ дар камари қўх чой мегирад. Аммо ин кўшиши ў бе натиҷа ва бо фочиаи ҳалок шудани аспаш ба охир мерасад. Яъне аспи обй аспи одй набуд, аспе аз гайб буд, аспе пур аз асрор буд [2, 119-130].

Бояд гуфт, ки чунин сужет дар оғози эпоси қаҳрамонии ҳалқҳои Осиёи Марказӣ ва Қафқоз – “Гўргулий” ба назар мерасад. Дар он ҷо низ қаҳрамон барои ба даст овардани насли беназири асп модиёни ҳудро ба канори қўле меорад ва бо аспи обй чуфт намуда, аз он кураи зебое таваллуд мешавад. Номи он тойчаашро Гўруғлий Қирот (дар версияи тоҷикӣ – Зайналқир) мегузорад [3, 118].

Асп ҳамчун намоди чустиву ҷолоқӣ, тундравӣ, ҳушёриву зирақӣ, далериву паҳлавонӣ дар асотир ва осори ҳамосавии ниёғони мо аз давраҳои қадим мавриди ситоиш қарор гирифтааст. Дар устураҳои Эрони бостон омадааст, ки асп гардунаи эзадон Мехр, Ҳуршед ва Моҳро дар фазои осмон аз як самти дигар мекашад. Дар «Авесто» Дрвасп (дорандай аспи солим) фариштаест, ки нигаҳбони чорпоён буда, ҳамеша гардунасавор мегардад. [1, 637]. Ҷамшед низ ду аспи зарринчашму оҳанинсум доштааст. Дар асари паҳлавии «Минуи хирад» аспи сафеди зардгӯш ва дурахшонмӯйи сафедпилк солори аспон муаррифӣ шудааст [4, 112].

Дар ҳамосаҳои китобиву шифоҳӣ образи бисёр аспони гайримукаррарӣ ба таври хотирмон тавсифу тасвир гаштаанд. Аз он ҷумла, Раҳш (аспи Рустам), Шабранг (аспи Сиёвуш), Шабдиз (аспи Ҳусрави Парвиз), Дулдул (аспи ҳазрати Алӣ), Зайналқир (аспи Гўргулий) ва амсоли инҳо. Дар афсонаҳои тоҷикӣ аспҳо болдор, рамузфаҳму тундрав ва дўсти вафодору мададрасони қаҳрамонҳо ба назар мерасанд. Бинобар ин, Баҳманёр бо такя ба суннату собиқаи дурударози тасвири аспҳо дар адабиёти тоҷик образи аспҳоро хеле ҷолибу фаромӯшношуданӣ ба қалам додааст.

Нависанда саъю қўшиш намудааст, ки мазмуни ҳикояҳои ҳудро бо корбурди образҳои мифологию фолклорӣ зебу зинат дихад. Ў дар симо ва фаъолияти персонажҳои асотирӣ рафтору

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

кирдори одамонро бозтоб кардааст. Дар ҳикояи “Зан ва Ғұл” ғұл айнан ҳамон махлук афсонавиест, ки тани пашмину چуссаи бадхайбат дорад. Ү ҳарчанд бо хайли ғұлқо дар Дарай Ғұлон зиндагій мекунад, аммо ошиқ ба зани деҳотие мешавад. Нависанда мардқоero, ки танпарвару коргурез ва нисбат ба зани худ берәхм мебошанд, интиқод намуда, дар пахлұй онҳо симои афсонавии ғұли күхиро оғаридааст, ки образи мусбат ба шумор меравад.

Урғу одатхо, расму ойин, қашнұ сур, маросимҳои мотам ва падидаҳои дигари ичтимой қаріб дар ҳамаи қиссаву ҳикояҳои Баҳманёр тасвир ва ишора мешаванд, ки мазмұни асархоро рангину вөкей мегардонанд ва барои баёни ғояи асосии нависанда мусоидат менамоянд. Чунончи, ақидаҳои қашми бад расидан, ба занмурда дұхтар надодан, амалҳои хобро ба об гүфтән, испанд дуд кардан, тұмор ба пироған овехтан, наъли асп ба остоңаи дар күфтән ва амсоли инҳо барои ҳар як хонанда ошнову қарин мебошанд ва барои дарёфти мазмұни ассоји ва мақсади муаллиф күмак мерасонанд.

Дар мундариҷаи ҳикояҳо зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматҳои зиёди ҳалқы истифода шудаанд, ки забони асар ва баёни матлабро боз ҳам мушаххастар гардонидаанд. Зарбулмасалу мақолхоро адіб барои таъқиду тасдиқи фикре аз забони персонажҳо ҳамчун як пора иқтибоси шифохай меорад. Чунончай, нависанда тасвири дар шаб рохгүм задани персонажро бо мақоли “Кори шабу ҳандаи рӯз” («Лағжиш») боз ҳам равшантар намудааст. Ё худ зарбулмасал ҳолату вазъияти персонажро муайян мекунад: Марзаи тамокузори Фармони Мурод камтар сабзида рушд кардааст. «Ба боло сұхта намакаоб! Нисфи ниҳолҳои марзаи ӯро кирм задааст...» («Туфанги думилла»).

Ибораҳои рехта, маңозу қинояҳо низ аз унсурҳои мұхими оғариниши образу манзара ва вазъият буда, дар ҳикояҳои Баҳманёр мавқеи хосса доранд. Қинояву ташбехоти истифодакардаи нависандаро ба ду гурӯҳ чудо карда мүмкін аст. Гурӯхи яқум қинояву ташбехҳои анъанавии мардумро фаро мегирад, ки хеле маъруфанд ва муаллиф дар мавридҳои лозимй онҳоро ба кор бурдааст. Масалан, қинояҳои «... падарат одами хуб буд: *пашша рӯи лабаши шинад, киши намегуфт*» («Туфанги думилла»); «*Ин гұрсұхта, аз ҳеч бало наметарсад*» («Шикордузды»). Ибораи рехтаи “бо собуни касе қомашұй қардан” дар контекст: «Аммо ду-се күт-кути дигари

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Пүпак кифоя буд мургон фаҳманд, ки бо собуни ин хүрӯсак чомашүй накардаанд» («Хүрүсаки парпо Пүпак»). Ташбехи суннатӣ: «Аҷаб занаке зоча барин мегардад...» («Лағжиш»).

Гурӯхи дигари ибораҳо, кинояву ташбехҳоро нависанда навоварона эҷод кардааст. Гуфтан мумкин аст, ки дар эҷоди унсурҳои мазкур Баҳманёр ба суннати гуфтории мардум такя карда, ба муваффақият ноил гаштааст. Чунончи, намунаи эҷодкоронаи киноя: «Ҳӯш, меҳостед, ки кирмҳо фақат тамокӯҳои маро нобуд кунанд? Пагоҳ планро аз кирмҳо намепурсанд-ку, аз ман мепурсанд» («Туфанги думилла»). Кинояи дигарро муаллиф ба шакли духӯра овардааст: «Борон даме нарм-нарм мерехту даме шиддат мекард. «Матори осмон ҳам нағмагар шудааст!». Ин ҷо қалимаи “матор” ҳам ба маъни мухаррик омадааст ва ҳам ба маъни лугавии худи “борон”, ҷунки дар забони арабӣ боронро “матар” мегӯянд.

Ташбехҳои эҷодкорона дар асарҳои Баҳманёр зиёданд, ин ҷо мо аз онҳо ҷанд намуна меорем, ки мағҳуми матлубро равшан месозад: «Аммо тиреза чун фарёди гунг ҳомӯш буд» («Лағжиш»). «Чунон гарм, ки аз тан чун аз поруи гарм ҳавр меҳезад» («Лағжиш»). «Вай тухмҳоро чун Павлов мағзи сари сагҳоро бо пурбин дид, бо заррабин дид ва чун Архимед «эврика!» гӯён нидо кард» («Каромоти мулло Буҳоризода»).

Ҳамин тарик, Баҳманёр дар баробари воҳидҳои лугавию фразеологӣ ва паремиологии анъанавӣ намунаҳои ҷолибу баробарвазни онҳоро эҷод кардааст, ки барои ифодаи матлабу мақсад басе созгор афтодаанд.

Дар асарҳои Баҳманёр боз як падидай бисёр ҷолибу пурҳамият ва сазовори арҷузорию истеҳсон ба назар мерасад. Нависанда дар масъалаи номгузорӣ салиқаи волои интиҳоби номҳои зеборо дорад. Номҳои интиҳобнамудаи ў аксар тоҷикиянд, баъзеашон ҳатто решашои суғдӣ доранд (Жарфи Вагнич, Шеданзо, Шанобурз). Ономастика – номгузории Баҳманёр хеле шоирона аст ва ҳар як исми ҳоси гузаштаи ў моҳият, ҳусусият, хислат ва нишонаҳои дигари объект ё шахсиятро дар ҳуд таҷассум кунонидаанд. Номгузорӣ ё тасмияи қиссаву ҳикояҳои нависандаро метавон ба бахшҳои зерин фасл намуд:

1. **Номҳои инсонҳо** (антропонимия): Фариштамоҳ, Моҳак, бобои Шодмон, Фармони Мурод, Шераки Хол, кампири Зира,

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

Осуда, Хуррами Мардон, Бахроми Комрон, Хурсанди Дабирон, Шопури Яздон, Навбахт, Барзуи Озарпур, Парисо, Шоҳак, Ноҳид, Бобуна, Гулча ва г. Инчунин лақабҳои одамон: Фармони Тӯфанги Думила, Холдори Чилдурӯғ, Холи Девзӯр, Бабраки Лӯлӣ, Хирси Беша, Палангি Сармаддара, Шери Майдон ва чанде дигар.

2. **Номи мавзеъҳои ҷуғрофӣ** (топонимия): кӯхи Обшорон, Шеданзо, Шанобурз, Ҷари Сурх, Жарфи Вагнич, майдони Ҳампастӣ, камари Гӯроба, фарози Хорбуна, дунги Жаврак, толаи Барзу, гарданаи Рез, фарози Ялмо, Тегаи Шер, ағбаи Шери Ҳуфта ва г.

3. **Номи ҷонварон** (зоонимия): номи аспҳо – Оҳутак, Сафдар, Шангул; номи сағҳо: – Шерафкан, Малла, Ландаҳур; номи хурӯсҳо – Куланг, Пӯпак; номи буз – Ҳашак.

4. **Номи мавзеъҳои марбути об** (гидронимия): кӯли Қаҳрабо, ҷашмаи Ният, ҷашмаи Нӯшин, Кафкӯд.

5. **Номи ҷирмҳои осмонӣ** (астронимия): ситораи Гармопараст, бурҷҳои Суфраи сағканда, Ҳирман, Ҳасанаки яқдаста, Пайраҳаи охувон, Аждаҳо, Говчарон, Бузургманиш, Аспи болдор, Гӯшвора, Бекас.

Баҳманёр ҳамчун адаби мушоҳидакор таҷрибаҳои мардумро дар бобати номсозию номгузорӣ ба назар гирифта, чунин исмҳои хосе эҷод кардааст, ки қонуният ва ҷорҷӯбай тасмияро убур намекунанд.

Корбурди Баҳманёр аз баҳри пургавҳари фарҳанги мардум бо ин намунау ишораҳое, ки дар фавқ зикр шуданд, маҳдуд намешаванд. Истифодаи мазмуни афсонаву ривоят, нақл ва ўзӣҳои мардумӣ дар услуби ўвозех ба назар мерасанд. Чунин шодобу баҳраёб шудан аз фарҳанги мардум табиист, ки мундариҷоти ҳикояҳои ўро рангин карда, онҳо зудтар ва хубтар дар зехну дилу дидай хонандагон маскан мегиранд.

Китобнома

1. Авесто. Тарҷумаи ва шарҳи Ҷ. Дӯстҳоҳ. Авесто. /-Душанбе: Қонуният, 2001.
2. Баҳманёр. Дуди ҳасрат. / Баҳманёр. -Душанбе: Адиб, 1994;
3. История литературы народов Средней Азии и Казахстана. - Москва: Издательство Московского университета, 1960;
4. Чунакова О.М. Пехлевийский словарь зороастрейских терминов, мифических персонажей и мифологических символов. / О.М. Чунакова. -Москва: Восточная литература, 2004.

ОПИСАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ В РАССКАЗАХ БАХМАНЯРА

Бахманяр считается одним из популярных и успешных писателей современной таджикской литературы. В его повестях и рассказах изображены ряд незабываемых образов с традиционной окраской и актуальные проблемы каждодневной жизни горного селения Сармад. Писатель для обогащения оттенки своих образов использует сюжетов народных сказок и легенд, мифологических мотивов, пословиц и поговорок. Ономастика цикла рассказов Бахманяра, в том числе антропонимия, топонимия, гидронимия и зоонимия основываясь на традиционную ономастику выполняют художественно-эстетическую функцию.

Ключевые слова: Бахманяр, таджик, литература, рассказ, фольклор, образ, ономастика.

DESCRIPTION OF FOLK CULTURE ELEMENTS IN THE STORIES BAHMANYAR

Bahmanyār is considered one of the most popular and successful writers of modern Tajik literature. In his novels and short stories he depicts a series of unforgettable images with traditional colors and problems of everyday life of mountain village – Sarmad. Writer for enrichment of their images uses plots of folk tales and legends, mythological motifs, proverbs and sayings. Onomastic of the Bahmanyār stories, including anthroponyms, toponyms, and hydronyms, zoonyms are based one traditional onomastic, which have artistic and aesthetic functions.

Keywords: Bahmanyār, Tajik, literature, story, folklore, image, onomastic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дилшод Раҳимов- мудири шӯбайи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиноси ва мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология; тел.: (+992) 90 784 27 85; е-майл: dilshodr@gmail.com.

Сведения об авторе: Дилшод Раҳимов- заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: (+992) 90 784 27 85; е-майл: dilshodr@gmail.com.

About the author: Dilshod Rahimov- head of Department of Folklore of Institute of language, literature, Oriental studies and Written Heritage of Rudaki Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences; ph.: (+992) 90 784 27 85; e-mail: dilshodr@gmail.com.

НУКОТЕ ДАР БОБИ САБКИ РУБОИЁТ ВА ДУБАЙТИХОИ ОМИЁНАИ ТОЧИК

Рустам Оймаҳмадов

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси
хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ*

Фарҳанги ҳар қавме бо андешаҳо ва эҳсосоти дарунии мардумаш дар тӯли таъриҳи шакл мегирад. Бар ин асос, фолклор ё адабиёти омиёнаи ҳар миллат, баёнгари тарзи фикр эҳсосот ва рӯҳиёти он миллат аст; то ҷое, ки метавон иддао кард, адабиёти омиёнаи ҳар қавме барои пажӯҳишгарони адабӣ ва иҷтимоӣ, асл ва асос ба шумор меояд. Фолклори ҳар миллат амонати фарҳангиест, ки ҳамвора сина ба сина аз насле ба насли дигар мунтақил мешавад. Имрӯз бо вуруди башар ба даврони мудерн ва дар натиҷаи камтаваҷҷӯҳи насли кунунӣ дар кишварҳои дар ҳоли рушдёбӣ ба ҳифзи фолклор ва адабиёти шифоҳӣ, бими он меравад, ки ин бахш аз мероси маънавии башар ба фаромӯшӣ супурда шавад. Бинобар ин, ҳар пажӯҳише, ки дар ин замина анҷом шавад ва мувчиби мондагории фолклор шавад, илова бар арзиши илмӣ, дорои арчи инсонӣ низ маҳсуб мешавад.

Адабиёти омиёна, тамоми ҳунарҳои адабӣаз ҷумла шеър, маросимҳо, бозӣ, чистон ва лолоӣ ва гайра ро дар бар мегирад, ки аз зеҳн ва забони мардуми як сарзамин баромаданд ва ба унвони сарвати гаронбаҳо дар синаи мардуми ҳар қавм ва миллат ҷо дорад. Мардуми тоҷик бо шеър зиндагонӣ меқунанд; ба гунае, ки дар Тоҷикистон қасе ёфт намешавад, ки шеъре аз бузургони шеъри форсӣ ё сатре аз адабиёти шифоҳӣ дар хотираш надошта бошад. Гӯё шеър бо рӯҳ ва ҷони мардуми порсизабон аз азал танида шудааст. Бештари ашъори роиҷ дар афвоҳи тоҷикон, дар қолабҳои рубоӣ ва дубайтиҳо ҳастанд. Адабиётифолклори мардуми тоҷик, баҳусус рубоиҳо ва дубайтиҳо, гиреҳи маҳкам ва ногусастаний бо зиндагонии мардуми тоҷик доранд, ки бо қашфи ин рубоиёт метавон пай баҳолати зиндагии иҷтимоӣ ва рӯҳиёти равонӣ ва шахсияти фарҳангии мардуми тоҷик бурд. Ин дубайтиҳо варубоиҳо бо мавзӯъҳои гуногун дар ҷаҳонҳо ва маҳофил ва меҳмониҳо бар сари забонҳост; то ҷое, ки ҳатто модарон ҳам дар канори гаҳвораи кӯдакони худ ин қабил рубоиҳо ва дубайтиҳоро ба ҷои лолоӣ замзама меқунанд.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Дар сайри таҳаввули таърихӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, баҳусус дар даврони ҳафтодсолаи ҳукумати Шӯравӣ дар омехтагии фарҳангии Тоҷикистон бо сойири милал, боиси ривоҷи лугатҳои бегона ва таъсирпазирии адабиёти тоҷик аз забони русӣ ва забони сойири милали Шӯравӣ шуд. Бар хилоғи Эрон ва Афғонистон, ки суннани забонӣ бо ҳати форсӣ ҷойгоҳи ҳудро ҳифз намуд. «Дар лексикаи (вожаҳо) забони тоҷикӣ аз забонҳои арабӣ, форсӣ, ўзбекӣ, русӣ ва гайра қалимаҳои зиёд гирифтааст. Ҳамчунин ба воситаи забони русӣ қалимаҳои интернатсионалии бисёре низ вориди ин забон шудааст» (Ҳусейнов, Ҳ., Шукурова 1938, 256). Ҳарчанд забони форсӣ дар Эрон низ пас аз ошной бо фарҳанг ва адабиёти Фарб (маҳсусан Англия ва Фаронса) дастхуши дигаргуниҳое шуд.

Бо ин ҳол баҳши вассеэ аз адаби тоҷик дар қолабҳои фолклор дастнахурда боқӣ монд. Акнун ҷамъоварӣ ва анҷоми пажӯҳишҳои соҳтори ва муҳтавоӣ ба рӯи ин манобеъи фолклор илова бар арзиши илмӣ, қӯмаки шоёне низ ба ҳифзи баҳше аз мероси гаронбаҳо ва муштараки форсизабонон ҳоҳад кард.

Вижагиҳои рубоиҳои дубайтиҳои омиёна

Рубоиётвадубайтиҳои омиёнаро голибанмардумиодӣ, нашоирон ирасмӣ, шинохташудавабузург, сурудаанд. Ба ҳамин хотир вижагиҳои ин рубоиёт ва дубайтиҳо бо шеъри шоирони расмӣ куллан мутафовит аст. Ва он чи ниёзи рӯҳии мардуми одӣ будааст дар ин рубоиёт ва дубайтиҳо мунъаккис шудааст. Ба ин рубоиёт ва дубайтиҳо содагии зиндагии рустоӣ ҳарфи аввалро мезанад ва ҳамчунин нола аз бевафоиҳои рӯзгор, мушкилоти зиндагӣ, фироқ, ишқ, бадаҳдии замона, дӯстӣ, интизор, марг ва гайра бо забони бисёр сода ва равон дар сар то сари рубоиёт ва дубайтиҳои омиёна дида мешаванд. Ҳамин ҳосияти соддагии забон ва мазомини муштараки башариро метавон бузургтарин ва шохистарин вижагии ин қабил ашъор донист. Бархе аз ин рубоиёт ва дубайтиҳо ба далели гумном будани гӯяндагон ва алоқаи мардум ба онҳо вижагии гардишӣ ба ҳуд гирифтаанд ва минтақа ба минтақа ва маҳал ба маҳал дар ҳоли гардиш ҳастанд ва ин амр боис шудааст, ки мардуми ҳар минтақа бо салиқаи ҳуд мисраҳои онро ҷо ба ҷо намоянд, ё вожаеро аз он бикоҳанд, ё ба он биафзоянд. Наметавон бо қатъият назар дод, ки асли ин гуна ашъор чӣ будааст ё марбут ба чӣ давраи таърихӣ аст. Бархе аз ин ашъор, он қадар гарданда ҳастанд, ки ҳатто дар марзи Тоҷикистон низ маҳсур намондаанд.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Ба ин чанд намуна таваҷҷуҳ шавад, ки дар байни аҳолии кишварҳои форсизабон бо андаке ихтилоф, муштарак аст:

Тоҷикистон	Афғонистон	Эрон
Шакурзода, М.(7,25)	Каримӣ, С. донишҷӯи докторои хуқуқ (2009)	Қадқаниӣ, Ш.(6,611)
Чашмони сиё ба ноз мегардонӣ, Моро зи сари бурида метарсонӣ. Мо гар зи сари бурида метарсидем, Дар кӯчаи ошиқӣ намегалтидем.	Чашмони худа ба ноз мегардонӣ, Моро зи сари бурида метарсонӣ. Мо гар зи сари бурида метарсидем, Дар маҷлиси oshiqon nameraqsidem.	Сесад гули сурҳ як гули насронӣ, Моро зи сари бурида метарсонӣ Мо гар зи сари бурида метарсидем Дар маҳфили oshiqon nameraqsidem

Аз ин даст муштаракотро дар адабиёти фолклории се кишвари форсизабон зиёд метавон дид, ки ниёз ба мақолаи чудогонае дар бахси иштирокоти фолклори се миллат дорад. Дар ин ҷо зикри ҳамин чанд нуктаба андешаи мокифоят дошта бошад.

Дубайтӣ ва рубой аз қолабҳои кӯҳани шеъри форсӣ аст, ки бештар аз қолабҳои дигари шеъри форсӣ дар миёни мардуми одии кишварҳои форсизабон решаш давонида ва бо фарҳанги онҳо болидааст.

Устод Раҷаб Амонов фолклоршиноси номии тоҷик дар бораи қолаби рубой мегӯяд: «Адабиёти катбии ҳалқи тоҷик, ки ҳуд таърихи беш аз ҳазор сол дорад, дар оғози пайдоиши ҳуд, рубоиро ба гунаи густурда мавриди истифода қарор дод... Бад-ин тартиб рубой, ҳам дар назми шифоҳии ҳалқи тоҷик ва ҳам назми китобии он, ҷойгоҳи бисёр муҳимро ишғол намуд» (Қайюм, 1352). Раҳимов Диљшод фолклоршиноси тоҷик вазни рубоиро вазни ҳалқии форсии тоҷикӣ медонад ва бо такя ба пажӯҳгарони адабиёт асли

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

шаклгирии онро ба падари шеъри порсӣ, устод Рӯдакӣ нисбат медиҳад. (Раҳимов, 78). Доктор Шамисо дар китоби Ошнӣ бо арӯз ва қофия: вазни дубайтиро ҳазаҷаи мусаддаси маҳзуф, бар вазни мағоилун, мағоилун, мағоил ва вазни аслии рубоиро ҳазаҷи аҳраби макфуфи маҷбуб бар вазни мағъулу мағоилу мағоилу фааъл овардааст. (Шамисо, 56-57)

Нукоте дар боби сабки рубоиёт ва дубайтиҳои тоҷик

Соҳтори рамзи мисраи аввал

Аз он ҷо, ки дубайтиҳои омиёна дар ҳавза ва соҳаи берун аз манзумаи адабиёти расмӣ ва мактуб халқ шудаанд табъан усули соҳторӣ ва қавоиди зебошиносии маҳсус ба ҳудро доранд. Санчиши шеъри омиёна бо қавонини шеъри расмӣ, роҳ ба ҷое намебарад. Ҳатто табақабандиҳо ва саноёни балогии шеъри расмиро наметавон тамом ва камол дар таҳлил ва баррасии шеъри омиёна ба кор баст. Ҳарчанд дар баррасии сатҳи адабии рубоиёт ва дубайтиҳои омиёнаи тоҷик ба ноҷор аз ҳамон табақабандӣ ва номгузориҳои балогати расмӣ суд ҷустаём, аммо ҳақиқат он аст, ки дар бисёре аз намунаҳо, мутобиқати айн ба айн миёни бархе аз намунаи хоси рубоиёт, бо табақабандии суннатии расмӣ вучуд надорад. Ба унвони мисол аз барҷастатарин вижагиҳои балогии ин ашъор ҳузури рамзҳо ва намодҳое аст, ки дар дубайтиҳо шабакаи дар ҳам танида аз тадоъиро месозанд. Рамзҳое, ки на самбул аст ва на истиора, балки таркибе ҳаст аз ин ҳар ду дар соҳтори ташбехӣ тамсилӣ. Ва барои рӯшан шудани ин матлаб намунаэро зикр мекунем. Дар бисёре аз дубайтиҳо мисраи аввал дар нигоҳи нахуст иртиботе бо абёти дигар надорад, ба унвони мисол:

Ин беди баланд соя надора, шинам,

Ин акаи худам бача надора, гирам.

Эй подшоҳи карим и акама те бача,

Сардаст кунам, барам сари куча.

Дарахти бед умуман такягоҳ ва истироҳатгоҳи мардум будааст ва бед агар пурбарг ва шоҳсор набошад суде надорад. Чаро ки сояаш кутоҳ ва тунукаст; яъне ҳосили ҳаёти бед соя ва оғият ва оромише аст, ки метавонад фароҳам оварад ҳамчун фарзанде, ки метавонад мояи дилхушӣ ва такягоҳи зиндагӣ шавад. Дар ин намуна бед ва соя истиоърае аст аз инсон ва фарзанди ў ва ҳам рамзи умри солиён аст ва тасвири дар соягаҳи бед нишастан тамсиле астаз баҳрамандии фарзанд. Ҳоло иртиботе ба зоҳир гусастаи мисраи бо

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

дигар мисраъҳо равшан мешавад. Бед ва соя тадоъигари акава фарзанде аст, ки бояд дошта бошад. Мисоли дигар:

*Себ дар камарай решаш себ дар камарай,
Мо месузем, ҷӯраи мо бехабарай.*

Ҷӯра ҳамон ёр, маъшуқ ва дўст аст ва камар кӯҳ аст, ки рамзе аст аз сафар ва дурӣ. Рубой дар боби дур афтодани ду ёр аст. Аммо мисраъи аввалчи иртиботе бо ин маъно дорад? Ин иртиботро аз ду чихат метавон шарҳ дод. Яке ин кисеб бар шоха аз решаш чудо афтодааст; ҳарчанд ҳаёт ва зиндагиаш вобаста ва мадюни решаш аст, ҳамчун ёр, кибо ишқи ёр ҳаёт меёбад. Дуввум ин ки бар асоси расм ва оин, ки ёр ба ёр себ мефиристад гоҳ низ онро бо нақшу нигор меорояд ва ин ёдоварӣ аст ба пойдорӣ ва таъаҳуд ва вафодорӣ ва аз ҳамин ҷо себ рамзи пайванд ва аҳду паймон шудааст. (Ин себи нақшкардара ёр овардааст, Аз бахши ман турфанигор овардааст. /Себат метиям тамоми себам ҳолай, Пучала шудай дар гушаш румолай, Пучала шудай дар буякош мо маstem, Бо ваъдан додагит ҳануз ҳастем) шабакаи решаш, себ, камар, кӯҳ ва расми себ овардан, мунҷар ба тадоъии маънои аслии шеър ҳоҳад шуд. Агар бихоҳем сохтори куллӣ ва такроршавандай барои ин дубайтиҳо нишон бидиҳем ҳамин вижагист, яъне беиртиботии зоҳирӣ мисраи нахуст бо дигар мисраъҳо, ки албатта ёфтани иртибот ва пайванд миёни онҳо, бастагӣ ба шинохти рамзҳо ва баёни тамсилии он аст. Дар ҳақиқат мисраъи нахусти дубайтиҳо ҳамвора даричае аст ба маънои куллии он, киилова бар фазосозӣ ва ҳалқи тасвир ба шакли муъҷаз, усораи маънои дубайтиро баён мекунад. Ба чанд намунаи дигар таваҷҷуҳ кунед, ки мисраъи аввали он чунин аст:

*Эй қуҳи қалон туро камар мебояд,
Фарзанди азиз туро падар мебояд.
**

*Ангуштари дастам ба дарё рафтай,
Ширинписари холаам ба савдо рафтай.
**

*Лола-лола ба дил сиёҳидора,
Ёракма бубин аз ман ҷудоӣ дора.
**

*Дар хирмани тоза донае нест акама,
Аҷал омадай баҳонае нест акама.
**

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

*Афтов расид шохаки анчиранда,
Тире бизад пояки нахчиранда.*

*

*Ҳаргиз нагирад шохи чанор дулона,
Ҳаргиз нашавад ёри қадим бегона.*

Сохтори мунозира

Дар бисёре аз дубайтиҳо бо сохтори гуфтугӯ ва мунозира мувоҷиҳем, ин гуфтугӯ метавонад бо маъшуқ бошад ё бо Ҳудо ё бо хештан. Аз сӯе бар ҳузури мардум низ аксаран бо иборати «*мардум меган*» таъкид мешавад. Иртибот ва муошират ва маишат бо яқдигар дар зиндагии суннатӣ ва баҳусус рустой аз бунёдитарин вижагиҳои ин навъ зиндагӣ аст бар хилоғи ҳаёт ва ҳузури мунзавӣ ва дар хилвати инсони мусоири шаҳрӣ.

Дар ҳақиқат ҳаёти мардумони рустой бар пояи муошират ва ҳамзистӣ бино шудааст ва сохтори гуфтугӯ низ ноҳудогоҳ ва ба шакли табиӣ вориди ин гуна дубайтиҳо шудааст. Иборати «*мардум меган*» нишоне аст аз вокуниш ва таомули мардум дар ҷаҳони ин дубайтиҳо, яъне мардуме, ки мунфаъил ва мунзавӣ нестанд ва гуфтугӯ ва ҳатто насиҳат ва андарз ва даҳолат дар ҳаводиси зиндагии ҳусусии афрод, оинаест тамомнамо, аз шакли зиндагӣ ва зисти суннатӣ.

Нуктаи дигаре, ки аҳамият дорад, ин аст, ки ровии ин ашъор як ровии донои кул нест, балки ровии аввалшахс аст. Агар дубайтиаз ғам ва андӯҳ сухан мегуяд ё баёни шодмонӣ ва ҳушӣ аст ё шиква аз касе ё ҷизе ва ғайра, инҳо ҳама аз манзар ва забони як ровии кул бар наҳоста, балки ровӣ ҳамон аст, ки он ҳодисаи шод ё ғамгин барои ӯ рӯх додааст. Ин матлаб аз ҷиҳати дигар низ қобили таваҷҷӯҳ аст. Чаро ки нишон медиҳад ин ашъор ба ростӣ аз забони мардуми омӣ суруда шудаанд. Ва ҳуд дар бораи ҳаводиси зиндагии ҳуд сухан гуфтаанд ин оғариниш ва ҳаллоқиятро бар уҳдаи ровии севумшахс ва шоири барҷаста нағузоштаанд.

Ин нукта низ қобили зикр аст, ки гуфтугу ва таомул ва иртибот ҷунон нақши пурранг ва густурдае дар ин шеваи зиндагӣ дорад, ки ҳатто ровӣ бо табиат низ гуфтугӯ мекунад ва ӯро мавриди хитоб қарор медиҳад; ҳарчанд ин гуфтугӯ бо

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

табиат шакле аст аз хамон истиориа макния дар адабиёти расмий. Аммо ин чо ҳадаф офориниши санъат набудааст, балки бар асоси ниёзи рӯҳӣ ва одоти нохудогоҳ табиат низ шакли инсонӣ ба худ мегирад. Чаро, ки ба хамон мизон, ки мардуми дигар, дар зиндагӣ ва маош ва сарнавишти инсон таъсир доранд, табиат низ омили бисёр муҳим дар гузарои зиндагӣ аст.

Нигоҳе, ки як инсони рустоӣ ба Осмон ва Замин дорад, бо нигоҳи як инсони шаҳрӣ тафовути асосӣ дорад. Замин барои инсони рустоӣ ҳукми такиягоҳи машҳад аст ва Осмон низ баракати зиндагӣ. Замин танҳо тудаи аз санг ва хор нест ва Осмон сақфи баланд ва сода, балки Замин ва Осмон ҳамчун ду пуштибон ва ёвари инсони рустоиянд ва аз ҳаминҷост, ки тамоми аҷзо ва мазоҳири ин ду ёвар низ ҳаёт меёбанд ва мавриди хитоб, мунозира ва гуфтугӯба гунаҳои шукр, ё шикваи инсон қарор мегирад.

Корбурди «*мардум меган*»-ро ба шакли гуфтугӯ ва мунозира бо басомади боло, ки ҷузъи мотивҳо ва такяkalомҳо аст дар ин дубайтий ва рубоиёти дидо мешавад. Ба унвони мисол ба ин чанд намуна рубой таваҷҷӯҳ кунед:

*Себ дар камарай решаш себ дар камарай,
Мо месузем рафиқи мо бехабарай.
Мардум меган: ин муаллим раҳгузарай,
Оҳи дилам аз отаии дузах батарай.*

*Ванҷай, Ванҷай, дилам ҳумори Ванҷай,
Гирдоби сафед ба руи оби Панҷай.
Мардум меган: ки рангут ай оча зардай,
Бачаам ай танам ҷудову рангам зардай.*

*Соли ману соли бачаам гусфандай,
Чони ману ҷони бачаам пайвандай.
Мадум меган: бачаат чӣ рангай?
Чиликаку борикаку гандумрангай.*

Забони ишорот

Яке аз вижагии дубайтиҳо ва рубоиёти омиёна дар баён ва васфи маъшуқ, бо забони бадан аст. Яъне маҷмуаи ҳаракот, саканот ва рафткорҳое, ки воҷиди паём ва ишорот

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

аст. Ҳамчун «*шона боло андохтан*», «*гүй баргардондан*», «*абру парондан*», «*аз гушаи чашм нигаристан*» ва гайра. Шояд битавон ағлаби ин ишороти рафториро дар ду дастаи калон табақбандӣ кард. Яке рафторҳое аст, ки ҳомили паёми «*қабул*», «*пазириши*» ва «*сулҳу оштӣ*» аст. Ва дигари рафторҳое аст, ки ба навъи ба радду инкор ва тагофул ва тазохур ба истиғно ишора дорад. Аз ин ҷиҳат ва ба далели ин корбурд аз забони бадан ва ишораҳои зимнӣ, шеър вачхи киной ба худ мегирад. Ба чанд намуна аз ин ашъор таваҷҷӯҳ кунед:

*Долони буланд ҷои қошпаронӣ,
Ай хирмани гул рута намегардонӣ.
Мову ту будем ҷураи дилу ҷонӣ,
Коғир ту мара миёни роҳ мемонӣ.*

*Ай дур нигоҳ карданот маъниши чӣ?
Ангушта ба лаб газиданот маъниши чӣ?
Ангушта ба лаб газиданот маънои рост.
Дилоддану по қашиданот маъниши чӣ?*

*Садбарги сафеду сурои ёсинӣ.
Шоҳаври сиёҳ шудаю мепесонӣ
Афтовои қарор шудаю месӯzonӣ,
Чигарои сад порама мерезонӣ.*

Ҳамонгуна мебинем, ки рубоиёт ва дубайтиҳои омиёна, балоғат ва вижагии хоси худро доранд. Ва аҷзои соҳтори он комилан мутобиқ бо вижагиҳои хоси худ, яъне шароити зисти мардуми оддӣ аст.

Пас муҳимтарин нуктаҳое, ки барои таҳлил ва баррасии балоғати рубоиёт ва дубайтиҳои омиёна лозим аст:

а) Шинохти нимод, самбул ва рамзҳое аст, ки миёни мардуми одӣ ривоҷ доранд ва маъмулан дар мисраҳои рубоиёт ва дубайтиҳо ғоҳе ба сурати беиртибот зоҳир мегарданд ва барои шинохт ва иртибот байнин ин мисраҳо, шинохти ҳамин нимодҳо, самбулҳо ва рамзҳо, ки баёни тамсилӣ аст, лозим аст.

б) Аносури муҳими зиндагӣ ва табиат, ки дағдағаи аслии мардуми рустоӣ ва суннатӣ аст. Монанди муюшират бо

якдигар, ҳатто бо табиат, ки дар зиндагии суннатӣ бахусус рустоӣ аз бунёдтарин вижагиҳои ин навъ зиндагӣ аст. Ва ин шароит боиси ба вучӯд омадани истилоҳоти хос дар ин навъ ашъори мардуми одӣ мешавад, ки бо адабиёти расмӣ комилан мутафовут аст. Мисли истилоҳи «**мардум меган**».

в) Маҷмӯаи ҳаракот ва саканот ва рафтгорҳое, ки дорои паём ва ишорот аст. Ҳамчун «шиона боло андохтан», «руй баргардондан», «абру парондан», «аз гушиаш чашм нигаристан» ва ғайра, ки марбут ба забони бадан аст ва инҳам аз дигар вижагиҳои хоси рубоиёт ва дубайтиҳоиомиёна маҳсуб мешавад.

Китобнома

1. Амонов Р. Рубоиҳои халқӣ ва рамзҳои бадеӣ. – Душанбе:Дониш, 1987.
2. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик. –Душанбе: Эҷод, 2009. - 295с.
3. Ҳусейнов Ҳ., Шакурова, К. Лугати терминҳои забоншиносӣ. -Душанде: Маориф, 1983. -255 с.
4. Қайюм А. Адабиёти омиёнаи Тахор. -Тахор: Адаб, 1352. №3. -С.61-69.
5. Шамисо С. Ошной бо арӯз ва қофия. -Техрон: Фирдавс, чопи 16, 1379. -144 с.
6. Шафии К. Бо ҷароғ ва оина. -Техрон: Сухан, 1390. -761с.
7. Шакурзода М. Себи Самарқанд. -Техрон: Рӯзна, 1379. - 86с.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОСТОНАРОДНЫХ ТАДЖИКСКИХ ЧЕТВЕРОСТИШИЯ И РУБАИ

В этой статье исследуются особенности просто народных таджикских четверостишия и рубаи (видь четверостишия) простонародной литературы и их острота использована в их стиле. Введенные рубаи и дубайти в это статье собрано из группы людей по таджикского народа, также из некоторых источников пысем.

Ключевые слова: таджикский фольклор, рубаи, дубайти, описание структура.

SOME FEATURES OF PEOPLE JUST TAJIK QUATRAIN AND RUBAI

This article explores the features and folksy Tajik pantun and tetrastich (quatrain types) simple literature and its sharpness of their style. Entered pantun and tetrastich in this article collected from a group of people of the Tajik people, as some sources of letteres.

Keywords: Tajik folklore, pantun and tetrastich, a description of the structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Оймаҳмадов Рустам – ходими илмии шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология; тел: 931093999; Email:- rustamjon99@gmail.com;

Сведения об авторе: Оймаҳмадов Рустам – научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ; Тел.: 931093999; Email: : rustamjon99@gmail.com;

About the author: Oymahmadov Rustam - the folklore researcher, Department of the Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan Rudaki; Tel .: 931093999; Email:- rustamjon99@gmail.com;

СУХАНШИНОСЙ, №1 2016

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҶОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Мачаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла маҷолаю тақризҳо ва аҳбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба табъ мерасанд.

Мачаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, маҷолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи маҷола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар маҷолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯй ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истиidlоли илмӣ асоснок қарда, хулосаҳое гирад, ки бо навоварӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷӯҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСХО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи маҷолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни маҷола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қофази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷониба – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шульбай почта, шуморахои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷӯд бошад);

б) Маҷола дар компьютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар алломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳои дастнавис:

- маҷола – 16 саҳифа, фишурдаи маҷола - 1 саҳифа;
- аҳбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи маҷола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Фехристи манобеъ дар охири маҷола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кирилӣ, сипас бо дигар забонҳои ҳориҷӣ оварда мешавад; осори як

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, тезъодди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. - 555 саҳ.

2. Пугачев В. П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, мақони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънои қалимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоя/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар доҳили матн истинод ба манбāъ дар доҳили қавси мураббāъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузашта шавад.

Дастнавис бояд бодиққат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳо, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқӯқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ меқунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хӯҷраи 27, дафтари маҷаллаи «Суҳаншиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябрி соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

3. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1./С. Айнӣ– Столинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.
4. Пугачев В. П. Ведение в политологии : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингуи / Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсыпать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, street. Sharifjan Huseynzade, 35, Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 27, the editors of "Literature", tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

SUKHANSHINOSI
Academic Journal

**№ 1.
2016**

**Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan**

Established in 2010
published quarterly

**Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Laguage,
Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan**

Chief Editor

Rahmatullozoda Sakhidod, Ph.D

Deputy Chief Editor

Askar Hakim, Ph.D

Executive Secretary

Shamsiddin Muhammadiev, Ph.D

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of
Sciences of the Repblic of Tajikistan,
office 27, Huseynzoda St. 35,
Dushanbe city, 734025. Pnone.: (+992
372) 21-22-40; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in “Pochtai Tojik”
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan on November 12, 2015, №
0095.

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Imomzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Mulloahmadov (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J.Nazriev (Corresponding member of the Academy
of Science of the Republic of Tajikistan)

D.Saymuddinov (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A.Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences,
professor)

G.Juraev (Doctor of Philological Sciences,
professor)

H.Rajabov (Doctor of Philological Sciences,
professor)

O.Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences,
professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences,
professor)

K. Iskandarov (Doctor of Historical Sciences)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardonii (Doctor of Philological Sciences)

Kh.Kalandarov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and Written
Heritage of the Academy of Sciences of the
Repblic of Tajikistan , 2016

СУХАНШИНОСӢ, №1 2016

Ба матбаа супорида шуд 24.11.2016

Барои нашр имзо шуд 25.11.2016

Чопи оғсети. Ҷузъи чопӣ 14,1. Андоза 70x100 1/8.

Адади нашр 500 нусха. Супорииши №....

ЧСК «Чопхонаи Доңиш»

ш. Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ 121, бинои 2